

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HACAMAT

Haz. Peygamber (sas) Döneminde

Büşra YILDIRIM

Siyer Yayınları: 149

Siyer: 108

Eser Adı

Hız. Peygamber (sas) Döneminde Hacamat

Yazar

Büşra Yıldırım

Editör

Prof. Dr. Levent Öztürk

İç Tasarım

Mevlüt Sami Ertem

Kapak

Muhammed Onur Özçelikçi

Baskı

Gül Mat. Matbaacılık Yayıncılık San. Tic. A.Ş.

Maltepe Mah. Fazıl Paşa Cad. No:8/4

Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul • Tel.: 0212 577 79 77

Sertifika No: 34712

1. Baskı: Kasım 2019

2. Baskı: Nisan 2021

ISBN: 978-605-7689-20-7

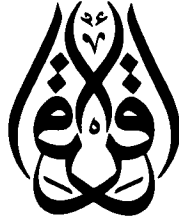

Bağlar Mah. 24. Sok. No: 10/A Güneşli Bağcılar/İstanbul

Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 • Gsm: (0546) 544 76 96

Sertifika No: 22574

www.siyerkitap.com | satis@siyeryayinlari.com

Hız. Peygamber (sas) Döneminde

HACAMAT

Büşra Yıldırım

Büşra Yıldırım

1993 yılında Bursa'da doğdu. 2011'de Bursa İpekçilik Anadolu İHL'den mezun olup aynı yıl Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı. 2016 yılında mezun olup aynı yıl İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yüksek lisansa başladı. Burada ders dönemini tamamladıktan sonra 2017 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yatay geçiş yaptı. 2017 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Levent Öztürk yönetiminde sürdürdüğü *Hız. Peygamber Döneminde Hacamat Kültürü* adlı yüksek lisans tezini 2019'da tamamladı. Yazarın hacamat konusuyla ilgili Prof. Dr. Levent Öztürk ile birlikte hazırladığı *Ebû Dâvûd'un Sünen Adlı Eserine Göre Hız. Peygamber Döneminde Hacamat Uygulamaları* isimli yayınlanmış bir makalesi de bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	7
Önsöz	9

GİRİŞ

Araştırmanın Kaynakları	14
a. Kaynaklar	14
b. Araştırmalar	21

I. Bölüm

HACAMAT VE FASD KAVRAMI, HACAMATIN TARİHÇESİ

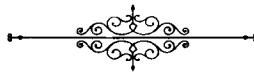
A. Hacamat Kavramı.....	29
1. Ahlât-ı Erbaa/Hıtlar/Sıvılar Teorisi	29
2. Hacamat Kavramı	32
B. Fasd Kavramı	39
C. Hacamatın Tarihçesi	41

II. Bölüm

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HACAMAT KÜLTÜRÜ

A. Hacamat Yapılan Vücut Bölgeleri.....	53
1. Baş Bölgesi	53
2. Boyun Bölgesi	63
3. Sırt Bölgesi	65
4. Kalça Bölgesi	68
5. Ayak Bölgesi	69

B. Hacamatın Uygulanmasının Sebepleri	71
1. Baş Ağrısı	72
2. Kemik Zedelenmesi	74
3. Rahsa (Ayak Rahatsızlığı)	78
4. Çıban	79
5. Zehirlenme	81
6. Büyü/Sihir	85
C. Hacamatla İlgili Zaman Dilimleri	88
1. Hacamat Tedavisinde Dikkate Alınan Kamerî Takvimin Günleri	88
2. Hacamat Tedavisinde Dikkate Alınan Haftanın Günleri	94
D. Haccâmlar	99
E. Hacamat Aletleri	115
Sonuç	123
Kaynakça	127
Ekler	137
Dizin	149

KISALTMALAR

AKMY	: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
b.	: ibn
bk.	: bakınız
BDÜİF	: Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	: Çeviren, tercüme eden
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
KSÜİFD	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
PÜİFD	: Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: sayfa
sas	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: tahkik eden
ty.	: tarih yok / tarihsiz
vb.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri

ÖNSÖZ

Kadim medeniyetlerde insanların, hastalıkları tedavi etmek veya hastalıklardan korunmak amacıyla tatbik ettikleri tedavi yöntemlerinden birisi hacamattır. Bu tedavi yönteminin hangi medeniyet tarafından ilk olarak ne zaman ortaya konulduğuyla ilgili net bilgi söylemek bir hayli zordur. Ancak bu uygulama dünyanın pek çok yerinde yaygınlık kazanmış ve farklı usullerle varlığını sürdürmüştür. Kadim zamanlardan beri muhtelif bölgelerde uygulanmakta olan hacamat, Hz. Peygamber (sas) dönemi Arap toplumu tarafından da bir tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır.

Resûlullah'ın (sas) da içinde bulunduğu toplumun tıbbî uygulamalarından birisi olan hacamatı ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanması ve etrafındaki kişilere önermesi, zaman içerisinde Müslümanların bu tedavi yöntemini sünnet olarak telakkî etmesini sağlamıştır. Bu durum, onların hacamata olan ilgilerini artırmıştır. Bu yoğun ilgiye karşın Hz. Peygamber dönemindeki hacamat uygulamalarına dair ülkemizde ne yazık ki tatmin edici nite-likte bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamız bir nebze dahi olsa bu eksikliği gidermeyi amaçlamakta ve böylece o toplumun bir ferdi olan Hz. Peygamber'in de hangi sebeple hacamat uygulamasını tercih ettiği ve tavsiye ettiği hususuna açıklık kazandırmayı hedeflemektedir.

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden hem tarihsel araştırma yöntemini hem de etnografik araştırma yöntemini kullanarak konuyu ele almaya çalıştık. Etnografik yöntem bir topluluğun eğilimlerini; inanç sistemi, gelenekleri ve bilgi birikimi ile ilişkilendirerek açıklar. Bu yöntemi uygularken araştırmacılar genellikle yaşayan bir topluluğu örneklem olarak seçerler. Ancak bizim çalışmamız geçmiş zamanda yaşamış bir toplulukla ilgilidir. Dolayısıyla onlarla bizatihi görüşüp iletişime geçme imkânımız yoktur. Fakat o döneme ait bilgi aktaran rivayetlerle, Hz. Peygamber dönemindeki hacamat uygulamalarının mahiyetini tasvir etme imkânı elde edilebilmektedir. Bu noktada tarihsel etnografya yöntemi ön plana çıkmaktadır. Tarihsel etnografya yöntemi geçmişe dönük olarak araştırmalar yapan bir ekoldür.

Çalışmamızda tarihsel etnografya yöntemini dikkate alıp, Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunun günlük yaşantılarında kullandıkları hacamat tedavisini, o toplumun bilgi birikimi, gelenekleri ve inanç sistemi çerçevesinde değerlendirip mahiyetini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken hacamatın tarihi arka planını da göz ardı etmedik. Bu bağlamda ele aldığımız meselelere “Niçin?”, “Nasıl?” ve “Ne şekilde?” sorularını sorduk.

Bu kapsamda araştırmamızı iki aşamaya ayırdık. İlk olarak ilgili literatürün taramasını yaparak, konuyla ilgili verileri tespit ettik. Daha sonra, konuyu seçerken yaptığımız ön araştırma neticesinde ileri sürdüğümüz hipotezlerimizi elde ettiğimiz yeni verilerle yeniden değerlendirdik. Böylece konuyla ilgili yeni varsayımlara ulaştık. Birbirini takip eden bu döngünün sonucunda konuyla

ilgili verilerimize son şeklini verdik. Akabinde öne çıkan konular bağlamında verilerin tasnifini yaptık. Tasnifini yaptığımız bu verileri tarihçi bakış açısıyla tasvir ettik. Ancak konumuzun kapsamı gereği verilerimizi oluşturan rivayetleri bir hadisçi gibi sıhhat incelemesine tâbi tutmadık. Bunun, ilgili bilim dalının bir çalışması olduğunu ifade etmekle birlikte incelenen hadis kaynaklarını güvenilir addedilen eserlerden tercih ettik.

İkinci aşamada ise verilerimizin analizlerini yaparak metni oluşturmaya çalıştık. Bu aşamada daha önce literatür taramasıyla tespit ettiğimiz rivayetleri içerik analizine tâbi tuttuk. Çünkü rivayetlerde yer alan konuyla ilgili kelime veya kavramların açıklanması ve bunlarla ilgili çıkarımların yapılması gerekiyordu. Örneğin, Hz. Peygamber (sas) döneminde hacamat yapılan vücut bölgelerine dair bilgi ihtiva eden rivayetlerdeki Arapça terimleri içerik çözümlemesi ile daha anlaşılır hale getirdik. Bununla birlikte konunun takibini kolaylaştırmak ve kavramların daha net anlaşılmasını sağlamak amacıyla gerekli gördüğümüz kısımlarda rivayetlerin metinlerini de zikrettik.

Bu çerçevede yürüttüğümüz çalışmamızın konuya ilgi duyan kişiler için ufak da olsa bilgi verici mahiyette olmasına özen gösterdik. İnsan eliyle yapılmış her çalışmada olabileceği gibi bu araştırmada da muhtemel eksiklikler ve kusurlar bulunabilir. Bu sebeple çalışmamıza yöneltilecek her türlü bilimsel eleştiri bizi ancak sevindirecektir.

Bu çalışmanın kaleme alınması sürecinde birçok değerli kişinin desteğini gördüm. Öncelikle, konunun belirlenmesinden hitâma ermesine kadar ufuk açıcı ve yol

gösterici tavsiyeleriyle yakın ilgisini gördüğüm kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Levent Öztürk'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmamı baştan sona okuyup, çok değerli katkılar sunan Prof. Dr. Abdullah Aydınli'ya da müteşekkirim.

Araştırmamın bir boyutu olarak bazı tıbbî bilgilerin anlaşılması hususunda yardımlarını esirgemeyen, her ne zaman kendisine başvursam beni hiç geri çevirmeyen İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Dr. Öğretim Üyesi Elif Gültekin'e de teşekkür etmek isterim. Nasihat ve tavsiyeleriyle araştırmalarımnda yardımını gördüğüm Dr. Öğretim Üyesi Fatih Oğuzay'a da her daim müteşekkirim. Eseri baştan sona okuyup tashih aşamasında yardımını gördüğüm kıymetli arkadaşım Gülay Özkan'a da şükranlarımı sunarım. Her daim beraber yürüdüğümüz yolda kendi çalışmalarının yanında benimkiyle de alakadar olan pek kıymetli dostlarım Elif Gündüz, İlknur Bahadır, Sümeyye Şehide Sağır, Gökçe Zeynep Akın ve Hatice Tekin'e de müteşekkirim. Ayrıca bu mütevazı çalışmayı yayın dünyasıyla buluşturan Siyer Yayınları'na da kalbî teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak sevgi ve destekleriyle sürekli motive olmamı sağlayan kardeşlerime, hayatım boyunca her daim desteklerini gördüğüm, ilim yolunda olmamı yürekten arzu eden ve üzerimdeki emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme ve babama minnettarım.

Büşra YILDIRIM
Çanakkale / 2019

GİRİŞ

Hacamat, tarihi milattan öncelere dayanan, pek çok medeniyet tarafından benimsenip uygulanan bir tedavi yöntemidir. Arap toplumunda da bu tedavi yönteminin uygulandığı bilinmektedir. Hadis kitaplarında, Hz. Peygamber (sas) döneminde öne çıkan tedavi yöntemlerinden biri olarak dikkatleri çekmektedir. Resûlullah'ın da bizzat tedavi amaçlı hacamat yaptırdığı ve çevresindeki kişilere tavsiye ettiği hususunda pek çok rivayet mevcuttur. Buna ilave olarak günümüzde de hacamat yoğun bir ilgi görmektedir. Bu yoğun ilgiye rağmen Hz. Peygamber dönemi hacamat uygulamasının mahiyetine dair ülkemizde bilimsel nitelikte yapılmış yeterli ve tatmin edici bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu eksikliği gidermek amacıyla çalışmamızda, dönemin tıp kültürünün bir yönünü teşkil eden hacamat uygulamaları ele alınmıştır. Hacamat, medeniyet tarihi ve tıp tarihi açısından da irdelenerek bu tedavi yönteminin tarihî süreçte diğer toplumlarda nasıl bir yere sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Hz. Peygamber dönemindeki hacamat uygulamalarının tarihî süreç içerisindeki yerini görme imkânı elde edilmiştir.

Araştırmamızın sonucunda, Hz. Peygamber (sas) döneminde Arap toplumunun medeniyetler arası etkileşim sayesinde elde ettiği tıbbî birikimin bir yansıması olarak hacamatı uyguladığı kanaatine varılmıştır. Aynı zamanda, Hz. Peygamber döneminde hacamatın vücudun hangi bölgelerinden ve hangi rahatsızlıklar sebebiyle yapıldığı hususlarıyla ilgili önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bunun yanında, hacamatı uygulayan haccâmlarla ilgili tartışmalar ve rivayetlerde kimliği zikredilen haccâmlar hakkında bilgiler elde edilmiştir. Son olarak Hz. Peygamber döneminde hacamatı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan hacamat aletleri hakkında birtakım bilgiler tespit edilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Bu başlık altında çalışmamızda kullandığımız materyaller hakkında bilgi verilecektir. Daha sistemli ve anlaşılır olması için kaynaklar ve araştırmalar olarak iki ayrı kategoride ele alınacaktır.

a. Kaynaklar

Araştırmamızın bel kemiğini oluşturan, Hz. Peygamber (sas) dönemi hacamat kültürünün mahiyetini tespit etmek için öncelikli olarak ilk dönem siyer ve tarih kitaplarına başvurduk. Ancak bu tür eserler bize zengin malzeme sunmamaktadır. Bu türe ait kitapları incelediğimizde konumuzla ilgili bilgi bulduğumuz eserleri şu şekilde sıralayabiliriz: Vâkıdî (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Meğâzî*,^[1]

[1] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (thk. Marsden Jones), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1984.

İbn Hişâm (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*,^[2] İbn Sa'd (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*,^[3] Taberî (ö. 310/923) *Târîhu't-Taberî*,^[4] İbn Abdülber (ö. 463/1071) *el-İstî'âb*.^[5] Bu eserlerden sadece İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sında “*Resûlullah'ın Hacamatının Zikri*” şeklinde konuyla ilgili ayrı bir bölüm açılmıştır. Zikredilen diğer eserlerde hacamata dair aktarılan bilgiler satır aralarında verilmektedir. Bunun sebebi de ilk dönem siyer ve tarih türünde eser kaleme alan müelliflerin, sosyal tarihi göz ardı edip, siyasî tarihi veya biyografiyi ön plana çıkarmalarıdır.

Hız. Peygamber dönemindeki sosyal hayatın birçok farklı yönüne dair zengin bilgi ihtiva eden hadis kaynakları ise konumuza dair en çok istifade ettiğimiz eserlerdir. Başlıca yararlandığımız hadis kaynakları, kütüb-i tis'a olarak bilinen Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'i,^[6] Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'i,^[7] Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen*'i,^[8] Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh*'i,^[9] Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'i,^[10] İbn Mâce'nin (ö.

[2] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr.), Kahire 1955.

[3] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebîr* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1997.

[4] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Beyrut: Dâru't-Turâs 1967.

[5] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstîâb* (nşr. Âdil Mürşid), Ammân: Dâru'l-Âlem 2002.

[6] Buhârî, *es-Sahîh*, Riyâd: Dâru's-Selâm 1999.

[7] Müslim, *es-Sahîh*, Riyâd: Dâru'l-Muğnî 1998.

[8] Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed), Riyâd: Dâru's-Selâm 1999.

[9] Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî 1998.

[10] Nesâî, *es-Sünen* (nşr. Muhammed Nâsirüddîn Elbânî), Riyâd: Mektebetü'l-Mârif 1998.

273/887) *es-Sünen*'i,^[11] Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'i,^[12] İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvattâ'sı*^[13] ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'idir.^[14]

Kütüb-i tis'a'ya ilaveten, hadislerin, sahâbe sözlerinin ve tâbiîn fetvalarının senetleriyle birlikte toplandığı ve konularına göre tertip edildiği musannef türündeki hadis eserleri de çalışmamıza kaynaklık etmektedir. Bu türde başvurduğumuz başlıca kaynaklar, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'i^[15] ile İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'idir.^[16] İncelediğimiz hadis eserleri arasında hacamatla ilgili en fazla rivayet, musannef türünde kaleme alınmış kitaplardan elde edilmiştir. Bunun sebebi yukarıda da dile getirdiğimiz üzere, musanneflerin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve tasviplerinin yanı sıra sahâbe sözleri ve tâbiîn fetvalarını da ihtiva etmesidir. Dolayısıyla bu tür eserler konuyla ilgili pek çok malzeme içermektedir.

Zikredilen bütün bu hadis kitaplarına ilaveten, Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ'sı*^[17] ile

[11] İbn Mâce, *es-Sünen* (nşr. el-Hâfız Ebû Tâhîr Zübeyr Alî Zai), Riyâd: Dârü's-Selâm 2009.

[12] Dârimî, *es-Sünen* (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Riyâd: Dârü'l-Muğnî 2000.

[13] İmam Mâlik, *el-Muvattâ'* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Ebû Zabî: Müessesetü Zâyid b. Sultân Âli Nehyân 2004.

[14] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2001.

[15] Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Karachi: el-Meclisü'l-İmî 1983.

[16] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef* (thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhim), Kahire: el-Fâruku'l-Hadis 2008.

[17] Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (thk. Hasan Abdülmünim Şibli), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2001.

Tirmizî'nin (ö. 279/892) eş-Şemâilü'l-Muhammediyye'si^[18] de bizim için oldukça önem arz etmiştir. Zira bu eserlerde aktarılan hacamatla ilgili rivayetlerde yer alan bir takım önemli detaylar, çalışmamızı zenginleştirmeye imkân tanımıştır.

Allah Resûlü'nün ve ashâbının hayatlarının hemen her kesitine dair rivayet ihtiva eden hadis eserlerinin, kendine has tasnif sistemi mevcuttur. Bu eserler kendi içerisinde Kitâbü'l-Libâs (kıyafetler kitabı), Kitâbü'l-Eşribe (içecekler kitabı), Kitâbü't-Tıb gibi sosyal hayatın çeşitli yönlerine dair farklı konularla ilgili bilgilerin sunulduğu, belli başlı bölümlere ayrılmaktadır. Hacamat kültürüne dair bilgiler de yoğun olarak dönemin tıp kültürünün meşruiyetine dair rivayetler içeren Kitâbü't-Tıb'da bulunmaktadır. Ancak hacamatın konu edildiği bazı fikhî meselelere dair rivayetlerin yer aldığı Kitâbü's-Savm, Kitâbü'l-Menâsik ve Kitâbü'l-Büyû'da da oldukça zengin malzeme söz konusudur. Bu kitaplara ek olarak, hadis kaynaklarının hemen her bölümünde hacamat uygulamasıyla ilgili detaylara rastlamak mümkündür.

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardan bir diğeri ise hadis kitaplarına dair yazılan şerhlerdir. Şerhler vasıtasıyla tespit ettiğimiz rivayetlerle ilgili yapılan açıklamaları, yorumları ve tartışmaları inceleme fırsatı elde ettik. Genellikle şerhlerin hepsinden istifade etmeye çalışmamıza rağmen diğerlerine nazaran ön plana çıkanlar olmuştur. Bunlar arasında İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından kaleme

[18] Tirmizî, Şemâilü'l-Muhammediyye (thk. Üsâme er-Rahhâl), Dımaşk: Dârü'l-Feyhâ 2001.

alınan *Fethü'l-Bârî* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhi,^[19] Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî'nin (ö. 1346/1927-28) Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* adlı eserine yazdığı *Bezlü'l-Mechûd*,^[20] Mübârekfûrî'nin (ö. 1935) Tirmizî'nin *es-Sünen*'ine yazdığı *Tuhfetü'l-Ahvezî* şerhleri öncelikle zikredilebilir.^[21]

Tespit ettiğimiz rivayetlerde yer alan anlaşılması güç, muğlak kelimeleri açıklığa kavuşturmak için garîbü'l-hadis türündeki eserleri de inceledik. Örneğin, rivayetlerde geçen hacamat yapılan vücut bölgelerine dair sözcükler ve hacamata sebep olan durumlarla ilgili kelimeleri açıklamak için Harbî'nin (ö. 285/899) *Garîbü'l-Hadis*'i^[22] ile İbnü'l-Esir'in, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis* adlı eserlerine başvurduk.^[23]

Hz. Peygamber'in uyguladığı tıbbî uygulamalar hakkında bilgi vermesinden ötürü tıbb-ı nebevî literatürünü de taradık. Bu literatürde isimlerini zikredeceğimiz eserler, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *et-Tıbbü'n-Nebevî*'si^[24] ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) *et-Tıbbü'n-Nebevî*'si^[25] dir.^[25] Bunlara ek olarak, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö.

[19] İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî* (thk. Abdurrahmân b. Nâsir el-Berrâk), Riyâd: Dâru Taybe 2005.

[20] Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd* (nşr. Muhammed Zekeriyâ Kandehevî), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2006.

[21] Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1990.

[22] İbrâhîm b. İshak el-Harbî, *Garîbü'l-Hadis* (thk. Süleymân İbrâhîm Muhammed el-Âyid), Mekke: Câmiatü Ümmî'l-Kurâ 1985.

[23] Mecdüddin İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye 1979,

[24] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-Nebevî* (thk. Mustafa Hıdır), Beyrut: Dâru İbn Hazm 2006.

[25] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *et-Tıbbü'n-Nebevî* (thk. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut: Dâru İhyâü'l-Enfüs 1996.

751/1350) *Zâdü'l-Meâd*'ındaki tıbb-ı nebevîye dair bölümü de zikredebiliriz.^[26] Bu kitaplardaki hacamata dair sunulan verileri incelediğimizde hadis kitaplarındaki rivayetlerden farklı bir bilgi elde edemedik. Zaten bu türdeki kitapların oluşturulma amacı da hadis kitaplarında yer alan Hz. Peygamber'in tıpla ilgili tavsiye ve uygulamalarına dair rivayetleri bir araya toplamaktır. Bu yüzden bu kitaplara nazaran hadis kitaplarına atıf yapmayı tercih ettik. Ancak konuyla ilgili müellifin farklı bir yorumu veya eklemesi varsa bunu da dile getirdik.

Hacamat kelimesinin zaman içerisinde anlam kayması yaşayıp yaşamadığını tespit etmek ve rivayetlerde yer alan anlaşılması güç kelimeleri açıklamak amacıyla hicrî ilk dört yüzyılda kaleme alınmış Arapça sözlüklerden bazısını kronolojik sırayı takip ederek inceledik. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz: Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*'i,^[27] Ebû Amr eş-Şeybânî'nin (ö. 206/821) *Kitâbü'l-Cîm*'i,^[28] İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *Cemheretü'l-Lüga*'sı,^[29] el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-Lüga*'sı,^[30] İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*'sı,^[31] el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce)

[26] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd* (thk. Şuâyb el-Arnaûd-Abdulkâdir el-Arnaûd), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1994.

[27] Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn* (thk. Abdulhamîd Hendâvî), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2003.

[28] Ebû Amr eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Cîm* (thk. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire: el-Heyetü'l-Âmme 1974.

[29] İbn Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-Lüga* (thk. Remzi Münîr Ba'lebekî), Beyrut: Dârü'l-İlm ilî'l-Melâîyn 1987.

[30] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga* (thk. Muhammed Abdülmünim Hafâcî-Mahmûd Ferrûc el-Ukde), Kahire: Dârü'l-Mısriyye, ty.

[31] İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga* (thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn), Beyrut: Dârü'l-Fikr 1979.

Tâcü'l-Lüga'sı.^[32] Hicrî ilk dört yüzyıldan sonra yazılanlar arasında ise en çok başvurduğumuz sözlük, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arabî*'dir.^[33]

Çalışmamızın konusu aynı zamanda tıp tarihiyle de bağlantılı olduğu için bu alana dair kitaplar da bizim için oldukça önemliydi. Özellikle Hint ve Grek medeniyetlerinde hacamatın bir tedavi yöntemi olarak kullanıp kullanılmadığının tespiti ele aldığımız dönemi daha iyi çözümleyebilmek için önem arz etmekteydi. Hint Medeniyeti'nin tıbbî birikimi içerisinde hacamat uygulamasının mevcut olup olmadığını tespit etmek amacıyla ayurvedik metinlere başvurduk. Hayat anlamına gelen ayus kelimesiyle, bilgi anlamına gelen veda kelimesinin birleşiminden oluşan "ayurveda" yani "hayat bilimi" ismiyle anılan bu metinler kadim Hint tıbbına dair bilgiler içermektedir.^[34] Bunların içerisinde bizim ulaşabildiğimiz ve kaynak olarak kullanabildiğimiz eserler, M.Ö. II. yüzyıl veya o civarlarda yaşamış Charaka'ya nispet edilen *Charaka-Samhita*^[35] ile M.Ö. VI. veya VII. yüzyılda yaşamış Hint tıbbının babası olarak bilinen Sushruta'ya nispet edilen *Sushruta-Samhita*'dır.^[36] Grek Medeniyeti'nin tıbbî birikimini anlamak ve bu birikim içerisinde hacamat uygulamasının mevcut olup olmadığını tespit etmek amacıyla başvurduğumuz başlıca iki kaynak bulunmaktadır.

[32] Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-Lüga* (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut: Darü'l-İlm 1987.

[33] İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır 1993.

[34] Esin Kâhya, *Hint'te Bilim*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 1999, s. 181.

[35] *The Caraka Samhita* (nşr. Gunvatrai Acharya), Jamnagar: Shree Gulabkunverba Ayurvedic Society 1949.

[36] Kaviraj Kunla Lal Bhishagratna, *An English Translation of the Sushruta Samhita*, Calcutta: Wilking Press, 1907.

Bunlardan biri modern tıbbın babası olarak adlandırılan Hipokrat'a nispet edilen metinlerin toplandığı *Corpus Hippocraticum*'dur.^[37] İkinci kaynağımız ise Galen'in kan alma tedavisine dair fikirlerini içeren üç yazma eserden oluşmaktadır. Bu yazma eserler Peter Brain tarafından *Galen on Bloodletting* adlı çalışmasıyla bilim dünyasına sunulmuştur.^[38]

b. Araştırmalar

Bu kısımda konumuzla ilgili daha önce yapılmış çalışmalarını değerlendireceğiz. Aynı zamanda ele aldığımız konu ile benzer muhtevaya sahip gibi gözükten çalışmalardan ayrıldığımız noktalara değineceğiz. Bu şekilde çalışmamızın özgünlüğünü de ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda öncelikle şunu ifade etmek yerinde olacaktır. Hz. Peygamber (sas) dönemindeki hacamat uygulamasıyla ilgili birkaç çalışma yapılmış olmasına rağmen bu araştırmalarda konu bilimsel çerçevede derinlemesine incelenmediği gibi kavramlar yanlış kullanılmıştır.

Hz. Peygamber dönemi hacamat uygulamasına dair Türkiye'de yapılmış ilk tez çalışması, Abdullah Köşe'nin yüksek lisans tezidir.^[39] *Hadislerde Flebotomi* adını verdiği bu tezde yazar, hacamat kelimesinin karşılığı olarak İngilizce "phlebotomy" sözcüğünü kullanmıştır. Halbuki phlebotomy kelimesinin manası damardan kan alma yani

[37] John Redman Coxe, *The Writings of Hippocrates And Galen*, Philadelphia: Lindsay and Blakiston 1846.

[38] Peter Brain, *Galen on Bloodletting*, London: Cambridge University Press 2009.

[39] Abdullah Köşe, *Hadislerde Flebotomi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1984.

“fasd”dır. Dolayısıyla yazarın iki farklı kavramı birbirine karıştırdığı anlaşılmakta ve Köşe'nin hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinin ismiyle içeriği arasında bir tutarsızlık bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Köşe tezinde, Hz. Peygamber (sas) döneminde hacamat yapılan bölgeler ve hacamat yapılmasına sebep olan durumlar hakkında ayrıntılı bilgi vermeyip, sadece rivayetleri aktarmıştır.

Ülkemizde hacamatın konu edildiği iki yüksek lisans çalışması daha bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar, Hz. Peygamber dönemi hacamat kültürüne dair herhangi bir bilgi ihtiva etmemektedir. Bunlardan biri, Sümeyra Merve Kılınç tarafından hazırlanmış *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülûkle Tedavi* adlı çalışma,^[40] diğeri ise Berivan Unut'un kaleme aldığı, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili Mirnaların Araştırılması* adlı araştırmadır.^[41]

Tespitlerimize göre Arap dünyasında konumuzla bağlantılı yapılan tez çalışmaları ise iki tanedir. Bunlardan birisi Gazze'de yapılan, Türkçeye “*Sünnet-i Nebeviye'de Hacamat*” olarak tercüme edilebilecek yüksek lisans tezidir.^[42] Bu tezde, Hz. Peygamber dönemi hacamat kültürünün bir parçası olarak hacamat yapılmasına sebep

[40] Sümeyra Merve Kılınç, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat Ve Sülûkle Tedavi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2015.

[41] Berivan Unut, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili Mirnaların Araştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya 2018.

[42] Amal Muhammed Hasan Mısıri, *el-Hicâme fi's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İslâm Üniversitesi Usûlî'd-Dîn Fakültesi, Gazze-2013.

olan durumlar ve haccâmlar hiç ele alınmamış, vücutta hacamat yapılan bölgeler gibi meseleler ise yer verilmesine rağmen ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir.

Diğer tez ise Türkçeye “*Hadise, Fıkha ve Modern Çalışmalara Göre Hacamat*” olarak tercüme edilebilecek Cezayir’de yapılmış yüksek lisans tezidir.^[43] Bu tezde de diğer tezle benzer şekilde hacamatla ilgili birçok meseleye değinilmemiş, bazıları da detaylı şekilde incelenmemiştir. Örneğin, haccâmlar bu tezde de göz ardı edilmiş, hacamat yapılan vücut bölgeleri ise ayrıntılı şekilde irdelenmemiştir. Ayrıca bu tezde zikredilen verilerden bazıları Hz. Peygamber dönemiyle ilgisi olmayıp, zamanla ortaya çıktığını düşündüğümüz bilgilere dayandırılmıştır. Dolayısıyla, Hz. Peygamber dönemi ile daha sonraki dönemlerde yapılan hacamat uygulamasına dair bilgilerin pek çok çalışmada görüldüğü üzere karıştırıldığı aklı gelmektedir. Zikrettiğimiz bütün bu çalışmalardan ayrıldığımız en önemli nokta ise kavram olarak hacamatın ifade ettiği mana ile tarihçesi hakkında detaylı bilgi aktarmamızdır.

Ülkemizde şu ana kadar hacamatla ilgili makale formatında yapılan çalışmalar beş tanedir.^[44] Bu çalışmalarda

[43] Saide Dağmân, *el-Hicâme Dirâse Hadisiyye Fıkhiyye Muâsira*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şehid Hamma Lahdar Üniversitesi, Cezayir 2015.

[44] Elnure Azizova, “İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamatçılık”, *BDÜİF İlmî Mecmuası*, XV, 2011, s. 151-160; Necmettin Şeker, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği”, *KSÜİFD*, XXI, 2013, s. 156-188; Müyesser Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, *Ankara Medical Journal*, IV, 2016, s. 370-382; Zahide Parlar, “Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinden Kitâb-ı Kehhâlnâme-i Nurü’l-Uyûnda Hacamat”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, II, 2016, s. 140-147; Zakir Benli, “Hacamat Tedavisi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, I/6, 2017, s. 46-53.

konunun bilimsel anlamda derinlemesine incelenmediği, tarihsel gelişimin takip edilmediği ve çoğunun Hz. Peygamber (sas) dönemiyle ilgili bilgiler içermediği tespit edilmiştir. Arap dünyasında ve Batı'da da hacamatla ilgili makaleler kaleme alınmıştır.^[45] Ancak bunlarda da mesele Hz. Peygamber dönemi hacamat kültürünün mahiyetinin ne olduğunu anlama amacıyla bütünsel şekilde incelenmemiştir.

Hacamatın konu edildiği yayımlanmış bildiri çalışmaları da mevcuttur.^[46] Bu çalışmalardan biri, hacamatın günümüz tıbbına yansımaları ele almaktadır. Diğerleri ise Hipokrat'a nispet edilen bir risaledeki onun hacamatla ilgili görüşlerini ve Tabîb İbn Şerîf'in *Yâdigâr* adlı eserinde yer alan hacamatla ilgili bilgileri konu edinmektedir.

[45] Arap dünyasında hacamatın konu edildiği makalelerin örneklerini şu şekilde verebiliriz: Abdülcevâd Sâvî, "et-Tedâvî bi'l-Hicâme Hedy Nebvî", *el- 'Îcâzi'l-İlmî*, XI, 2001, s. 6-12; Sahbâ Muhammed Ahmet Bendek, "Eserü'l-Hicâme alâ Merdâ er-Rûmâtîd", *el- 'Îcâzi'l-İlmî*, XXII, 2005, s. 14-21; Batı literatüründeki hacamatın konu edildiği makalelerden ise şu şekilde örnek verebiliriz: Majid Nimrouzi v. dğr., "Hijamat in Traditional Persian Medicine: Risks and Benefits", *Journal of Evidence-Based Complementry & Alternative Medicine*, XIX/2, 2014, s. 128-136; Naseem Akhtar Qureshi v.dğr., "History of Cupping (Hijama): A Narrative Review of Literature", *Journal of Integrative Medicine Editorial Office*, XV, 2017, s. 172-181.

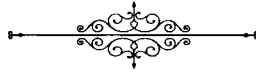
[46] Ali Akben, "Hacamatın Bilimsel ve Modern Tıp Penceresinden Günümüze Yansımaları", *Adana 2015 Uluslararası İslam ve Tıp Kongresi*, 07-10 Ekim 2015; Levent Öztürk, "Galen'in Kitâb Fî'l-Hicâme Ve'l-Mibda' ve'l-Alak Min Kütübi Bukrât Adlı Risâlesine Göre Hipokrat'ın Hacamatla İlgili Görüşleri", 3. *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu*, 19-21 Mayıs 2017; Levent Öztürk, "Kitâbü'l-Hicâme Ve'l-Mibda' Ve'l-Alak Min Kütübi Bukrât Adlı Risâlenin Özellikleri Ve Tıp Tarihi Açısından Önemi", *3rd International Conference On The Changing World And Social Research*, Roma, 08-10 Ağustos 2017; Levent Öztürk, "XV. Yüzyıl Osmanlı Hekimlerinden Tabîb İbn Şerîf'in Yâdigâr Adlı Eserinde Yer Alan Hacamatla İlgili Bilgiler ve Kökenleri Üzerine Değerlendirmeler", *2nd International Conference on Studies in Turkish History, Roma, 11-13 Ağustos 2017*.

Aynı zamanda hacamatla ilgili bilimsel klinik çalışmalar da yapılmıştır. Bu türden çalışmalarda genellikle hacamatın kısa bir tanıtımı yapıldıktan sonra klinik açıdan ele aldıkları mesele üzerine odaklanılmıştır.^[47]

Şu ana kadar zikrettiğimiz bütün çalışmalar konumuzla alakalıdır. Ancak bu çalışmalarda, bizatihi Hz. Peygamber (sas) dönemi hacamat kültürüyle ilgili bütün yönler tetkik edilmiş değildir. Biz bu çalışmalardan yeri geldikçe istifade ettik.

- [47] Bu makalelere dikkatimizi çeken Doç. Dr. H. Volkan Acar bey hocamıza teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Makaleleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Abdullah M.N AlBedah v.dğr., "Evaluation of Wet Cupping Therapy: Systematic Review of Randomized Clinical Trials", *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 2016, s. 1-10; Abdullah AlBedah v.dğr., "Hijama (Cupping): A Review of The Evidence", *Focus on Alternative and Complementary Therapies*, XVI/1, 2011, s. 12-16; Müzeyyen Arslan v.dğr., "Wet Cupping Therapy Restores Sympathovagal Imbalances in Cardiac Rhythm", *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, XX/4, 2014, s. 318-321; Huijuan Cao v.dğr., "Wet Cupping Therapy for Treatment of Herpes Zoster: A Systematic Review of Randomized Controlled Trials", *Altern Ther Health Med.*, XVI/6, 2010, s. 48-54; Romy Lauche v.dğr., "The Effect of Traditional Cupping on Pain and Mechanical Thresholds in Patients with Chronic Nonspecific Neck Pain: A Randomised Controlled Pilot Study", *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2012, s. 1-10; Majid Niasari v.dğr., "The Effect of Wet Cupping on Serum Lipid Concentrations of Clinically Healthy Young Men: A Randomized Controlled Trial", *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, XIII/1, 2007, s. 79-82; Nafisa K. Umar v.dğr., "The Effects of Wet Cupping Therapy on the Blood Levels of Some Heavy Metals: A Pilot Study", *Journal of Acupuncture and Meridian Studies*, XI/6, 2018, s. 375-379; Bassem Refaat v.dğr., "Islamic Wet Cupping and Risk Factors of Cardiovascular Diseases: Effects on Blood Pressure, Metabolic Profile and Serum Electrolytes in Healthy Young Adult Men", *Alternative and Integrative Medicine*, III/1, 2014, s. 1-7; Suleyman Murat Tagila v.dğr., "Wet-Cupping Removes Oxidants Anddecreases Oxidative Stress", *Complementary Therapies in Medicine*, XXII, 2014, s. 1032-1036. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Son olarak son zamanlarda hacamatla ilgili yapılan çalışmalardan bahsetmek istiyoruz. Bu çalışmalardan bir kısmı “tıbbî hacamat” şeklinde isimlendirilip, Hz. Peygamber dönemi hacamat uygulamalarına dair bilgi ihtiva etmemektedir. Bir kısmında ise Hz. Peygamber (sas) dönemindeki uygulamalara birkaç sayfalık yer verilmiştir. Bunun da ötesinde muhtemelen farkında olunmadan daha ziyade günümüzde yapılan hacamat uygulamaları hakkında daha fazla bilgi verilmektedir. İlgili literatürün tamamının bir listesini sunmamız mümkün görünmemektedir. Ancak tespit edebildiğimiz güncel çalışmaların bir kısmını şu şekilde zikretmek mümkündür: Turanşah Tümer, *Tibbi Hacamat*,^[48] Zeynel Demir, *Ehl-i Beyt İnancında Hacamat*,^[49] Özgür Düzgün, *Hacamat*,^[50] Nuray Karpuzcu, *Kupa Terapi*,^[51] Emin Dünder-Ümmühani Moroğlu, *Tibbi Hacamat Anatomisi*,^[52] Süleyman Gök, *Hacamat Kupa Terapisi*.^[53] Bu çalışmaların popülist bir gaye ile kaleme alındığı, bir kısmının bilimsel hassasiyetten uzaklaştığı ve özellikle Hz. Peygamber dönemi ile ilgili bilgilerin oldukça yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

[48] Turanşah Tümer, *Tibbi Hacamat*, İstanbul: Hayy Kitap 2017.

[49] Zeynel Demir, *Ehl-i Beyt İnancında Hacamat*, İstanbul: İmam Rıza Dergâhı Yayınları 2017.

[50] Özgür Düzgün, *Hacamat*, İstanbul: Mercan Kitap 2017.

[51] Karpuzcu, Nuray, *Kupa Terapi Hacamat: 5000 Yıllık İyileşme Sanatı*, Hayat Yayın Grubu, Ankara 2017.

[52] Emin Dünder-Ümmühani Moroğlu, *Tibbi Hacamat Anatomisi*, Ankara: Gazi Kitabevi 2018.

[53] Süleyman Gök, *Hacamat Kupa Terapisi*, Ankara: Hayat Yayın Grubu 2018. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

I. BÖLÜM

HACAMAT VE FASD KAVRAMI, HACAMATIN TARİHÇESİ

Hz. Peygamber (sas) dönemi hacamat kültürünü daha iyi kavrayabilmek için bu bölümde önce hacamat kavramı hakkında bilgi verilip, akabinde uygulamanın tarihçesi ele alınacaktır.

A. Hacamat Kavramı

Kadim tıp geleneğinde hacamatın tedavi yöntemi olarak yer edinmesi ahlât-ı erbaa/hıltlar teorisine bağlanmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak bu teori hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

1. Ahlât-ı Erbaa/Hıltlar/Sıvılar Teorisi

Kadim tıp anlayışında kişinin hastalıklı veya sağlıklı olma hâli onun vücudunda bulunan birtakım sıvıların denge durumuyla ilişkiliydi. Kökeni eski Mısır'a, Hint'e kadar uzanan bu anlayış,^[1] tıbbın babası sayılan Hippokrates (M.Ö. 460-370?) Antik Yunan filozoflarından Empedokles'in (M.Ö. 492-432) evren tasavvurundan esinlenerek sistemleştirmiştir.

[1] Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi 2014, s. 28, 38.

Empedokles, evrenin su (soğuk-yaş), toprak (soğuk-kuru), hava (yaş-sıcak), ateş (kuru-sıcak) şeklinde dört temel elementten meydana geldiğini iddia etmektedir. Hippokrates de Empedokles'in bu teorisini benimseyip, küçük evren olarak kabul edilen insanın da mezkûr dört elemente karşılık gelecek şekilde dört temel sıvıdan (hılt/humor) teşekkül ettiği fikrini savunmuştur. Daha önceki medeniyetler tarafından da bilinen bu sıvılar, Hippokrates tarafından rasyonel bir düzleme oturtularak "humoral patoloji" adıyla anılmıştır.^[2]

Bu kurama göre insan bedeni, kan, balgam, safra ve kara safra şeklinde dört temel sıvıdan oluşmaktadır. İnsan bedeninde bulunan bu dört temel sıvı evrendeki dört temel elementin karşılığı olarak görülmektedir. Buna göre, sırasıyla kan, sıcak-yaş niteliğe sahip havaya; balgam, soğuk-yaş niteliğe sahip suya; safra, sıcak-kuru niteliğe sahip ateşe; kara safra, soğuk-kuru niteliğe sahip toprağa karşılık gelmektedir. Dolayısıyla vücutta yer alan sıvıların da sıcak-soğuk ve kuru-ıslak şeklinde nitelikleri bulunmaktadır.^[3] Hippokrates'in vücudun işleyişi hakkındaki bu yaklaşımını onu takip eden Romalı hekim Galen (ö. 200?) ekleme yaparak genişletmiştir. Galen, zikrettiğimiz bu sıvıların niteliklerini de göz önüne alarak doktrine kanlı (demevî), flegmatik (balgamî), melankolik (sevdavî), kolerik (safravî) isimli mizaçları ilave etmiştir.^[4]

[2] Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi* (çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun), Ankara: Tübitak 2003, s. 95.

[3] Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları 2016, s. 122-123.

[4] Ronan, *Bilim Tarihi*, s. 96.

Bedende bulunan mezkûr dört sıvının uygun ve dengeli bir şekilde birleşmesi kişiyi sağlıklı kıldığı gibi sıvılardan birinin dengeyi bozacak biçimde diğer sıvılarla birleşmesiyle ortaya çıkan azalma veya çoğalma hâli hastalığı meydana getirmektedir.^[5] Bu sıvılar organlarda kendi içlerinde bulundukları belirli oranlarla dengeyi sağlamaktadırlar. Sıvılardan biri diğerlerinden ayrışıp, vücudun bir kısmında daha fazla olursa hem o sıvının azaldığı yerde hem çoğaldığı yerde ağrı oluşmaktadır. Yine bu sıvılardan biri bedenden fazlaca boşaltıldığında da ağrı ortaya çıkmaktadır.^[6]

Bu sisteme göre mevsimler ve iklimler de vücuttaki sıvıların artışa geçmesinde etkilidir. Şöyle ki, kan ilkbaharda (sıcak, yaş), balgam kışın (soğuk, yaş), sarı safra yazın (sıcak, kuru), kara safra sonbaharda (soğuk, kuru) fazlalaşmaktadır. Bu çerçevede mevsimlere göre de hastalıkların arttığı veya azaldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla humoral patoloji doktrininde mevsimler ve iklim de dikkate alınarak tedavi uygulanmaktadır.^[7]

Humoral patoloji teorisi bağlamında, vücuttaki sıvıların bir yerde birikmesinin dengeyi bozduğu ve bu sebeple hastalıkların ortaya çıktığı ifade edilmişti. Yine bu teori çerçevesinde, hastalıkları tedavi etmek amacıyla da vücuda zarar verici nitelikte biriken sıvıların dışarı

[5] Cumhur Ertekin, *Tıbbın Öyküsü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2019, s. 76.

[6] Jacques Jouanna-Caroline Magdelaine, *Hippokrates Külliyyatı*, (çev. Nur Nirven), İstanbul: Pinhan Yayıncılık 2018, s. 303.

[7] Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 124; Elif Gültekin, *19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 24.

atılması gerektiğine inanılmaktaydı. Zira, bu fazlalık vücuttaki dengeyi bozduğu için kişi sağlığını kaybetmekteydi. Bu amaçla zararlı birikintinin muhtelif yöntemlerle dışarı atılması için boşaltım tedavisi (evacuation) uygulanmaktaydı.^[8]

Boşaltımı gerçekleştirmek için tatbik edilen yöntemlerin müşhil kullanma, oruç tutma, lavman ve kan akıtma gibi muhtelif şekilleri bulunmaktaydı. Bu uygulamalar arasında bizi ilgilendiren kan akıtma yöntemidir. Zira hacamat, kan akıtmanın üç çeşidinden biridir. Diğer ikisi ise damardan kan alma (fasd: venesection, phlebotomy) ve sülûkle tedavidir (leech).^[9] Hacamat ile damardan kan alma (fasd) birbirinden farklı iki yöntemdir. Bazı araştırmacılar tarafından bu kavramların karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple hacamat kavramının tanımını verdikten sonra fasd hakkında da izahatta bulunmak yerinde olacaktır.

2. Hacamat Kavramı

Bu kısımda ilk olarak hacamat kavramının lügat anlamı incelenerek, akabinde Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunda ifade ettiği mana irdelenecektir. Böylelikle hem lügat hem ıstılahî anlamıyla birlikte o dönemde uygulanan hacamat yönteminin içeriği tespit edilmeye çalışılacaktır.

[8] Sümeyra Merve Kılınç, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülûkle Tedavi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 6.

[9] Gerry Greenstone, "The history of bloodletting", *Bc Medical Journal*, LII, 2010, s. 12.

Hacamat kelimesinin türediği mastar halindeki hacm (حجم) kelimesinin asıl anlamı, emmek, çekmek, vakumlama yapmaktır. Arapların, çocuğun annesinin göğsünden süt çıkarmak için uyguladığı emme faaliyetini haceme (حجم) fiiliyle ifade etmeleri kelimenin ihtiva ettiği “vakumlama” anlamını desteklemektedir. Yine hacamat yapan kişinin, yaptığı işi belirtircesine haceme fiilinin ismi fail kalıbı kullanılarak haccâm yani hacamat kabının havasını vakumlayan kişi şeklinde nitelenmesi de bu kelimenin “emme, vakumlama” manasına işaret ettiğine delildir.^[10] Bu bağlamda Arapçada hicâme (حجامة) şeklinde telaffuz edilen hacamat kelimesi, haccâmın artık meslek haline getirdiği bu uygulamaya işaret etmektedir.^[11]

Bilindiği üzere Arapçada aynı kökten türeyen kelimeler benzer manaları ihtiva ederek semantik bir bütünlük oluştururlar. H-c-m (ح-ج-م) arflerinden çoğalan kelimeler için de durum böyledir. Örneğin, hacûm (حجوم) elimesinin “bûse, öpücük” anlamı, hacm (حجم) kelimesinin “vakumlama, emme” manasını hatırlatmaktadır. Aynı kökten türeyen bir başka kelime olan ihcâm (احجام) ise vazgeçmek, geri çekilmek manasıyla^[12] sanki hacamat yaparken kupanın deriyi içine çekmesini andırmaktadır. Arapların, ısırmamaları için develerin ağızlarına hacamat kabına benzeyen bir ağızlık takınca bu hâldeki develeri “el-cemelü’l-mahcûm (الجمال المحجوم)” diye nitelemeleri de aynı kökten türeyen kelimelerle ifade edilmektedir.^[13] Devenin ağızına takılan ağızlığı, ağız kısmının yuvarlak

[10] Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, IV, 166.

[11] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 117.

[12] Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, I, 290.

[13] Ebû Amr eş-Sevbanî, *Kitâbü’l-Cim*, I, 146.

diğer ucunun sivri olmasından dolayı hacamat kabına benzetmiş olmaları muhtemeldir. Zira her iki kap da hem şekil olarak birbirini andırmakta hem de kullanıma amaçlarında kısmî benzerlik bulunmaktadır. Şöyle ki; ağızlık da hacamat kabı da vücudun sadece bir bölgesini kapatma amacıyla kullanılmaktadır. Hacamat kelimesinin türediğı kökle alakalı verdiğimiz bu bilgilerden hareketle, uygulamadaki vakumlama işlevinin oldukça ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Türediğı kelimenin “vakumlama” manasını içerdığı göz önüne alındığında hacamat için yapılan şu tanım oldukça yerindedir: *“Muhtelif toplumlarda uygulanan hacamat tedavisi, vücudun belli bazı noktaları üzerine vantuz koymak suretiyle uygulanan vakumlama yöntemidir.”*^[14]

Günümüzde, bu uygulamayı gerçekleştirirken kupa kullanıldığı için “kupa terapisi (cupping therapy)” şeklinde isimlendirilmektedir. Kupa terapisinin muhtelif yöntemleri olmakla birlikte diğerlerine nazaran ön plana çıkan çeşitleri kuru ve yaş diye anılanlardır.^[15] Kuru kupa yöntemi için halk arasında daha ziyade “şişe çekme” tabiri kullanılır. Her iki uygulamada da kupalar vakum oluşturarak kan dolaşımını harekete geçirmek için cilde yerleştirilmektedir. Ancak yaş kupa yönteminde vücuttaki toksinleri dışarı atmak için cilde çizikler atılarak kan akıtılmaktadır.

[14] Büşra Yıldırım-Levent Öztürk, “Ebû Dâvûd’un (ö. 275/888) *Sünen* Adlı Eserine Göre Hz. Peygamber Dönemi’nde Hacamat Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, LXII, 2019, s. 1842.

[15] Müyesser Okumuş, “Kupa Tedavisi ve Hacamat”, *Ankara Medical Journal*, IV, 2016, s. 370.

Günümüz Türkiye'sinde hacamat denilince akla daha ziyade yaş kupa yöntemi gelmektedir.^[16] Muhtemelen bunun sebebi, Müslüman bir toplum olan Türklerin hacamatı İslâmî literatürden öğrenmeleridir. Araştırmacılar Azizova'nın da ifade ettiği üzere, Hz. Peygamber döneminde uygulanan hacamatın, yukarıda “yaş kupa terapisi” şeklinde adlandırdığımız uygulamaya tekabül ettiğini söylemek mümkündür.^[17] Bunu da o dönemdeki hacamat uygulamalarının ayrıntılarıyla ilgili bilgi veren rivayetlerden ve yine hacamatla ilgili fikhî hüküm bildiren rivayetlerin ele aldıkları konulardan tespit etmek imkân dâhilindedir.

Örneğin sahâbî Semüre b. Cündeb tarafından aktarılan bir rivayet, Hz. Peygamber döneminde hacamatın uygulanma şekliyle ilgili detaylı bilgi sunmaktadır. Rivayetteki ifadeye göre, Semüre b. Cündeb'in de bulunduğu bir mekânda haccâmın biri Resûlullah'a hacamat uygulamaktadır. Semüre b. Cündeb, haccâmın yaptığı uygulamayla ilgili gözlemini şöyle nakletmektedir: “*Haccâm, boynuzdan yapılmış hacamat kaplarını çıkardı ve hacamat yapacağı vücut bölgesine onları yapıştırdı. Sonra kesici aletin ucuyla onun cildini kesti. Haccâm, Resûlullah'ın bedeninden çıkan kanı yanında bulunan bir kaba döktü.*” Rivayetin akabinde Semüre b. Cündeb, Allah Resûlü hacamat olurken oraya Benû Fezâre kabilesinden bir a'râbînin geldiğini dile getirmektedir. Bu a'râbî muhtemelen hacamat uygulamasından bihaber olduğu için Resûlullah'a niçin cildinin kesilmesine izin verdiğini ve bu uygulamanın ne

[16] Abdullah Köşe, “Hacamat”, *DİA*, İstanbul, XIV, 1996, s. 422.

[17] Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İstanbul İslam Yayınları, 2018, s. 520 (dipnot: 595).

olduğunu sormuş, Allah Resûlü de bunun hacamat olduğunu söylemiştir.^[18] Rivayette yer alan bilgilerden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber'in yaptırdığı hacamat uygulaması yaş kupa terapisisidir.

Bu hususla ilgili verilebilecek bir başka örnek ise Hz. Peygamber'e atfedilen şifanın üç şeyde bulunduğu dair rivayettir. Bu rivayette, Resûlullah'ın şifanın bulunduğu üç şeyden birinin hacamat aletinin çizmesi olduğu şeklinde bir ifade kullandığı aktarılmaktadır.^[19] "Hacamat aletinin çizmesi" ibaresi göz önüne alındığında, o dönemde yapılan hacamat uygulamasında deriye çizik atma işleminin bulunduğu açıkça görülmektedir.

Hz. Peygamber (sas) dönemindeki hacamat uygulamasının yaş kupa terapisine denk düştüğüyle ilgili görüşümüzü destekleyen rivayetlerden bir diğeri, sahâbeden Câbir b. Abdullah'ın vücudunda çıkan çıbanlardan şikâyet eden kimseye hacamat olmasını tavsiye etmesiyle ilgilidir. Nitekim rivayetin akabinde yer alan ifadelerde bu kişiye hacamat yapmak için gelen haccâmın onun cildini keserek uygulamayı gerçekleştirdiği görülmektedir.^[20] Hacamatın içeriğine dair verilen bu bilgide de uygulamanın yaş kupa terapisi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu rivayetlerin haricinde, hacamatla ilgili fikhî hüküm bildiren rivayetler de hacamatın uygulanış şekline dair oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Konuyla ilgili fikhî hüküm bildiren rivayetler genelde, hacamat yaptıran

[18] İbn Ebû Şeybe, "Tıb", 42 (Hadis No: 24135); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 343.

[19] İbn Mâce, "Tıb", 23 (Hadis No: 3491).

[20] Müslim, "Selâm", 26 (Hadis No: 71).
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

kimsenin gusûl abdesti almasını,^[21] hacamat yapan ve yaptıran kimsenin orucunun bozulup bozulmayacağını, konu edinmektedir.^[22] Burada Hz. Peygamber (sas) döneminde tatbik edilen hacamatın uygulanış biçiminin irdelenme sebebi, rivayetlerde bildirilen fikhî hükümlerin ne olduğu hususu ile ilgili değil, hangi sebeplere binaen verildiği ile ilgilidir.

Ebû Dâvûd'da yer alan rivayette, Allah Resûlü'nün cenâbetten, hacamattan, ölü yıkamaktan ve Cuma günü şeklinde aralarında hacamat yaptırmamanın da bulunduğu dört şeyden dolayı gusûl abdesti aldığı aktarılmaktadır.^[23] Bunun haricinde Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'de de konuyla ilgili sahâbî kavli olarak nakledilen rivayetler mevcuttur.^[24] Hacamattan dolayı gusûl abdesti almanın gerekli görülmesinin sebebi, vücuttan çıkan kanın bedene yayılması ve bedenin kirlenmesi endişesine dayanmaktadır.^[25] Bu da bize o dönemde yapılan hacamatın kesme işlemi uygulanarak gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Oruçluysen hacamat yapan ve yaptıran kimsenin orucunun durumuna dair hüküm bildiren rivayetler birbirine mütenakız nakillerden oluşmaktadır. Bir kısım rivayetler Hz. Peygamber'in (sas) oruçluysen hacamat

[21] Ebû Dâvûd, "Tahâre", 127 (Hadis No: 348); "Cenâiz", 34, 35-39 (Hadis No: 3160).

[22] Buhârî, "Savm", 32 (Hadis No: 1938, 1939, 1940); İbn Mâce, "Savm", 18 (Hadis No: 1679, 1680, 1681, 1682).

[23] Ebû Dâvûd, "Tahâre", 127 (Hadis No: 348); "Cenâiz", 34, 35-39 (Hadis No: 3160).

[24] Abdürrezzâk, "Tahâre", (Hadis No: 1141); İbn Ebû Şeybe, "Tahâre", 54 (Hadis No: 485).

[25] Aynî, Bedreddin, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısıri), Riyâd: Mektebetü'r-Rûsd, 1999, II, 170.

olduğuna dair bilgi sunarken^[26] diğer bir kısım rivayetlerde ise hacamat yapan (haccâm) ve yaptıran kimse-
nin orucunun bozulduğuna dair bilgi bulunmaktadır.^[27] Oruçluyken hacamat olunmasında bir beis bulunma-
dığına dair rivayetler, şerhlerde vücuttan çıkan şey ile
orucun bozulmayacağı şeklinde açıklanmaktadır.^[28] Ha-
camat yaptıran kimsenin orucunun bozulma sebebi de
hacamat yaptırmayı sebebiyle kişinin halsiz kalıp, oruç
tutamayacağı fikrine dayandırılarak izah edilmektedir.
Muhtemelen kişinin vücudundan çıkan kanın onu halsiz
bırakacağı düşünülmüş olmalıdır. Haccâmın orucunun
bozulması meselesi ise hacamat yaparken vakum oluşturma-
mak için hacamat kabını emmesinden dolayı ağzına kan
gelmesi ihtimali bulunduğu şeklinde şerh edilmektedir.^[29]
Her ne kadar haccâmın ağzına kan gelip gelmeyeceği hu-
susu mutlak olarak anlaşılamamakta ise de izahat bu şe-
kildedir. Oruçlu kimsenin hacamat yapması ve yaptırmayı
ilgili bütün bu açıklamaların ortak noktası vücuttan
çıkan kandır. Dolayısıyla yapılan uygulamada kesme işle-
minin tatbik edildiği anlaşılmaktadır.

Hacamatın uygulanış biçimi hakkında bilgi veren
rivayetlerin hepsinde kılcal damarlardan kan almak için

[26] Buhârî, "Savm", 32 (Hadis No: 1938, 1939); Tirmizî, "Sıyâm", 61 (Hadis No: 775, 776, 777).

[27] Ebû Dâvûd, "Savm", 28-29 (Hadis No: 2370; 2371; 2374); İbn Mâce, "Savm", 18 (Hadis No: 1679, 1680, 1681).

[28] İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, V, 325; Bedreddin Aynî, *'Umdetü'l-Kârî* (thk. Abdullah Mahmud), Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 2001, XI, 50.

[29] Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen* (thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), Halep: Matbaatü'l-İlmiyye 1932, II, 110; Şemseddin Kirmânî, *el-Kevâki-büd-Derâri*, Beyrut: Dârü'l-İhyâ'ü't-Türâsi'l-Arabi 1981, IX, 113.

deriyi kesme işlemine veya vücuttan çıkan kana dair emarelerin bulunması, o dönemde tatbik edilen hacamatın günümüzdeki “yaş kupa terapisine” eşdeğer olduğunun delili niteliğindedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, sözlüklerde hacamatın “vakumlama” manası ön plana çıkmaktayken rivayetlerde bu terim ile hem vakumlama hem de deriyi kesme işlemine birlikte atıf yapılmaktadır. Rivayetlerde, kesme işlemi olmaksızın sadece vakumlamaya yani kuru kupa terapisine dair herhangi bir emare tespit edilememektedir. Bu husus da o dönemde kuru kupa terapisinin bilinmediği veya bilinip tercih edilmediği düşüncesini akla getirmektedir.

B. Fasd Kavramı

Yukarıda da ifade edildiği üzere kan alma yöntemleri hacamat, fasd ve sülük olmak üzere üç çeşittir. Ancak günümüz araştırmacılarından bazısının bu uygulamalardan hacamat ve fasdı karıştırıp, birbirlerinin yerlerine kullandıkları görülmektedir.^[30] Bu sebeple hem konunun netlik kazanması hem de iki uygulama arasındaki farkın görülmesi için bu kısımda fasd hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Konu ele alınmadan önce burada kullanacağımız hacamat kelimesinden kastın Hz. Peygamber

[30] Örneğin; “Hadislerde Flebotomi” adı ile hazırladığı yüksek lisans tezinde Köşe, konu olarak hacamatı ele almasına rağmen tezin başlığında fasd kelimesinin karşılığı olan phlebotomy (flebotomi) kelimesini kullanmıştır. (Bk. Köşe, *Hadislerde Flebotomi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bir diğer örnek ise *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* isimli eserinde Apak'ın câhiliyye döneminde hacamatı gerçekleştiren kişilere fassâd denildiğini aktarmasıdır. Oysaki kitabımızın ilerleyen kısımlarında ele alacağımız üzere hacamatı gerçekleştiren kişilere aynı kelimenin köklerinden türeterek haccâm denilmekteydi. Bk. Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, İstanbul: Kur'aner 2018, s. 117.

(sas) döneminde deriye kesik atılarak uygulanan yöntem olduğu bir kere daha dile getirilmelidir.

Arapça f-s-d (ف ص د) harflerinden türeyen fasd (فصد) kelimesi, damarın kesilmesi manasına gelmektedir.^[31] İbn Fâris bu kelimeye kan akana kadar damarın kesilmesi anlamını vererek amacın kan alma olduğuna vurgu yapmaktadır.^[32] Terimin “phlebotomy” şeklinde ifade edilen İngilizce karşılığı da aynı noktaya işaret etmektedir. Bu kelimenin aslı, Grekçe damar manasına gelen *phlebos* ve kesmek anlamına gelen *temnein* sözcüklerinden türemiştir.^[33] Dolayısıyla, phlebotomy kelimesi fasd gibi damar kesmeyi ifade etmektedir.

İşte tam da burada hacamat ve fasd uygulamasının birleştiği ve ayrıştığı noktalar ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber (sas) dönemindeki hacamat uygulamasında cild yüzeyine kesikler atılıp kan çıkarılmaktadır. Böylece her iki uygulamayla da amaçlanan şey, vücuttan kan çıkararak tedavi etmektir. Ancak hacamatta derinin yüzeyi kesilirken fasd uygulamasında daha derine inerek damar kesilmektedir. Bir de hacamatta ek olarak kupa ile vakum oluşturma işlemi yapılmaktadır. İbn Kayyim el-Cevziye de hacamat ve fasd arasındaki ayrımı benzer ifadelerle şöyle zikretmektedir: “*Hacamat cildin yüzeyini damarı yararak yapılan fasddan daha fazla temizler. Çünkü fasd bedenin derinliklerindeki kanın temizlenmesinde daha faydalıyken hacamat deri altlarındaki kanı çıkarır.*”^[34]

[31] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, III, 324.

[32] İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, IV, 507.

[33] Liakat Ali Parapia, “History of Bloodletting by Phlebotomy”, *British Journal of Haematology*, CXLIII, 2008, s. 490.

[34] İbn Kayyim el-Cevziye, *Zâdü'l-Meâd* (thk. Şuâyb el-Arnaûd, Abdülkadir el-Adnî), Beyrut: Mektebü'l-Bisâle 1994, IV, 48.

Hız. Peygamber (sas) döneminde hacamatla ilgili bilgi sunan pek çok rivayet bulunmasına rağmen fasdın söz konusu edildiğı rivayet sayısı oldukça azdır. Hatta görülebildiğı kadarıyla fasd ile ilgili Câbir b. Abdullah'tan aktarılan Übey b. Ka'b'ın rahatsızlığı sebebiyle Resûlullah'ın ona bir doktor gönderdiği ve gelen doktorun onun damarını keserek tedavi ettiğı hâdisesini konu edinen rivayet haricinde başka herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.^[35] Rivayetlerde Hız. Peygamber döneminde hacamatın kullanıldığına dair oldukça fazla ibarenin yer almasına karşın fasdın kullanımıyla ilgili sadece bu hadisenin anlatılması o dönemde bu tedavi yönteminin tercih edilmediğini düşündürmektedir. Bu meseleyle ilgili İbn Kayyim sıcak ülkelerde hacamatın fasddan daha faydalı olduğu ve bu sebeple daha fazla tercih edildiğı şeklinde bir görüş zikretmektedir.^[36] Bu meselede sıcak bölgelerde damarların daha geniş durumda olması sebebiyle fasd işlemi sırasında akıtılması istenen kandan daha fazla miktarda kanamanın olması ve fazlaca akıtılan kanın istenen yararı sağlamaması söz konusu olabilir.

C. Hacamatın Tarihçesi

Kadim zamanlardan beri geçmişİ olan hacamatın ilk olarak hangi toplulukta ortaya çıktığına dair net bir bilgi serdetmek oldukça güçtür. Buna rağmen hacamatın Mısır, Çin, Hint, Yunan, Roma ve Arap gibi pek çok toplumda tatbik edildiğı bilinmektedir. Sırasıyla bu toplumlarda hacamatın tarihçesine dair elde edilen bilgileri sunmak

[35] Müslim, "Selâm", 26 (Hadis No: 2207); Ebû Dâvûd, "Tıb", 6 (Hadis No: 3864).

[36] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-Meâd*, IV, 292.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://trantey.org>

tarihsel perspektifi yakalayabilmek için zaruri görünmektedir.

Hacamatın milattan önce kullanıldığına dair bilgi aktaran ilk yazılı kaynağın Mısırlılara ait olduğu düşünülmektedir. Bu kaynak Mısır tıbbıyla ilgili bilgilerin yer aldığı papirüslerden birisidir. Bu papirüs M.Ö. 1500’lerde kaleme alınan ve M.S. 1875’te de Alman Mısır bilimci George Ebers tarafından yayımlanan Ebers Papirüsü’dür.^[37] Kom Ombo Tapınağı’nda bulunan kan alma kaplarına dair figürler de Mısırlıların hacamatı bildiklerini göstermektedir.^[38]

Mısırlıların hacamatı tedavi yöntemi olarak kullanmalarının sebebi, tıp sistemlerine göre *vehedu* adı verilen bir maddenin kişinin kanına karışarak irin meydana getirip onu hastalandırmasıydı. Kana karışan bu maddeyi temizlemek için hastaya müshil, lavman ve kan alma gibi boşaltım tedavileri uygulanırdı. Bu amaca yönelik olarak hacamat da kan alma yöntemlerinden biri olarak tatbik edilirdi.^[39] Mısır tıbbındaki kişinin hasta olmasına sebep olan bu maddeden kurtulma anlayışının, Antik Yunan’da humoral patolojinin ortaya çıkmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.^[40]

Geleneksel Çin tıbbında da kupa terapisinin bilindiği ve uygulandığı kabul edilmektedir. Bu iddiayı kabul eden

[37] Kılınç, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülükle Tedavi*, s. 8.

[38] Hasan el-Mısri, *el-Hicâme fi’s-Sünneti en-Nebeviyye*, s. 68; Qureshi v.dğr., “History of Cupping (Hijama): A Narrative Review of Literature”, s. 175.

[39] Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara: AKMY 1991, s. 154-155; Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, s. 28.

[40] Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 167; Arsivi - <https://rantey.org>

araştırmacıların ileri sürdüğü argüman, milattan önce 206 ve milattan sonra 220 yılları arasında Çin'de hüküm sürmüş Han Hanedanlığı'nın mezarlarında bulunan sayfaları ipekten mamul *Bo Shu* isimli eserdeki kupa terapisine ait bilgilerdir.^[41]

Geleneksel Çin tıbbında benimsenmiş, *yin-yang* adı verilen bir teoriye göre bedende dengeyi korumak esastır. Yin ve yang vücutta belli oranlarda ve uyum içinde bulunursa kişi sağlıklı kabul edilir; eğer denge bozulursa hastalıkların ortaya çıkacağı düşünülürdü.^[42] Hıtlar teorisinde olduğu gibi muhtemelen bu teoride de dengeyi korumak adına kan alma tedavisi uygulanmaktaydı. Ancak bu kan alma işleminin hacamat tedavisinde olduğu gibi cild yüzeyine kesik atılması suretiyle değil de daha ziyade iğneler aracılığıyla damardan kan alınması şeklinde gerçekleştirilen bir yöntem olması muhtemeldir. Nitekim geleneksel Çin tıbbındaki kan alma ve akupunktur arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kaleme alınan bir çalışmada, Çin tıbbında hacamatın uygulandığını kabul eden araştırmacıların ileri sürdükleri argüman, Han Hanedanlığı'nın mezarlarından çıkan belgeler ele alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışmadaki anlatımlar sonucunda, geleneksel Çin tıbbında uygulanan kan alma yönteminin damardan iğneler aracılığıyla yapılan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.^[43]

[41] İlkay Zihni Chirali, *Traditional Chinese Medicine Cupping Therapy*, London: Elsevier 2014, s. 1; Cemal Muhammed ez-Zekî, *el-Mevsûatü'l-İlmiyye fi'l-Hicâmeti'l-İlâc bi'l-Hicâme vel'l-İberi's-Siniyye min Manzûri'l-İlmi'l-Hadis*, Kahire: Alfa 2010, s. 8.

[42] Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 85.

[43] D. C. Epler JR., "Bloodletting in Early Chinese Medicine and Its Relation to the Origin of Acupuncture", *Bulletin of The History of Medicine*, LIV, 1980, s. 349-350.

Hacamatı binlerce yıldır uygulayan toplumlardan biri de Hintlilerdir.^[44] Hint toplumunun geleneksel tıbbî bilgilerine dair malumat elde ettiğimiz kaynaklar, hayat bilimi manasına gelen ayur-veda metinleridir.^[45] Özellikle, cerrah Susruta (M.Ö. 622-652) tarafından kaleme alınan *Sustura Samhita* ve hekim Charaka'ya (M.S. I. yüzyıl) ait olan *Charaka Samhita* şeklinde adlandırılan ayurvedik eserler, Hint toplumunda hacamatın tatbik edildiğine dair bilgiler içermektedir.^[46] Her iki eserde de yapılan uygulamanın safhaları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre, ilk önce uygulamanın yapılacağı vücut bölgesi kesici aletle kesilmekte ve akabinde oraya boynuz veya su kabağı yerleştirilerek çıkan kanın vakumlanması sağlanmaktaydı.^[47] Tasvir edilen bu uygulama ile Hz. Peygamber döneminde yapılan hacamat tedavisi birbirlerine oldukça benzemektedir.

Hint tıbbında hacamatın kullanılma sebebi muhtemelen ayurvedik anlayışa göre insanda mevcut olan

[44] Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul: Ayışığı Kitapları 2001, s. 47.

[45] Kâhya, *Hint'te Bilim*, s. 181; Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 90.

[46] Bu iki eserin muhteviyatıyla ilgili aktarılan bir bilgi şu şekildedir: “Charaka'nın eseri olan *Charaka Samhita*'da ayurvedaya bağlı olarak insan vücudunun psikolojik ve anatomik yapısı anlatılır. Charaka, çeşitli hastalıkların belirtilerini ve tedavilerini ele alır. Tedavi yöntemleri arasında beslenme ve bitkiler de vardır. Hastalıkların tedavisinde günlük ve mevsimsel yiyecekler ile sosyal hareketler ele alınır. Ayurvedaya göre tıbbın babası olan Susruta da çeşitli cerrahi işlemleri yapmıştır. Onun eseri Susruta *Samhita*'da da kırıklar, yaralar, apseler ve yanıkların tedavisinin yanı sıra plastik cerrahi ve anal rektum cerrahi gibi konularda da bilgiler verilmiştir. Eserinde kemikler, eklemler, sinirler, kalp, damar ve dolaşım sistemi hakkında da bilgiler bulunur”. Hacer Tokyürek, “Eski Uygurcada Ayurveda Tıbbı ve Beş Unsur”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIV, 2014, s. 237.

[47] Kaviraj Kunla Lal Bhishagratma, *An English Translation of the Sushruta Samhita*, s. 99; *The Charaka Samhita* (nşr. Gunvatrai Acharya), s. 582.

vata, *pitta*, *kapha* isimli üç hayat enerjisiyle ilişkilidir. Bu enerjiler evrendeki elementlerin özelliklerini taşımakta ve *dosha* şeklinde isimlendirilmektedirler. Mevsimler, iklimler, beslenme alışkanlıkları gibi etkenler insanda bulunan bu doshaların dengesini etkilemektedir. Eğer sayılan bu ve benzeri faktörler doshaların beden üzerindeki etkisini artırır veya azaltırsa vücuttaki sıvılarda dengesizlik ortaya çıkmakta ve akabinde bu dengesizlik de hastalığa sebebiyet vermektedir. Hastayı iyileştirmek için uygulanan tedavi ise bozulan dengeyi tekrar yerine getirmek şeklindedir. Bu amaçla Hintliler, kusturucu, idrar söktürücü ve terletici bitkiler türünden ilaçlar kullanmaktaydılar.^[48] *Sustura Samhita* ve *Charaka Samhita* adlı eserlerde yer alan hacamatla ilgili bilgilerden hareketle, Hintlilerin de hacamatı vücuttaki sıvıların dengesini sağlamak için bir çeşit tedavi yöntemi olarak uyguladıkları ortaya çıkmaktadır. Hindistan'da hâkim olan bu tıbbî bilgilerin geleneksel Çin tıbbına tesir ettiği düşüncesinin yanı sıra Mezopotamya'ya ve onun aracılığıyla da Yunan tıbbına etki ettiği ileri sürülmektedir.^[49]

Birebir aynı olmasa da ayurvedik tıp anlayışı ile antik Yunanlılardaki tıp anlayışının benzer yönleri olduğu aşîkardır. Şöyle ki, hacamat kavramını ele almadan önce yukarıda ayrıntılı olarak bahsettiğimiz humoral patoloji teorisi ile hedeflenen gaye, vücuttaki dengeyi korumaktır. Tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat'ın sistemleştirdiği bu teoriye göre, vücutta bulunan kan, balgam, safra,

[48] Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 91-95.

[49] Vijaya Deshpande, "Ancient Indian Medicine and Its Spread to China", *Economic and Political Weekly*, XXXVI, 2001, s. 1081; Bayat, *Tıp Tarihi*, s. 97.

kara safra şeklindeki dört sıvı olması gereken orandan daha fazla artar veya azalırsa, bedenin dengesi bozulmakta ve hastalıklar meydana gelmekteydi. Kişinin sağlığına kavuşmasını sağlamak amacıyla vücuttaki sıvıların dengesini düzenlemek için başvurulan yöntemlerden biri boşaltım tedavisiydi. Boşaltım tedavileri kusturucular, müshiller ve kan akıtma gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleştiriliyordu.^[50]

Bunlar arasında ana konumuzla ilişkisi bağlamında bizim için önem arz eden kan alma yöntemidir. Şöyle ki; kan almanın farklı metotları bulunduğunu, bu uygulamalardan birinin de hacamat olduğunu daha önce zikretmiştik. Ancak burada merak edilen husus, humoral patoloji çerçevesinde antik Yunan'da uygulanan kan alma yöntemlerinin ne olduğu veyahut kan alma yöntemleri arasında hacamatın bulunup bulunmadığıdır. Bunu öğrenmek için başvuracağımız temel kaynak, Hippokrates'e nispet edilen *Corpus Hippocratium*'dur.

Corpus Hippocratium'dan hareketle, antik Yunan tıbbında kupa terapisinin yani hacamatın uygulandığı söylenebilir. Bilindiği üzere kupa terapisinin kuru kupa ve yaş kupa olmak üzere iki çeşidi mevcuttu. *Corpus Hippocratium* incelendiğinde, Antik Yunan tıbbında hem kuru kupa terapisinin hem yaş kupa terapisinin tatbik edildiğinin, ancak kuru kupa terapisinin daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır.^[51] Kupa terapisinden ziyade antik Yunan'da

[50] Ralph Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar* (çev. Şenol Mumcu), İstanbul: Homer Kitabevi 1999, s. 15.

[51] *Hippocratic Writings*, (ed. G. E. R. Lloyd), London: Penguin Books, 1983, s. 85, 225; Coxe *The Writings of Hippocrates And Galen*, s. 236, 282, 300; Jacques Jouanna-Caroline Magdelaine, *Hippokrates Külliyyatı*, s. 177, 254, 260; J.L. Turk-Elizabeth Allen, "Bleeding and Cupping", *Annals of the Royal College of Surgeons in England*, LXV, 1983, s. 128.

ön plana çıkan kan alma yönteminin damardan kan alma yani fasd (venesection, phlebotomy) olduğunu dile getirmemiz gerekir.^[52]

Hippokrates'in öğretilerini geliştiren Romalı ünlü hekim Galen de humoral patolojiye bağlı olarak vücuttaki sıvıları dengeye getirip, hastalıklardan kurtulmak için az önce zikredilen kan alma yöntemlerini uygulamıştır. Ancak bu dönemde kupa terapisine nazaran damardan kan alma yönteminin tedavide daha önemli bir rol oynadığı ileri sürülmektedir.^[53] Galen'in kan alma konusundaki fikirlerini incelemek amacıyla üç farklı yazmaya dayanarak Brain'in kaleme aldığı *Galen on Bloodletting* adlı eserde de ele alınan konunun damardan kan alma (venesection, phlebotomy) meselesi üzerinde yoğunlaşması bu fikri desteklemektedir. Bu eserde damar kesilmeksizin cilt yüzeyinden kan alma olan hacamat uygulamasına sadece sınırlı sayıda atıf yapılmaktadır.^[54] Dolayısıyla Yunan tıbbında damardan kan almanın yani fasdın daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Antik Roma döneminde yaşayan bir başka hekim Celsus (M.Ö. 10-M.S. 50) de her iki kan alma yöntemini tatbik etmiştir.^[55] Ayrıca Celsus'un, Roma'da kullanılan kan alma kapları hakkında verdiği bilgiler, uygulanan tedavinin mahiyetini anlama açısından oldukça önemlidir. Celsus'un tasvirine göre, bronz veya boynuzdan yapılmış

[52] Parapia, "History of Bloodletting by Phlebotomy", s. 490; J. D. Whitby, "Phlebotomy", *Anesthesia*, XII, 1957, s. 388.

[53] Greenstone, "The history of bloodletting", s. 12.

[54] Brain, *Galen on Bloodletting*, s. 83, 93, 94.

[55] Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, s. 66; Parapia, "History of Bloodletting by Phlebotomy", s. 490.

iki tip kan alma kabı mevcuttur. Bronzdan yapılan kabın bir tarafı açık bir tarafı kapalıdır. Bu bronz kabı kullanırken içine bir kumaş parçası yakılarak atılır ve kabın içindeki ısı ile kap cilde hemen yapıştırılır. Böylece içindeki hava yandığı için vücuda yapışan kap vakum oluşturur. Boynuzdan yapılan kabın ise bir ucu açıkken diğer ucunda, kap vücuda yapıştırıldığında içindeki havayı vakumlayarak boşaltmak için küçük delikler bulunmaktadır. Daha sonrasında bu delikler mum parçası ile kapatılır ve kap cilde yapışmış olur.^[56] Bu anlatımdaki uygulamanın kesik atılarak yapılan yaş kupa terapisi olduğu aşikardır.

Bu tıbbî birikimler Antik Yunan toplumundan Romalılara nasıl ulaşmışsa aynı şekilde Fars toplumuna da aktarılmıştır. Farşlılar ise bu bilgilerin Arap toplumuna ulaşmasında köprü görevini üstlenmiştir.^[57] Şöyle ki, Sâsânî Devleti (M.S. 226-651) kurulduğu yıllardan itibaren Yunanlıların ilmî birikimleriyle, özellikle tıp bilgileriyle ilgilenmekteydi.^[58] Arapçadaki tıbbî sözcüklerden bazısının köken itibarıyla Farsçadan gelmesi Arapların Farsîler ile etkileşimde olduğunun delilidir. Örneğin, karaciğer ve kalp arasındaki iltihabı anlatmak için kullanılan bîrsâm (برسام) kelimesi Farsça göğüs anlamına gelen bir (بر) kelimesiyle iltihap anlamına gelen sâam (سام) sözcüğünün birleşiminden oluşmaktadır.^[59] İki toplum arasındaki etkileşimin bir

[56] Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, s. 67.

[57] Zeydan, Corci, *İslâm Uygarlıklar Tarihi* (çev. Necdet Gök), İstanbul: İletişim Yayınları 2004, I, 575-576; İsa İskender el-Malûf, *Târîhu't-Tıbbî İnde'l-Ümemî'l-Kadîmeti ve'l-Hadîse*, Kahire: Müessesetü Hendâvî 2014, s. 15; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 116;

[58] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri Cündîşâpûr*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2015, s. 19.

[59] İsa İskender el-Malûf, *Târîhu't-Tıbbî İnde'l-Ümemî'l-Kadîmeti ve'l-Hadîse*, Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

diğer örneği ise, Arap toplumunda doktor olarak tanınan Tâifli Hâris b. Kelede'nin Sâsânî Devleti'nin bir kenti olan Cündîşâpûr'a gittiği ve burada bir takım bilgi alışverişinde bulunduğu dair aktarılan rivayetlerdir.^[60] Hatta İbn Ebû Usaybia, Hâris b. Kelede'nin Fars topraklarındayken Kistrâ Enûşîrvân ile tıp üzerine sohbet ettiğini belirtmekte ve bu konuşmanın içeriğine dair bir metin nakletmektedir. Onun aktardığı metinden anlaşılan, Kistrâ ile Hâris b. Kelede arasında gerçekleşen sohbetin çoğunlukla Kistrâ'nın soru sorması Hâris b. Kelede'nin de bu soruları cevaplaması şeklinde ilerlediğidir. Kistrâ'nın Hâris b. Kelede'ye yönelttiği sorulardan biri "*Hacamat hakkında ne dersin?*" şeklinde hacamatla ilgilidir. Bu soruya Hâris b. Kelede, "*Ayın, dolunay halinden eksilmesinden sonra bulutsuz güzel bir günde yapılan hacamat damarları sakınleştirir, kendinizi iyi hissetmenizi sağlayıp, size mutluluk getirir.*" diyerek cevap vermiştir.^[61] Bu ifadelere dayanarak Câhiliye dönemi Arap toplumunun hacamattan haberdar olduğu söylenebilir.

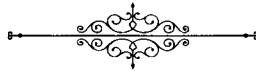
Bununla birlikte, Câhiliye dönemi Arap toplumunun kültürel birikimiyle ilgili önemli bilgiler sunan Câhiliye şiirlerinde de hacamata yapılan atıflar sayesinde o dönemki toplumun bu uygulamayı bildiği anlaşılmaktadır. İslâm öncesi dönemin üç büyük şairinden kabul edilen

[60] Eyyüp Tanrıverdi, "Cahiliye Dönemi Arap Tabibi el-Hâris b. Kelede", *Şarkiyat Mecmuası*, XXVII, 2015, s. 23; Salih Mehdi el-Azzâvî, "Haris b. Kelede es-Sekafî'nin Arap Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi" (çev. Tarig Mohamed Nour Ali, Mehmet Kavak), Antalya: Lotus Yayınevi, 2016, s. 840.

[61] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ* (thk. Nizar Rıza), Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, ty., s. 167. Kistrâ ile Hâris b. Kelede arasında gerçekleştiği aktarılan bu konuşmanın tenkidine dair bilgi elde etmek için şu çalışmaya bakılabilir. Bk. Tanrıverdi, "Cahiliye Dönemi Arap Tabibi el-Hâris b. Kelede", s. 23-26.

Zühêyr b. Ebû Sülmâ (ö. 609?),^[62] bir beyitte iki topluluk arasında akıtılan kan miktarını anlatmak için “*hacamat kabını doldurmayacak kadar akıtılan kan*” şeklinde teşbih yapmıştır.^[63] Câhiliye dönemi şairlerinden Zühêyr b. Ebû Sülmâ’nın şiirinde hacamat kabını kullanarak yaptığı bu benzetme, İslâm’dan önce de Arap toplumu arasında hacamatın bilindiğini göstermektedir.

Câhiliye döneminde bilinen hacamat uygulamasının Hz. Peygamber döneminde de tatbikine devam edildiği görülmektedir. Hatta rivayetlerden anlaşıldığı üzere, Arapların hastalıklar için kullandıkları tedavi yöntemleri arasında hacamatın oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim Resûlullah, hacamat aletini yani hacamatı şifa veren üç yöntemden biri olarak saymaktadır.^[64] Bunun haricinde, “*Tedavi olduğunuz yöntemler içerisinde sizin için faydalı olan hacamattır.*”,^[65] “*Hastalığa şifa olacak bir deva varsa bunu ancak hacamat gerçekleştirir.*”^[66] şeklindeki rivayetler de İslâm’dan önce hacamatın bilindiğinin ve uygulandığının açık bir ifadesidir.

[62] Süleyman Tülüçü, “Zühêyr b. Ebû Sülmâ”, *DİA*, İstanbul, XLIV, 2013, s. 540-542.

[63] Çevirdiğimiz mısranın Arapçası şu şekildedir: *و لم يهرقوا بينهم ماءً* و لم يهجم; *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları* (çev. Nurettin Ceviz v.dğr.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2010, s. 90.

[64] Buhârî, “Tıb”, 3 (Hadis No: 5680); İbn Mâce, “Tıb”, 23 (Hadis No: 3491).

[65] Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 25-26 (Hadis No: 2102); “Tıb”, 3 (Hadis No: 3857); İbn Mâce, “Tıb”, 20 (Hadis No: 3476).

[66] İmam Mâlik, “Kitâbü’l-Câmi”, 59 (Hadis No: 2052).

II. BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER (sas) DÖNEMİNDE HACAMAT KÜLTÜRÜ

A. Hacamat Yapılan Vücut Bölgeleri

Rivayetlerden elde edilen bilgilere göre, Hz. Peygamber döneminde hacamat yapılan vücut bölgelerini bedeni yukarıdan aşağıya doğru inceleyen Galenik yöntemi esas alarak genel hatlarıyla baş, boyun, sırt, kalça ve ayak olmak üzere beş bölge olarak tasnif etmek mümkündür. Rivayetlerin bir kısmında hacamatın uygulandığı bu genel bölgelerin daha ayrıntılı kesitlerini sunan bilgiler de yer almaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için biraz önce zikrettiğimiz sıralamayı esas alarak hacamat yapılan vücut bölgelerini incelemek yerinde olacaktır.

1. Baş Bölgesi

Galenik yöntemi esas alarak incelediğimiz insan vücudunda ilk olarak karşımıza baş bölgesi çıkmaktadır.

Rivayetlerde, Hz. Peygamber döneminde baş bölgesinden yapılan hacamat uygulamalarına işaret eden yedi terim bulunmaktadır. Bunları, re's (رأس): 'baş',^[67] vasatü'r-re's (وسط الرأس): 'başın ortası',^[68] fevka'r-re's (فوق الرأس): 'başın üstü',^[69] züâbe (ذؤابة): 'başta perçem veya saç

[67] Buhârî, "Tıb", 15 (Hadis No: 5699).

[68] Müslim, "Hacc", 11 (Hadis No: 1203).

[69] İbn Ebû Şeybe, "Tıb", 14 (Hadis No: 23956).

örgüsünün bulunduğu kısım, başın orta kısmı',^[70] hâme (هامة): 'başın üst kısmı',^[71] yâfûh (يافوخ): 'bingıldak bölgesi',^[72] kamahdüve (قمحدوة): 'başın arka kısmındaki çıkıntılı kısım'^[73] şeklinde sıralayabiliriz.

Bu yedi terime dair birçok rivayet bulunmaktadır. Baş bölgesiyle ilgili terimlerin bazen birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Dolayısıyla bu rivayetleri teker teker ele almak ve bu metinlerde neyin kastedildiğini ortaya koymak önem arz etmektedir.

İbn Abbas'tan gelen,

احتجم النبي في رأسه و هو مخرم، من وجع
كان به بماء يقال له: لحى جمل

"Nebî, ihramlıyken Lahyu Cemel denilen suyun olduğu yerde bir ağrı sebebiyle başından hacamat oldu."^[74] şeklindeki rivayetten anlaşıldığı üzere, baş bölgesiyle ilgili terimlerden birisi re's'dir (رأس).

Sözlüklerde genellikle herhangi bir şeyin en üst kısmı manasına gelen bu kelime,^[75] insan vücudu için bedenın en üst kısmında yer alan ve duyuların ana merkezi olan dimağın da içinde bulunduğu kafatasını ifade etmektedir.^[76] Bu bilgilerden hareketle yukarıdaki rivayeti incelediğimizde, Hz. Peygamber'in hacamat yaptırdığı bölgeyle

[70] İbn Ebû Şeybe, "Hacc", 293 (Hadis No: 14806).

[71] İbn Mâce, "Tıb", 21 (Hadis No: 3484).

[72] Ebû Dâvûd, "Nikâh", 25-26 (Hadis No: 2102).

[73] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtı'l-Kebir*, I, 345.

[74] Buhârî, "Tıb", 15 (Hadis No: 5700).

[75] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 91.

[76] Allâme Mustafavî, *et-Tahkik fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerim*, İran: Merkezi Neşri Âsari'l-Âllâme el-Mustafavî 1965, IV, 10.

ilgili, başının herhangi bir kısmı veya noktası özel olarak belirtilmeksizin daha genel ve kapalı manayı içeren re's (رأس) kelimesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Baş bölgesinden yapılan hacamat uygulamalarına dair rivayetlerde yer alan bir diğer terimle ilgili Abdullah b. Büheyne'den şu rivayet nakledilmektedir:

احْتَجَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،
بِلَحْيِي جَمَلٍ، وَهُوَ مُحَرَّمٌ، وَسَطَ رَأْسِهِ

“Resûlullah (sas) Lahyu Cemel’de ihramlıyken başının ortasından hacamat oldu.”^[77] Bu rivayette yer alan, baş bölgesinden yapılan hacamat uygulamasına işaret eden vasatü'r-re's (وسط الرأس), zarf ve mecrurundan oluşan tamlamadır. Mekân zarfı olan vasat (وسط) kelimesi, herhangi bir şeyin iki ucu arasındaki şey, yani ortası manasına gelmektedir. Bu kelime, bir şeyin her iki uca da aynı seviyede yaklaşmasını ve uzaklaşmasını ifade eder.^[78] Re's (رأس) kelimesiyle, insan vücudunun en üst kısmında bulunan organın, yani başın anlatıldığı yukarıda zikredilmişti. Buna göre, zarf ve mecrurundan oluşan bu isim tamlaması başın ortası şeklinde Türkçeye tercüme edilebilir. Bu açıklamalar göz önüne alındığında, başın bir ucunun ense kökünden diğer ucunun da alından başladığını kabul edersek, Hz. Peygamber'in her iki ucuna da aynı mesafede bulunan başın ortasından hacamat yaptırdığı anlaşılmaktadır.^[79]

[77] İbn Mâce, “Tıb”, 21 (Hadis No: 3481).

[78] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 426.

[79] Başın ortasını tasvir etmemiz için kafatasında bulunan üç kemikten bahsetmemiz gerekir. Bu üç kemik şunlardır: Alın kemiği olarak bilinen *os frontale*, yankafa kemiği olarak bilinen *os parietale* ve

Süleyman b. Yesâr'dan aktarılan aşağıdaki rivayette de baştan yapılan hacamat uygulamasına işaret edilmekte ve önemli bir ayrıntı dile getirilerek başın üst kısmı vurgulanmaktadır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ وَهُوَ مُحَرَّمٌ،
فَوْقَ رَأْسِهِ، وَهُوَ يَوْمُئِذٍ بِلَحْيِي جَمَلٍ. مَكَانٍ بِطَرِيقِ مَكَّةَ.

“Resûlullah ihramlıyken Mekke yolu üzerindeki Lahyu Cemel’de başının üstünden hacamat oldu.”^[80] Rivayette yer alan baş bölgesindeki hacamat yeri fevka’r-re’s’dir (فوق الرأس). Bu kelime öbeği zarf ve mecrurundan meydana gelen bir tamlamadır. Fevka (فوق) kelimesi, herhangi bir şeyin üst kısmı manasına gelen mekân zarfıdır.^[81] Re’s (رأس) kelimesinin baş bölgesini tamamen ifade ettiği yukarıda ayrıntılı şekilde açıklanmıştı. Dolayısıyla fevka’r-re’s (فوق الرأس) tamlamasıyla, başın üst tarafı kast edilmektedir. Konuyla ilgili terimin izahına ek olarak rivayetle ilgili dikkat edilmesi gereken diğer önemli husus, Hz. Peygamber’in Lahyu Cemel’de hacamat yaptırdığı yerlerden birisinin de başın üst kısmı olmasıdır.

Yine Süleyman b. Yesâr’dan gelen bir başka rivayet ise şöyledir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ وَهُوَ مُحَرَّمٌ
عَلَى دُرَّائِيَّتِهِ بِمَكَانٍ يُدْعَى لَحْيِي جَمَلٍ.

ardkafa kemiği olan *os occipitale*. Başın bir ucunu ardkafa kemiği bir diğer ucunu da alın kemiği olarak kabul edersek orta kısmı yankafa kemiği olan *os parietale* denk gelmektedir. Bk. J. Sobotta, *İnsan Anatomi Atlası*, Münih: Urban and Schwarzenberg 1973, I, 34-35.

[80] Muvattâ, “Hacc”, (Hadis No: 367, 1274)

[81] Zebîdî, *Tâcûl-Arûs* (nşr. Mustafa Hicâzî), Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti’l-Kuveyt 1993, XXVI, 319.

“Nebî (sas) ihramlıyken Lahyu Cemel denilen bir mekânda alındaki saç bitim kısmından hacamat oldu.”^[82] Rivayette yer alan, züâbe (ذُأْبَة) kelimesinin üç farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birisi saçın perçemini ve saçın perçeminin çıktığı noktayı ifade ederken, bir diğeri başta saçların yuvarlak şekilde döndüğü yer yani orta kısım manasına gelmektedir. Bu kelimenin ifade ettiği sonuncu tanım ise saç örgüsü manasındadır.^[83] Dolayısıyla saç örgüsü ifadesiyle de örgünün bulunduğu saç ortası ile boyun arası kast edilmektedir. Züâbe kelimesi için bu üç tanımdan birini seçmek gerekirse, yukarıda zikredilen üç rivayetdeki anlamla uygunluk arz eden başın orta kısmı anlamı tercih edilebilir.

Yukarıda izah ettiğimiz, baş bölgesinden yapılan hacamatla ilgili dört ayrı terimin yer aldığı dört rivayet, Hz. Peygamber’in ihramlıyken Lahyu Cemel denilen bir mekânda yaptırmış olduğu hacamat uygulamalarından bahsetmektedir. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bu uygulama için rivayetlerin birinde “baş” ve “başın üstü” kelimesiyle daha genel ve kapalı bir ifadenin kullanıldığı, diğer rivayetlerde ise “başın ortası” ve “saçların dönüş

[82] İbn Ebû Şeybe, “Hacc”, 293 (Hadis No: 14806). Bu rivayette geçen züâbe (الذُأْبَة) kelimesi için İbn Ebû Şeybe’nin nüshalarında farklılıklar vardır. Bizim esas aldığımız tahkikini Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm’in yaptığı nüshayla, Hamed b. Abdüsselâm el-Cuma ile Muhammed b. İbrâhîm’in birlikte tahkik ettikleri nüshada bu kelime züâbe (الذُأْبَة) şeklinde yer almaktadır. Kemâl Yusûf el-Hût’un neşrettiği nüsha ile Avvâme’nin tahkik ettiği bir başka nüshada ise bu kelime züâbeteyhi (الذُأْبَيْه) şeklinde kelimenin ikili geçmektedir. Dolayısıyla eğer bu nüshalar esas alınacak olursa Hz. Peygamber’in yaptırdığı bu hacamat uygulaması iki saç bitim yerinden yapılmıştır. Bunun da başın arka kısmına elimizi koyduğumuzda örgü için saçın ikiye bölündüğü yer olduğu anlaşılmaktadır.

[83] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 379; Zebîdî, *Tâcû’l-Arûs*, II, 416.

yeri yani orta kısmı” kelimeleriyle daha açık ve ayrıntılı bilgilerin sunulduğu görülmektedir. Bu kelimelerin geçtiği rivayetler muhtemelen aynı olayın farklı varyantını ifade etmektedir. Rivayetlerde dört farklı kelimenin kullanılmasının sebebi, râvilerin olayı anlatış tarzlarıyla ilgili olabilir. Râvilerden birinin genel bir ifade kullanarak hacamat yapılan bölgeyi zikretmesi, bir diğ erinin ise daha özel bir şekilde hacamat noktasını aktarması gayet tabiidir. Bütün bu bilgiler harmanlandığında, Hz. Peygamber’in Lahyu Cemel’de baştan yaptırdığı hacamat noktasını tespit etmek mümkün görünmektedir. Bu da büyük olasılıkla bugün de uygulandığı şekliyle başın üst-arka orta kısmına denk gelen yerdir.^[84]

Baş bölgesinden yapılan hacamat uygulamasına iş aret eden yedi terim bulunmaktadır. Bunlardan dördü, Hz. Peygamber’in Lahyu Cemel’de ihramlıyken baş bölgesinden yaptırdığı hacamat uygulamaları hakkında bilgi vermektedir. Diğer terimler ise hâme (هامة), yâfûh (يافوخ) ve kamahdüve’dir (قمحدوة). Bunlarla ilgili rivayetler sırasıyla şu şekilde karş ımıza çıkmaktadır.

Ebû Kebşe el-Enmâri, hâme bölgesiyle ilgili şu rivayeti aktarmıştır:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَخْتَجِمُ عَلَى
هَامَتِهِ وَبَيْنَ كَتِفَيْهِ، وَهُوَ يَقُولُ: مَنْ أَهْرَاقَ مِنْ هَذِهِ
الدَّمَاءِ، فَلَا يَضُرُّهُ أَنْ لَا يَتَدَاوَى بِشَيْءٍ لَشَيْءٍ.

“Nebî (sas), her kim bu kanı akıtırsa herhangi bir hastalık için herhangi bir yöntemle tedavi olmaması ona zarar

vermez diyerek, hâmeden ve iki kürek kemiği arasından hacamat olurdu.”^[85]

Zikrettiğimiz rivayette, Hz. Peygamber’in “Her kim bu kanı akıtırsa herhangi bir hastalık için herhangi bir yöntemle tedavi olmaması ona zarar vermez.” ifadesinin manası kapalı kalmaktadır. Bu cümle ile kastedilen, hâme ve iki kürek kemiği arasından kan akıtılmasının yani hacamat yapılmasının hastalıklara şifâ olduğu ve bu bölgelerden hacamat yapıldığında herhangi başka bir tedavi yönteminin uygulanmasına ihtiyaç duyulmayacağı olmalıdır. Nitekim Ebû Dâvûd’un şerhlerinden *Bezlü’l-Mechûd* da da “akıtılan bu kan” ifadesiyle söylenmek istenilenin, hâme ve iki kürek kemiği arasından çıkan kan olduğuyla ilgili açıklama bulunmaktadır.^[86]

Baştan yapılan hacamat uygulamasına işaret eden hâme teriminin birbirinden ufak nüanslarla ayrılan üç tanımı mevcuttur. Bu tanımlardan birisi, hâmenin, her bir canlı varlığın baş kısmına verilen isim olduğudur.^[87] Bu tanımı destekleyici mahiyette, bir ucu başın ense çukuru olan bir diğer ucu alın olan, başın iki ucu arasındaki bölge şeklinde bir açıklamaya da rastlanmaktadır. Bir diğer tanım, baş bölgesinin geniş bir kısmını kapsayan başın orta kısmı şeklindedir.^[88] Sonuncu tanım ise hâmenin saçtaki perçemin de bulunduğu başın en üst kısmı olduğuna dairdir.^[89] Bu tanımları birleştirdiğimizde hâmenin başın orta hattını tanımladığı, özellikle de kafa arkasındaki

[85] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (Hadis No: 3859).

[86] Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, XVI, 189.

[87] Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, IV, 332.

[88] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 624.

[89] Ezherî, *Tehzibü’l-Lüga*, VI, 469.

düzlüğün üst kısmını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Kulakların kafa üstündeki hiza noktasına da denk gelen bu kısım günümüz hacamat uygulamalarında da dikkatleri çekmektedir.^[90]

Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde hâme bölgesiyle alakalı bir rivayet dikkatleri çekmektedir. Râvi Ma'mer kendisinin bu noktadan hacamat yaptırdığını, akabinde bayıldığını, ayılıp namaz kılmak istediğinde ise Kur'ân-ı Kerim'den bir harf dahi hatırlayamadığını dile getirmektedir. Bu kötü tecrübesinden sonra, bir daha hacamat yaptırmadığını da ifade etmektedir.^[91] Abdürrezzâk'ın işaret ettiği durum, kişisel bir tecrübe olmakla birlikte şüphesiz kafa üzerinde uygulanacak olan müdahalenin oldukça riskli olduğu açıktır. Zira bu bölgeden yapılan hacamat uygulamasında bazen geçici hafıza kaybının gerçekleştiği görülmektedir.

Baş bölgesinden yapılan hacamat uygulamasına işaret eden diğer terim yâfûh'dur (يافوخ). Bununla ilgili Ebû Hüreyre'den şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

أَنَّ أَبَا هِنْدٍ، حَجَّمَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْيَافُوحِ، فَقَالَ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا بَنِي بَيَاضَةَ أَنْكَحُوا أَبَا هِنْدٍ وَأَنْكَحُوا
إِلَيْهِ وَقَالَ: وَإِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ مِمَّا تَدَاوُونَ بِهِ خَيْرٌ فَالْحِجَامَةُ.

“Ebû Hind Hz. Peygamber'i (sas) yâfûhdan hacamat etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) şöyle dedi: Ey Benû Beyâda! Ebû Hind'i nikahlayın. Akabinde şöyle dedi: Sizin tedavi olduğunuz şeylerin birinde bir hayır varsa o,

[90] Bk. Resim-16.

[91] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (Hadis No: 3860).

hacamattır.”^[92] Rivayette ele aldığımız konu gereği bizi ilgilendiren husus, hacamat yapılan yâfûh bölgesidir. Yâfûh, hâme ve alın arasında yer alıp, başın ön kemiği ile arka kemiğinin birbirine kavuştuğu yerdir. Çocuklarda, zikredilen iki kemik gelişip birleşmeden önce yâfûh yumuşak olur.^[93] Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere yâfûh ile bingıldığın bulunduğu kısım kastedilmektedir.^[94]

Rivayetten anlaşıldığı üzere yâfûh, Hz. Peygamber’in hacamat yaptırdığı bölgeler arasındadır. Sa’d b. Ebû Vak-kâs’ın torunu İsmâil b. Muhammed de Resûlullah’ın hacamat yaptırdığı vücut bölgesini gösterirken, elini yâfûhun üzerine, yani başının üst tarafındaki tümsek kısmına koyup, “*Resûlullah’ın hacamat yaptırdığı yer burasıydı.*” demiştir. Aynı zamanda Allah Resûlü’nün yâfûhu hastalıklardan kurtarıcı olarak nitelediğini aktarmaktadır.^[95] Hz. Peygamber’in hâme için de aynı ifadeyi kullandığı anlaşılmaktadır.

Tıbbi Hacamat Anatomisi adlı eserin müellifleri olan Emin Dünder ve Ümmühan Moroğlu hacamatın tepe çakra noktasına denk gelen bingıldak üzerinden yani yâfûhtan kesinlikle yapılmaması gerektiğini ifade ederek ilgili kişileri uyarmaktadırlar. Ancak eserde bu uyarıyı neden yaptıklarıyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.^[96]

[92] Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 25-26 (Hadis No: 2102).

[93] İbrâhîm b. İshak el-Harbî, *Garîbü’l-Hadis* (nşr. Süleymân İbrâhîm Muhammed el-Âyid), Mekke: Câmîatü Ümmî’l-Kurâ 1985, II, 857; Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs*, VII, 228.

[94] Bk. Resim-15.

[95] İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 344.

[96] Dünder, Emin-Moroğlu, Ümmühan, *Tıbbi Hacamat Anatomisi*, Ankara: Gazi Kitabevi 2018, s. 53.

Baş bölgesiyle ilgili ele alacağımız son terim kamahdüve'dir (قمحدوة). Bununla ilgili rivayet, Bükeyr b. Eşecc'den şu şekilde gelmektedir:

أَنَّ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ، دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْتَجِمُ فِي الْقَمَحْدُوءِ فَقَالَ: يَا ابْنَ أَبِي كَبْشَةَ لِمَ اخْتَجَمْتَ وَسَطَ رَأْسِكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا ابْنَ حَابِسٍ إِنَّ فِيهَا شِفَاءً مَنْ وَجَعَ الرَّأْسُ وَالْأَضْرَاسُ وَالتَّعَاسُ وَالْمَرَضُ وَأَشْكُ فِي الْجُنُونِ، لَيْتَ يَشْكُ.

“Nebî (sas) kamahdüve bölgesinden hacamat olurken el-Akra' b. Hâbis onun yanına gelip, ‘Ey İbn Ebî Kebşe! Niçin başının ortasından hacamat oluyorsun?’ dedi. Allah Resûlü de (sas) ‘Ey İbn Hâbis! Başın bu bölgesinden yapılan hacamat, baş ağrısı, diş ağrısı, uykusuzluk ve hastalıklar için şifadır.’ diyerek cevap verdi. Râvi Leys hacamatın delilik için de şifa olduğunu söyleyip söylemediği konusunda şüpheye düşmüştür.”^[97] Rivayette Hz. Peygamber’in hacamat olduğu bölge, kamahdüve (قمحدوة) kelimesiyle ifade edilmektedir. Hâme teriminin olduğu gibi bu kelimenin de nüanslarla birbirinden ayrılan tanımları mevcuttur. Bu tanımlardan biri, kamahdüvenin kafa çukurunun üst uç kısmı olduğu şeklindedir. Züâbe ile başın arka kısmındaki çıkıntı arasında kalan kısma da kamahdüve denilmiştir.^[98] Bir diğer tanım, kamahdüvenin başın üzerindeki dışa doğru çıkık yeri teşkil etmesidir. Burası da Arapça sözlüklerde vurgulandığı üzere züâbe ile ense kökü arasındadır. Kamahdüve kelimesine dair zikredeceğimiz son tanım ise onun ense kökünün yani artkafa kemiğinin üst

[97] İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 345.

[98] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, III, 427.

kısmını oluşturduğudur.^[99] Ense kökü daha önce bilgi verdiğimiz başta bulunan üç kemikten biri olan artkafa kemiğinin sınırları içerisinde. Buna göre, bu tanımların hepsinin ortak noktası, genellikle başın arkasını oluşturan artkafa kemiğinde yoğunlaşmaktadır. Burada rivayette zikredilen Akra' b. Hâbis'in Hz. Peygamber'e hitâben, "*Niçin başının ortasından hacamat oluyorsun?*" şeklindeki sorusunu da dikkate almamız gerekir. Başın arka kısmını kapsayan art kafa kemiğinin üst bölgesi, yani başın arka orta kısmına denk düşmektedir. Dolayısıyla kamahdüve kelimesi için en isabetli tanım, artkafa kemiğinin üst kısmı şeklinde ifade edilebilir.^[100]

2. Boyun Bölgesi

Vücut sırasını yukarıdan aşağıya doğru takip ettiğimizde, baş bölgesinden sonra boyun kısmı gelmektedir. Tespit ettiğimiz rivayetlerde, boyun bölgesinden yapılan hacamat noktasıyla ilgili yalnızca bir terime işaret edilmektedir. Bu hacamat bölgesiyle ilgili Enes'ten gelen şu rivayet bulunmaktadır.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ
فِي الْأَخْدَعَيْنِ، وَعَلَى الْكَاهِلِ.

"Nebî (sas) ahdaayn ve kâhilden hacamat oldu."^[101]
Ahda' (اخذع) kelimesinin ikili olan "ahdaayn"^[102] (اخذعين) boyundaki iki gizli damarın bulunduğu hacamat bölgesidir. İnsan vücudundaki toplardamarların bulunduğu yer

[99] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 368.

[100] Bk. Resim-16.

[101] İbn Mâce, "Tıb", 21 (Hadis No: 3483).

[102] Tirmizî, "Tıb", 12 (Hadis No: 2051).

olmasından dolayı ahdaayndan hacamat yapılırken dikkat edilmesi gerekir.^[103] Günümüzde bazı araştırmacılar da bu konuya dikkat çekip bu durumu bertaraf etmek için şah damarına uzak olan kulak arkasına hacamat yapılmasını tavsiye etmektedirler.^[104] Ancak hadislerde buna ait bir vurgu bulunmamaktadır.

Ahdaayn bölgesiyle ilgili bir diğer önemli rivayet, yine Enes'ten gelmektedir.

احتجم رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثلاثاً
على الأُخْدَعَيْنِ، وَعَلَى الْكَاهِلِ وَاحِدَةً.

“Resûlullah üç kere ahdaayndan bir kere kâhilden hacamat oldu.”^[105] Enes'in şehadetine dayanarak, Hz. Peygamber'in ahdaayndan üç kere, ileride ele alınacak olan kâhil bölgesinden bir kere hacamat yaptırdığı söylenebilir. Ebû Dâvûd da benzer bir isnatla *es-Sünen*'inde bu rivayete yer vermiştir. Her iki rivayet de incelendiğinde, Cerîr b. Hâzim'in Katâde'den, Katâde'nin de Enes'ten naklettiği görülmektedir. Ancak Ebû Dâvûd'da yer alan rivayetin metin kısmında küçük bir farklılık bulunmaktadır. Ebû Dâvûd'daki rivayet Enes'ten şu şekilde aktarılmıştır.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْتَجَمَ
ثَلَاثًا فِي الْأُخْدَعَيْنِ، وَالْكَاهِلِ.

[103] Hasan el-Mısri, *el-Hicâme fi's-Sünneti en-Nebeviyye*, Yüksek Lisans Tezi, s. 53. Ayrıca bk. Resim-17.

[104] Naseem Akhtar Qureshi v.dğr., “Cupping Therapy (Al-Hijamah) Points”, s. 9.

[105] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 14 (Hadis No: 23850).

“Nebî (sas) ahdaayndan ve kâhilden üç kere hacamat oldu.”^[106] Bu rivayetin zahirinden anlaşılan Hz. Peygamber’in ahdaayn ve kâhil bölgesinden ayrı ayrı olmak üzere üç kere hacamat olduğudur. Fakat Ebû Dâvûd’un şerhlerinden *Bezlü’l-Mechûd*’da bu rivayetle ilgili şöyle açıklama yapılmıştır: “Ahdaayn boyundaki iki gizli damarın bulunduğu bölgeyi ifade ettiği için boyun bölgesine iki kupa, kâhil de sırttaki bir noktayı ifade ettiği için oraya da bir kupa olmak üzere aynı anda üç kupa ile Hz. Peygamber hacamat oldu.”^[107] Ancak İbn Ebû Şeybe’deki rivayette üç kere ahdaayndan bir kere kâhilden hacamat olduğu aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu iki rivayet ya farklı hadiselerden bahsetmektedir ya da *Bezlü’l-Mechûd*’daki yorum isabetli değildir.

3. Sırt Bölgesi

Boyun bölgesinden sonra sıra sırt bölgesine gelmektedir. Sırttan yapılan hacamat uygulamasına işaret eden iki kavram vardır. Bu iki kavram “kâhil” (كاهل) ve “beyne ketifeyn” dir (بين كتفين). İlk olarak kâhil terimini inceleyeceğiz. Enes’ten gelen rivayette bu terim şöyle geçmektedir.

قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْتَجِمُ
فِي الْأَخْدَعَيْنِ وَالْكَاهِلِ، وَكَانَ يَخْتَجِمُ لِسِنَعِ
عَشْرَةٍ وَتِسْعِ عَشْرَةٍ وَإِخْدَى وَعِشْرِينَ.

“Enes dedi ki: Resûlullah ahdaayndan ve kâhilden hacamat oldu. O, ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde hacamat olurdu.”^[108] Rivayette önemli olan husus,

[106] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (Hadis No: 3860).

[107] Sehârenfûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, XVI, 189.

[108] Tirmizî, “Tıb”, 12 (Hadis No: 2051).

kâhilin hacamat bölgesi olarak zikredilmesidir. Kâhil için sözlüklerde yapılan tanımların ilk bakışta farklılık arz ettiği zannedilmektedir. Ancak bütünsel bakıldığında, bu tanımların hepsinin birbirini tamamlayan benzer ifadeler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kâhil, hem insan vücudundaki boyun ile sırt bölgesini birbirine bağlayan eklemlerden başlayarak sırtın en üst üste birlik alanını oluşturmakta^[109] hem de iki omuz arasını kapsamaktadır.^[110] Kâhilin sınırları içerisine göğüs kafesinin bağlı olduğu kürek kemiklerinin arasında bulunan altı tane omur da girmektedir.^[111]

Hz. Peygamber'in kâhil bölgesinden birçok kez hacamat olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır. Resûlullah'ın kâhilden yaptırdığı hacamat uygulamalarından biri de anlatılacak olan olaya binaen gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, Hayber'de Yahudi bir kadın tarafından kendisine ikram edilen zehirli koyunun etinden bir parça ısırp, zehirli olduğunu fark edince kâhil noktasından hacamat yaptırmıştır.^[112]

Sırt bölgesiyle ilgili diğer bir terim “beyne ketifeyn”-dir. Ebû Kebşe el-Enmârî'den beyne ketifeyn ile ilgili şu rivayet aktarılmıştır:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَحْتَجِمُ عَلَى
هَامَتِهِ وَبَيْنَ كَتِفَيْهِ، وَهُوَ يَقُولُ: مَنْ أَهْرَاقَ مِنْ هَذِهِ
الدَّمَاءِ، فَلَا يَضُرُّهُ أَنْ لَا يَتَدَاوَى بِشَيْءٍ لَشَيْءٍ.

[109] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 602; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XXX, 362.

[110] Ezdî, *Cemheretü'l-Lûga*, II, 982.

[111] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XXX, 362. Ayrıca bk. Resim-17.

[112] Ebû Dâvûd, “Diyât”, 6 (Hadis No: 4510).

“Nebî (sas), hâmeden ve iki kürek kemiği arasından hacamat olurken her kim bu kanı akıtırsa herhangi bir hastalık için herhangi bir yöntemle tedavi olmaması ona zarar vermez demişti.”^[113] Rivayette hacamat bölgelerinden biri olarak zikredilen beyne ketifeyn zarf ve mecrurundan oluşan bir tamlamadır. Beyne (بين) kelimesi (...ın) arasında manası veren mekân zarfıdır.^[114] Ketifeyn (كتفين) ise ketif (كف) kelimesinin mecrur edilmiş ikilidir. Ketif, kürek kemiği olarak bildiğimiz omuzların arkasındaki geniş kemiğin ismidir.^[115] Buna göre, beyne ketifeyn iki kürek kemiği arasındaki yeri ifade etmektedir. Kâhil kavramının tanımında iki kürek kemiği arasının da olduğu göz önünde bulundurulacak olursa daha geniş sınırları olan kâhil bölgesinin içine beyne ketifeyn bölgesinin de girdiği ortaya çıkmaktadır.

Mezkûr rivayetten anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber, hâme ve iki kürek kemiği arasından hacamat yaptırmıştır. Kaynaklarda, sahâbe ve sahâbe çocuklarının da Resûlullah gibi hâme ve iki kürek kemiği arasından hacamat yaptırdıkları aktarılmaktadır. Nitekim Hâlid b. Velîd’in oğlu Abdurrahman da bu iki yerden hacamat yaptırmıştır. O, hâme ve iki kürek kemiği arasından hacamat olurken, niçin bedeninin bu bölgelerinden hacamat yaptırdığını soran kimseye, Hz. Peygamber’in bu bölgelerden hacamat yaptırdığını söylemiştir.^[116]

[113] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 4 (Hadis No: 3859).

[114] Hüseyin Yazıcı, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, İstanbul: Dağarcık Yayınları 1998, s. 74.

[115] İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX, 294.

[116] İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 344; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstiâb*

4. Kalça Bölgesi

Takip edilen sıraya göre sırttan sonra kalça bölgesi gelmektedir. Rivayetlerde zikredilen kalça bölgesindeki hacamat noktası “verik”dir (ورك).^[117] Bu bölgeyle ilgili rivayet râvi Câbir’den şu şekilde nakledilmektedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ
عَلَى وَرْكِهِ، مِنْ وَثءٍ كَانَ بِهِ.

“Resûlullah (sas) kemik zedelenmesi sebebiyle verikden hacamat oldu.”^[118] Rivayette hacamat bölgesi olarak zikredilen verik, uyluk kemiklerinin üzerinde yer almakta ve pazu kemiklerinin üzerinde bulunan kürek kemiklerine benzemektedir.^[119] Tanımdan anlaşıldığı üzere, verik ile kastedilen kalçadaki leğen kemikleridir.^[120] Hz. Peygamber, kemik zedelenmesi sebebiyle meydana gelen ağrının kesilmesi için buradan hacamat olmuştur.

Ebû Dâvûd’un şerhlerinden *Bezlü’l-Mechûd*’da zedelenmenin Hz. Peygamber’in attan düşmesi sonucu gerçekleştiği ifade edilmektedir.^[121] İleride ele alacağımız diğer rivayetlerde, Hz. Peygamber’in attan düşme sonucu kemik ezilmesi sebebiyle hacamat yaptırdığı bir başka vücut bölgesi ayak üzeri olarak geçmektedir. *Bezlü’l-Mechûd*’da verik bölgesinden de aynı sebeple hacamat yaptırdığı şeklinde ileri sürülen görüş iki şekilde yorumlanabilir. Buna

(nşr. Âdil Mürşid), Ammân: Dârü’l-Alâm 2002, s. 450.

[117] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (Hadis No: 3863).

[118] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (Hadis No: 3863).

[119] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 509.

[120] Latince *os ilium* şeklinde adlandırılan leğen kemiklerinin dış kenarlarının (crista iliaca) orta hizası bir hacamat noktasıdır. Bk. Resim-18.

[121] Şehârenfûri, *Bezlü’l-Mechûd*, XVI, 192.

göre ya Hz. Peygamber aynı anda hem verik hem de ayak üzerinden hacamat yaptırmış ya da farklı zamanlarda benzer olaylar vuku bulmuştur.

5. Ayak Bölgesi

Vücuttaki beşinci ve sonuncu hacamat bölgesi ayaktır. Ayak bölgesinden hacamatın yapıldığını bildiren rivayet Enes'ten şu şekilde gelmektedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ وَهُوَ
مُحْرِمٌ عَلَى ظَهْرِ الْقَدَمِ مِنْ وَجَعٍ كَانَ بِهِ.

“Resûlullah (s.a.v.) ihramlıyken kendisinde bulunan bir ağrı sebebiyle ayağının üzerinden hacamat oldu.”^[122] Ayak bölgesinden yapılan hacamat uygulaması rivayette, “zahrü'l-kadem” (ظهر القدم) kelimesiyle ifade edilmektedir. Zahrü'l-kadem kelimesi ile kastedilen mana, ayağın üst kısmıdır.^[123]

Hz. Peygamber'in ayak üzerinden hacamat yaptırmasının sebebi, bir gün atına bindiğinde orada bulunan bir hurma kütüğünün üzerine düşmesi sonucu ayağında meydana gelen şişliktir. Bu şişlik (ödem), ayak kemiğinin kırılmaksızın zedelenmesinden dolayı oluşmuştur.^[124] Hz. Peygamber'in attan düşmesiyle ilgili Müslim'in *Sahih*'inde bir rivayet yer almaktadır. Bu rivayetten anlaşıldığı üzere,

[122] Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 35 (Hadis No: 1837).

[123] Muhammed Şemsülhak Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd* (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye 1968, II, 868; Bk. Resim-15.

[124] İbn Mâce, “Tıb”, 21 (Hadis No: 3485); Hasan el-Hanefî es-Sindî, *Sünenü İbn Mâce* (thk. Halîl Me'mûn), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife ty., IV, 110.

Hz. Peygamber attan düşmüş ve sağ ayağında bir zedelenme meydana gelmiş, hatta ağrıdan dolayı Hz. Peygamber namazı oturarak kıldırmıştır.^[125] *Fethü'l-Mün'im*'de bu olay şöyle tasvir edilmiştir: Hz. Peygamber hicri beşinci yılda Medine'nin sokaklarında atı ile dolaşırken, at belki de yolda gördüğü bir şeyden dolayı ürküp sıçramış ve Resûlullah'ı sırtından atmıştır. Allah Resûlü attan hurma kütüğü üzerine düşmüş ve sağ ayağında bir şişlik meydana gelmiştir.^[126] Bu rivayetler, muhtemelen aynı olayın farklı veçhelerini aktarmaktadır. Netice itibariyle, Hz. Peygamber'in ayağında bir zedelenmenin ve ağrının oluştuğu, tedavi amacıyla ayağından hacamat yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Bu bölümde ele alınan rivayetlerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber döneminde hacamat yapılan vücut bölgeleri baş, boyun, sırt, kalça ve ayaktan ibarettir. Ancak sonraki yüzyıllarda kaleme alınan kitaplar incelendiğinde, günümüzdeki uygulamalar da göz önünde bulundurulduğunda, hacamat yapılan vücut bölgelerinin Hz. Peygamber dönemindekilerle sınırlı kalmadığı görülmektedir.^[127] Bunun sebebi, Hz. Peygamber döneminde hacamat yapılan vücut bölgelerinin bir kısmının rivayetler aracılığıyla bize ulaşmış bir kısmının ulaşmaması olabilir. Bir diğer olasılık ise zaman ilerledikçe insanların vücutta uygulanması faydalı olan yeni hacamat bölgelerini tespit etmeleridir. Buna

[125] Müslim, "Salât", 19 (Hadis No: 77).

[126] Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-Mün'im*, Kâhire: Dârü's-Şurûk 2002, II, 548.

[127] Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VI, 174; Dünder-Moroğlu, *Tıbbi Hacamat Anatomisi*, s. 51- 64; Hanî Salah Mahmud, *Atlasü'l-Hicâme*, Medine: Dârü'l-Mesûr 2014, s. 8-9.

tercüme faaliyetleri çerçevesinde farklı kültür ve medeniyetlerden elde edilen bilgileri de ilave etmek gerekecektir. Ancak ele aldığımız konu Hz. Peygamber dönemi ile sınırlı olduğu için daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan hacamat bölgeleri hakkında bilgi verilmeyecektir.

B. Hacamatın Uygulanmasının Sebepleri

Yukarıda Hz. Peygamber döneminde hacamat yapılan vücut bölgeleri incelendi. Burada hacamatın yapılma sebepleri ele alınacaktır. Daha önce incelediğimiz rivayetlerin büyük bir kısmı, hacamat uygulamasının farklı yönlerine dair bilgiler sunarken aynı zamanda hangi sebeplerle yapıldığına dair de kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bazı rivayetlerde hacamat uygulamasının vücutta uygulandığı bölgelere dair bilgiler yer alırken^[128] bazı rivayetlerde ise hacamatın vücudun hangi bölgelerinden yapıldığı veya yapılması gerektiği zikredilmeksizin, sadece hacamat uygulamasını gerektiren rahatsızlıklar dile getirilmiştir.^[129] Bütün bu rivayetleri göz önünde bulundurarak, Hz. Peygamber döneminde şu sebeplerden dolayı hacamatın uygulandığını söylemek mümkün görünmektedir.

Rivayetlerde yer alan bilgilerden hareketle, Hz. Peygamber döneminde sudâ' (صداع): baş ağrısı,^[130] şakîka (شقيقة): yarım baş ağrısı,^[131] ves' (وثة): kemik zedelenmesi,^[132] rahsa (رهصة): ayak rahatsızlığı,^[133] hurâc (خراج):

[128] Buhârî, "Tıb", 15 (Hadis No: 5701).

[129] İbn Mâce, "Menâsik", 87 (Hadis No: 3082).

[130] Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, "Tıb", 65 (Hadis No: 7555).

[131] Buhârî, "Tıb", 15 (Hadis No: 5701).

[132] Nesâî, "Hacc", 94 (Hadis No: 2851).

[133] İbn Mâce, "Menâsik", 87 (Hadis No: 3082).

çıban,^[134] semm (سَم): zehirlenme^[135] ve tubb (طُب): büyüden^[136] dolayı hacamat yapıldığını tespit etmek mümkündür. Ayrıca, rahatsızlığın tam olarak ne olduğu belirtilmeden herhangi bir ağrı veya hastalık sebebiyle hacamat yapıldığını bildiren rivayetler de mevcuttur.^[137] Bütün bu rivayetlerin incelenmesi, Hz. Peygamber döneminde yaşayan kişilerin hangi durumlarda hacamata başvurdıklarını saptama imkânı sağlamaktadır. Yukarıda zikredilen başlıklar sırasıyla şu şekilde irdelenebilir:

1. Baş Ağrısı

Rivayetlerde karşımıza çıkan bilgilerden hareketle, insanların iki türlü baş ağrısından dolayı hacamat yaptırdığını söylemek mümkün görünmektedir. Bunlardan birisi “sudâ”dır (صداع). Bununla ilgili olarak İbn Abbâs’tan şu rivayet nakledilmiştir.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ فِي رَأْسِهِ
وَهُوَ مُخْرِمٌ مِنْ صُدَاعٍ كَانَ يَجِدُهُ.

“Nebî (s.a.v.) ihramlıyken hissettiği baş ağrısı sebebi ile başından hacamat oldu.”^[138] Rivayette yer alan sudâ (صداع) kelimesi, Arap dilinde genellikle hastalıklar ve ağrılar için kullanılan fuâl (فعال) kalıbında türetilmiştir.^[139] Sözlüklerde genellikle başın herhangi bir özel bölgesi

[134] Müslim, “Selâm”, 26 (Hadis No: 71).

[135] Abdürrezzâk, “Ehlü’l-Kitâb”, (Hadis No: 10019).

[136] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 14, (Hadis No: 23958).

[137] Buhârî, “Tıb”, 15 (Hadis No: 5700).

[138] Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Tıb”, 65 (Hadis No: 7555).

[139] Ebû Mansûr Seâlebî, *Fıkhü’l-Lüğa ve Esrârü’l-Arabiyye* (nşr. Yâsîn el-Eyyûbî), Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye 1999, s. 165.

belirtilmeden baş ağrısı olarak ifade edilmektedir.^[140] *Tâ-cü'l-Arûs*'da kelimenin kökünde bulunan çarpma, yarılma, çatlama gibi anlamlar göz önünde bulundurularak sudâ' kelimesine, çok şiddetli bir baş ağrısı anlamı kazandırılmıştır. Hatta duvardaki yarılma manasına gelen sad' (صدع) kelimesinden üretilmiş olduğu anlaşılan sudâ' (صداع) kelimesinin, başın çatlamasına benzer bir ağrıyı ifade ettiği anlaşılmaktadır.^[141]

Baş ağrısıyla ilgili terimlerden bir diğeri ise şakîka (شقيقة) olup, bununla ilgili rivayet İbn Abbas'tan şu şekilde gelmektedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ وَهُوَ
مُحْرَمٌ فِي رَأْسِهِ، مِنْ شَقِيقَةٍ كَانَتْ بِهِ.

“Resûlullah (s.a.v.) ihramlıyken hissettiği yarım baş ağrısı sebebiyle başından hacamat oldu.”^[142] Rivayette yer alan şakîka (شقيقة) kelimesi genellikle başın yarı kısmının ağrması şeklinde anlaşılmaktadır. Benzer şekilde başın bir yarısındaki ağrıyı açıklayıcı şekilde, başın üst kısmında ortaya çıkan ağrı olduğu söylenmektedir.^[143] Her ikisini de kapsayıcı tarzda, başın ön kısmından sadece bir tarafına doğru ağrması şeklinde bir tanım daha bulunmaktadır.^[144] İbn Sinâ ise yarım baş ağrısını başın bir tarafında meydana gelen ağrı şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre bu ağrının başlıca sebebi hıltlardır

[140] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 384; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 195.

[141] Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, XXI, 326.

[142] Buhârî, “Tib”, 15 (Hadis No: 5701).

[143] Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, XXV, 519.

[144] İbnü'l-Esir, Mecdüddin, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*, II, 492.

(salgılardır).^[145] Yarım baş ağrısı hakkında bilgi veren araştırmacılardan Erdine, baş ağrılarını sınıflandırarak bunlardan birisinin migren tipi vasküler baş ağrıları olduğunu ifade etmektedir. Bunu da beş ayrı başlık altında toplamaktadır. Yarım baş ağrısı da bunlardan birisini teşkil etmektedir. Ayrıca, bu ağrının sıradan bir migren gibi başlayıp, daha sonra bir süreklilik kazandığını zikretmektedir.^[146]

Zikredilen rivayetlerde görüldüğü üzere, Resûlullah ihramlıyken mustarip olduğu baş ağrılarından ötürü hacamat yaptırmıştır. Muhtemelen bu tedavi yönteminden fayda görmüştür ki, sadece kendisi uygulamakla kalmayıp, etrafındaki insanlar da baş ağrısından şikâyetçi olduklarında, onlara hacamat olmalarını tavsiye etmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber'in hizmetçisi Selmâ'nın aktardığına göre, Hz. Peygamber'e bir kimse başındaki ağrıdan şikâyet ettiği zaman Resûl-i Ekrem ona hacamat olmasını nasihat etmiştir.^[147]

2. Kemik Zedelenmesi

Hz. Peygamber döneminde, hacamatın uygulandığını tespit ettiğimiz bir diğer rahatsızlık kemik zedelenmesidir. Câbir b. Abdullah'tan gelen şu rivayet bu hususta önemli bir detay sunmaktadır.

[145] İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-Tıbb* (trc. Esin Kâhya), İstanbul: AKMY, 2014, III, 110.

[146] Serdar Erdine, *Ağrı Sendromları ve Tedavileri*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi 1987, s. 31. Erdine, yarım baş ağrısının tedavi edilmesi için bazı vakalarda akupunkturun denenebileceğini ifade etmektedir. Akupunkturun da hacamat gibi kadim tıp uygulamalarından olduğu akla gelmektedir.

[147] Ebû Dâvûd, "Tıb", 3 (Hadis No: 3858).

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ
وَهُوَ مُحَرَّمٌ ، مِنْ وَثْءٍ كَانَ بِهِ .

“Nebî ihramlıyken kemiğinin zedelenmesinden dolayı hacamat oldu.”^[148] Rivayette yer alan ves’ (وِثْء) kelimesini, eklemlerde meydana gelen, yırtılmaya benzer bir rahatsızlık şeklinde ifade etmek mümkündür.^[149] Bununla birlikte, kırılmaksızın kemiğe isabet eden ağrı olduğuna dair bilgi de bulunmaktadır.^[150] Zikredilen her iki tanımı da destekleyici mahiyette, ciltte su toplanmasına ve şişliğe sebebiyet veren, kırılmaksızın kemiğe isabet eden darbe şeklindeki tanım^[151] da ileride ele alınacak olan rahsa (رهصة) ile benzer manayı ihtiva etmesinden dolayı önemlidir.

Rivayetlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla kemik zedelenmesinden dolayı vücudun farklı bölgelerinden hacamat yapılmaktadır. Bu rivayetlerden biri yine Câbir b. Abdullah tarikiyle şu şekilde gelmektedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ
عَلَى وَرِكَهِ ، مِنْ وَثْءٍ كَانَ بِهِ .

“Resûlullah (s.a.v.) kemik zedelenmesinden dolayı verik bölgesinden hacamat oldu.”^[152] Rivayetten anlaşıldığı üzere kemik zedelenmesi sebebiyle hacamat yapılan vücut bölgelerinden biri verikdir. Hz. Peygamber döneminde uygulanan hacamat bölgeleri kısmında, verik bölgesinin

[148] İbn Ebû Şeybe, “Hacc”, 293 (Hadis No: 14798).

[149] Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, I, 481.

[150] Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, IV, 346.

[151] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 190.

[152] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (Hadis No: 3863).

insan vücudundaki konumuyla ilgili ayrıntılı şekilde bilgi verildiği için burada bununla ilgili tekrar bilgi aktarılmayacaktır. Rivayette zedelenmeden dolayı verik bölgesinden hacamat yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak kemik zedelenmesinin vücudun hangi bölgesinde meydana geldiği bildirilmemektedir. Genel bilgilerimiz çerçevesinde ağrıya yakın bölgeden hacamat yapıldığı bilgisi dikkate alınacak olursa, bu hâdisede hacamatın verik bölgesindeki kuyruk sokumu veya leğen kemiğinin yan kısımları üzerinde meydana gelen zedelenme sebebiyle yapıldığı ileri sürülebilir. Nitekim Câbir b. Abdullah'tan gelen bir başka rivayet bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir:

اِخْتَجَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ
مُخْرَمٌ مِنْ وَثءٍ كَانَ بظَهْرِهِ أَوْ بَوْرِكَه.

“Resûlullah (sas) ihramlıyken zahr bölgesindeki veya verik bölgesindeki kemik zedelenmesi sebebiyle hacamat oldu.”^[153] Rivayette, zedelenmenin meydana geldiği vücut bölgesi hakkında iki ihtimalden bahsedilmektedir. Zahr terimi ilk defa burada geçtiği için zahrın vücudun hangi bölgesini oluşturduğunu açıklamak yerinde olacaktır. Zahr terimi, bedeni boyna bağlayan eklemlerden başlayarak kuyruk sokumuna kadar olan vücut bölgesini, yani sırtı ifade etmektedir.^[154] Dolayısıyla zahr terimiyle herhangi bir özel nokta belirtilmeksizin sırt bölgesinin tamamı kastedilmektedir. Buna göre, kemik zedelenmesinin vuku bulduğu yer ya verik (uyluk kemiklerinin üzerinde

[153] Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Sıyâm”, 92 (Hadis No: 3221).

[154] Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, IV, 61.

yer alan kalça kemikleri) ya da zahr (sırt) bölgesidir. Bu çerçevede yukarıda dile getirdiğimiz zedelenmenin verik bölgesinde olan kuyruk sokumu üzerinde olabileceği görüldü de isabetli görünmektedir.

Kemik zedelenmesi sebebiyle hacamatın uygulandığını tespit ettiğimiz bir diğer vücut bölgesi ise zahrü'l-kadem (ظهر القدم), yani ayağın üst kısmıdır. Enes'ten gelen şu rivayet bunu temellendirmemize olanak sağlamaktadır:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ وَهُوَ مُخْرِمٌ عَلَى ظَهْرِ الْقَدَمِ مِنْ وَثءٍ كَانَ بِهِ.

“Nebî ihramlıyken kırılmaksızın kemik zedelenmesi sebebiyle ayağının üzerinden hacamat oldu.”^[155] Rivayetten anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber kırılmaksızın kemik zedelenmesi sebebiyle ayak üzerinden hacamat olmuştur. Zikredilen rahatsızlığın vücudun hangi bölgesinde meydana geldiğiyle ilgili bu rivayet herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Ancak Câbir b. Abdullah'tan nakledilen

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَقَطَ عَنْ فَرَسِهِ عَلَى جَذَعٍ، فَأَنْفَكَتْ قَدَمُهُ. قَالَ وَكَيْعٌ: يَغْنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ عَلَيْهَا مِنْ وَثءٍ.

“Nebî (sas) atından bir hurma kütüğü üzerine düştü. Bundan dolayı ayağı şişti. Râvi Vekî' dedi ki: Yani Nebî (sas), kemik zedelenmesi sebebiyle ayak üzerinden hacamat oldu.”^[156] şeklindeki rivayet kemik zedelenmesinin ayak bölgesinde vukû' bulduğunu açıkça göstermektedir.

[155] Nesâî, “Hacc”, 94 (Hadis No: 2852).

[156] İbn Mâce, “Tib”, 21 (Hadis No: 3485).

Çünkü rivayetten anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber atından bir hurma kütüğü üzerine düşmüş ve ayağına bir darbe isabet etmiştir. Bu darbe sebebiyle, ayağında kemiğe isabet eden bir rahatsızlık belirmiş ve şişlik olmuştur. Hatırlanacağı üzere ves' kelimesinin lügat anlamlarını verirken, "ciltte şişliğin oluşmasına sebebiyet veren ve kırmaksızın kemiğe isabet eden darbe" şeklinde bir tanım zikretmiştik. Rivayette zikredilen olay, ves' kelimesinin bu tanımı ile tam anlamıyla örtüşmektedir. Ves' kelimesinin ihtiva ettiği mananın, mezkûr hâdisedeki hem bir darbe sonucu ayakta meydana gelen şişliği hem de kırmaksızın kemiğe isabet eden bir rahatsızlığı ifade etmesi sebebiyle bu kanaatteyiz.

Ves' kelimesinin zikredildiği bütün rivayetler tetkik edildiğinde, Hz. Peygamber'in vücudunun iki yerinde kemik zedelenmesinin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri verik bölgesinde meydana gelmiş, diğeri ise ayak üzerinde vukû' bulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, antik çağlardan beri uygulana gelen yöntemde olduğu üzere ağrıyı gidermek için rahatsızlığın meydana geldiği bölgenin yakınından hacamat yapılmasıdır.

3. Rahsa (Ayak Rahatsızlığı)

Rivayetlerden tespit edildiği üzere, hacamat yapılan rahatsızlıklardan bir diğeri "rahsa"dır (رهصة). Câbir b. Abdullah'tan aktarılan şu rivayet bu konuda bize bilgi vermektedir.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجَمَ،
وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَنْ رَهْصَةٍ أَخَذَتْهُ.

“Nebî (sas) ihramlıyken (ayağına bir taş çarpması sonucunu) rahsadan (parmak ve tırnaklarının zedelenmesinden) dolayı hacamat oldu.”^[157] Rivayetdeki rahsa (رهصة) kelimesi, ayağa çarpan sert bir cismin zedelenmeye sebebiyet vermesiyle değen şeyin ayakta su toplanmasına yol açması manasına gelmektedir.^[158] Ves’ kelimesiyle rahsa kelimesinin benzer anlamlara sahip olduğu söylenebilir. Ancak rahsanın bir ayak rahatsızlığı olduğu, ves’'in ise vücudun herhangi bir bölgesinde meydana gelen kemik zedelenmesinin genel adı olduğu unutulmamalıdır.

Rahsa kelimesinin işaret ettiği manadan hareketle, Resûlullah'ın ayak bölgesinde bir rahatsızlığın olduğu anlaşılmaktadır. Kemikteki zedelenmeyi ifade eden ves’ kelimesinin, yer aldığı rivayetlerden birinin de ayakta beliren bir rahatsızlığı konu edindiği yukarıda ele alınmıştı. Hem kelimelerin anlamlarının benzerliği hem de rahatsızlığın vücutta belirmediği bölge dolayısıyla bu iki rivayetin aynı olaydan bahsettiğini söylemek mümkündür.

4. Çıban

Rivayetlerden tespit edildiği üzere, hacamatın yapıldığı bir diğer rahatsızlık da çıbandır. Bununla ilgili rivayet Âsım b. Ömer b. Katâde'den şu şekilde gelmektedir:

جاءنا جابر بن عبد الله في أهلنا و رجل يشتكي خراجاً أو جراحاً ، فقال: ما تشتكي؟ قال: خُراجٌ بي قد شقَّ عليّ، فقال: يا غلام اتّني بحجّام، فقال له: ما تصنع بالحجّام يا أبا عبد الله؟ قال: أريد أن أعلّق فيه محجماً، قال: والله إنّ

[157] İbn Mâce, “Menâsik”, 87 (Hadis No: 3082).

[158] Sindi, Sünenü İbn Mâce, III, 506.

الذباب ليصيني أو يصيني الثوب، فيؤذيني و يشق علي
 فلما رأى تَبَرُّمَهُ من ذلك، قال: إني سمعت رسول الله يقول:
 'إن كان في شيء من أدويتكم خيرٌ ففي شربةٍ معجمٍ أو
 شربةٍ من عسلٍ أو لذعةٍ بنارٍ قال رسول الله: و ما أحبُّ أن
 أكتوي قال: فجاء بحجَّام فشرطه فذهب عنه ما يجد.

“Câbir b. Abdullah ailemizin yanına geldi. O sırada bir kimse elindeki çıbandan yahut yaradan şikâyet ediyordu. Câbir, ‘Şikâyetin nedir?’ diye sordu. Rahatsızlıktan mustarip kimse de ‘Bendeki şu çıban, bana eziyet veriyor.’ diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Câbir b. Abdullah, ‘Ey çocuk! Bana bir haccâm getir.’ dedi. Rahatsızlıktan mustarip olan kimse ona ‘Ey Ebû Abdullah! Haccâmı ne yapacaksın?’ diye sordu. Câbir, ‘Oraya bir hacamat aleti koymak istiyorum.’ dedi. Rahatsızlıktan mustarip kimse, ‘Vallahi bana sinekler konuyor. Yahut elbise değişiyor da bu durum bile bana eziyet veriyor.’ dedi. Câbir onun rahatsız olduğunu anlayınca şöyle dedi: ‘Resûlullah’ın (sas) şöyle söylediğini işittim: ‘Sizin tedavi olduklarınızdan bir şeyde hayır varsa, bu ya hacamat aletinin kesmesinde ya bal şerbetinde veya ateşle dağlamaktadır.’ Ayrıca Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Ama ben dağlanmayı sevmem.’ Bunun üzerine bir haccâm getirildi. Haccâm onun derisine çizik atarak hacamat yaptı. Böylece çektiği ağrıdan kurtuldu.”^[159]

Rivayette hurâc (خراج) kelimesi ile ifade edilen rahatsızlık, kendiliğinden ortaya çıkan yara veya şişliktir. Çıban (apse) olarak tâbir edilir.^[160] Rivayeti aktaran râvi

[159] Müslim, “Selâm”, 26 (Hadis No: 71).

[160] Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, I, 396; Levent Öztürk, *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2013, s. 362; *Tıp Terimleri Sözlüğü* (Haz. Ekrem Kadri Unat v.dğr.), s. 77, 258.

tâbiîndendir. Rivayeti aktarırken kullandığı ifadelerden anlaşıldığı üzere, râvi olayın yaşandığı anda orada bulunmaktadır. Olay, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra yaşanmış bir hadisedir. Ancak yine de rivayette aktarılan olayın Hz. Peygamber dönemine yakın olması hasebiyle, bu rahatsızlığa “Hz. Peygamber döneminde hacamat uygulamasının sebepleri” başlıklı bölümümüzde yer verdik. Çünkü râvi Âsım b. Ömer b. Katâde rivayette, sahâbeden olan hocası Câbir b. Abdullah ile yaşadığı bir anısını anlatmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber vefat ettikten sonraki dönem olsa da üzerinden çok uzun bir zaman geçmiş değildir. Muhtemelen tâbiîn ve Hz. Peygamber dönemi arasındaki geçen zaman içerisinde, hacamatla tedavi edilen hastalıklar da çok fazla değişmemiştir. Câbir b. Abdullah’ın çibandan mustarip olan kimsenin hacamat olması için uğraşması ve akabinde Resûlullah’tan hacamatla ilgili işittiği cümleleri söylemesi de bu fikri desteklemektedir.

5. Zehirlenme

Takip edilen sıraya göre, Hz. Peygamber döneminde hacamat yapılan bir diğer durum zehirlenmedir. Hilâl b. Habbâb tarîkiyle nakledilen şu rivayetten bunu öğrenmekteyiz:

حَدَّثَنَا هِلَالٌ، قَالَ: سَأَلْتُ عِكْرِمَةَ، عَنِ الصَّائِمِ يَحْتَجِمُ،
فَقَالَ: إِنَّمَا كَرِهَ لَهُ أَنْ يُضَعِفَهُ وَحَدَّثَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَجِمَ وَهُوَ مُحَرَّمٌ مِنْ أَكْلَةِ
مِنْ شَاةٍ سَمَّتَهَا امْرَأَةٌ مِنْ خَيْبَرٍ فَلَمْ يَزَلْ شَاكِيًا.

“Hilâl b. Habbâb dedi ki: Oruçluymken hacamat yaptırmak isteyen kişi hakkında İkrime'ye sordum. İkrime, ‘hacamat, oruçlu kimseyi zayıf düşüreceği için hoş görülmedi’ dedi ve şunu anlattı: Nebî ihramlıymken Hayber’de bir kadının zehirlediği koyun etinden bir lokma yemesinden dolayı hacamat oldu ve bu durumdan devamlı şikayetçi oldu.”^[161] Rivayetten anlaşıldığı üzere, hacamat yapılmasını gerekli kılan durum zehirlenmedir.

Abdürrezzâk’da yer alan farklı bir rivayet, bu olayın ayrıntıları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Hayber’de Yahudi bir kadın Hz. Peygamber’e bir koyun hediye etmiş, Resûlullah, “*Bu nedir?*” diye sorduğunda sadaka olarak verilen şeyleri yememesinden dolayı kadın, “*Hediyedir.*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ve ashâbı ondan yemeye başlamış, ancak daha sonra Allah Resûlü, ashâbına yemeyi bırakmalarını söyleyip, kadına “*Sen bunu zehirledin mi?*” diye sormuştur. Kadın, “*Evet, sana bunu kim haber verdi.*” şeklinde cevaplamıştır. Hz. Peygamber ise elindeki koyun bacağını göstererek, kemik söyledi demiştir. Resûlullah kadına neden böyle bir şey yaptığını sorduğunda ise kadın, “*Eğer sen yalancıysan insanların senden kurtulmasını istedim, eğer nebi isen o sana zaten zarar vermeyecektir.*” diyerek cevaplamıştır. Rivayetin akabinde, Hz. Peygamber’in bu olay üzerine kâhil bölgesinden hacamat yaptırdığı zikredilmektedir.^[162]

Hayber’de meydana gelen bu hâdisede, Hz. Peygamber’in yanında ashaptan bazı kimseler de bulunmaktadır. İkrâm edilen zehirli koyun etini hep beraber yemeleri

[161] Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, “Tıb”, 66 (Hadis No: 7556).

[162] Abdürrezzâk, “Ehlü'l-Kitâb”, (Hadis No: 10019).

sebebiyle, Resûlullah bizzat kendisine hacamat yaptırdığı gibi onunla birlikte sofrada bulunan kimselere de hacamat yaptırmalarını tavsiye buyurmuştur.^[163]

Anlatılan olayda Hz. Peygamber'in yanında olan ve zehirli koyun etinden yiyenlerden biri de Bişr b. el-Berâ idi. Kaynaklarda onun vefatı, Hayber'de yediği zehirli koyun etine dayandırılmaktadır.^[164] Bişr b. el-Berâ'nın bu olaydan sonra hacamat yaptırdığına veya yaptırmadığına dair net bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Bişr b. el-Berâ vefat ettikten sonra annesi Ümmü Mübeşşir, Resûlullah'ı ölümüne sebep olan son hastalığında ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında, Hz. Peygamber ile Hayber'de zehirli koyun etinden yemesi sebebiyle vefat eden oğlu hakkında konuşmuştur. Bu konuşmaya dair aktarılan önemli bir kesite göre Hz. Peygamber, "*ebher damarımın kesildiği zamandı*" demektedir.^[165]

Araplar, insan vücudunda boylu boyunca bulunan damarları bulunduğu her bir uzva göre farklı şekilde isimlendirmektedir. Ebher şeklinde isimlendirilen damar da bunlardan biridir ve sırt ile kalbi birbirine bağlayan uzun bir damardır.^[166] Ebher damarı, kanı kalpten bedene nakleden damardır.^[167] Omurganın da bağlı olduğu kalpteki bu atardamar,^[168] vücudun diğer atardamarlarına dallanıp ayrılmakta ve kesildiği takdirde kişinin ölümüne yol

[163] Abdürrezzâk, "el-Câmi", (Hadis No: 19814).

[164] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtı'l-Kebîr*, II, 156.

[165] Abdürrezzâk, "el-Câmi", (Hadis No: 19815).

[166] Musa İsyûbî el-Vellevî, *Zehîratü'l-Ukbâ*, Riyâd: Dâru Âli Burûm 1996, XXXI, 262.

[167] Muhammed Heysem Hayyât, *el-Mu'cemü'l-Tıbbî'l-Muhîd*, Lübnan: Mektebetü Lübnan 2009, s. 1.

[168] Öztürk, *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, s. 351.

açabileceği belirtilmektedir.^[169] Ebher damarıyla ilgili sunduğumuz bu bilgilerden hareketle kişi için bu damarın ölüm kalım meselesi olduğu ve Hz. Peygamber'in de "ebher damarımın kesildiği zamandı" ifadesiyle zehirlenme olayının kendisine verdiği acıya telmih yaptığı anlaşılmaktadır. Hem Hayber'deki hâdisenin hatırlatıldığı hem de ebher damarının yer aldığı farklı bir rivayet daha bulunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan bu rivayette, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye hitaben "Hayber'de yediğim zehirli yemeğin tadını hala hissediyorum, o zehirden dolayı ebher damarımın koptuğunu hissettim."^[170] dediği aktarılmaktadır. Bu ifadeye dayanarak âlimler, Resûlullah'ın vefat sebebinin bu zehirlenme olduğunu ve şehit olarak vefat ettiğini ifade etmektedirler.^[171] İbn Hişâm da Hz. Peygamber'in vefat sebebinin bu zehirlenme hâdisesi olduğunu zikrederek aynı cümleyi küçük bir farklılıkla nakletmektedir. Onun aktardığına göre, Resûlullah bu cümleyi Hz. Âişe'ye değil de Ümmü Mübeşşir'e hitaben söylemiştir.^[172]

Abdürrezzâk'da yer alan rivayet, Hz. Peygamber'in zehirlenmeden dolayı hacamat yaptırdığı vücut bölgesi hakkında bilgi sunması açısından önemlidir. Bu bilgiye göre, Hz. Peygamber zehirlenme hadisesinden sonra kâhil bölgesinden hacamat yaptırmıştır. Vâkıdî ise *Kitâbü'l-Megâzi*'sinde Resûlullah'ın bu olay akabinde sol kürek kemiğinin alt kısmından hacamat olduğunu aktarmaktadır.^[173]

[169] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 83.

[170] Buhârî, "Megâzi", 84 (Hadis No: 4428).

[171] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 156; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları 2014, s. 788.

[172] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 388.

[173] Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, III, 687.

İki bilginin birbirinden farklı gibi görünmesine rağmen kâhil bölgesinin kürek kemiklerini de içine alan vücut bölgesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda birbirlerini tamamlayıcı nitelikte oldukları anlaşılacaktır. Bu bilgilere ek olarak İbn Sa'd ise *Tabakât*'ında, Resûlullah'ın ashâbına hacamat yaptırmaları için emrettiği vücut bölgesini de zikretmektedir. Hz. Peygamber ashâbına başlarının ortalarından hacamat olmalarını emretmiştir.^[174]

6. Büyü/Sihir

Hz. Peygamber döneminde hacamat yapıldığını tespit ettiğimiz rahatsızlıklardan sonuncusu büyüdür. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'dan nakledilen şu rivayet bu hususta önemlidir:

طُبَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثَ إِلَى رَجُلٍ فَحَجَمَهُ.

“Resûlullah'a (s.a.v.) sihir yapıldı. Bunun üzerine bir kimseye haber gönderdi de ona hacamat yaptı.”^[175] Rivayette yer alan Hz. Peygamber'e büyü yapılması hadisesi, *Sahîh-i Buhârî*'deki bir rivayette detaylı şekilde anlatılmaktadır.^[176]

Yukarıda metnini açık bir şekilde verdiğimiz rivayette, Hz. Peygamber'in mustarip olduğu bu durumdan dolayı hacamat yaptırdığı nakledilmekte, fakat

[174] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 156.

[175] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 14 (Hadis No: 23958).

[176] Buhârî, “Tıb”, 47 (Hadis No: 5763). Mezkûr hadisin muhteviyatı hakkında ve bu konuyla ilgili Müslümanların yaptıkları tartışmalara dair bilgi sahibi olmak için bk. Kâmil Çakın, “Peygamberimize Büyü Yapılması ile İlgili Rivayetler (İdeoloji ile Realitenin Çatışma Alanına Bir Örnek)”, *FÜİFD*, XXII, 2017, s. 25-54.

vücudunun hangi bölgesinden hacamat olduğu dile getirilmemektedir. İbn Sa'd Hz. Peygamber'in büyü sebebiyle vücudunun hangi bölgesinden hacamat olduğuna dair bilgi sunmaktadır. Onun aktardığına göre, Hz. Peygamber kendisine büyü yapılıncaya bir kimse geldi ve boynuz ile onun başının arka orta kısmındaki iki noktadan hacamat yaptı.^[177]

Bütün bu zikredilen rahatsızlıklara ek olarak, bir rivayette Hz. Peygamber'in hacamatın, cüzzâma, barasa, diş ağrısına, göz ağrısına, baş ağrısına ve uyuklamaya iyi geleceğini ifade ettiği belirtilmektedir.^[178] Rivayette yer alan ve mahiyeti hakkında bilgi verilmeyen iki rahatsızlık söz konusudur. Bunlardan birisi cüzzâm, diğeri barastır. Cüzzâm, Arapça cezem (جَذَم) kökünden türetilmiştir. Ellerin ve parmakların kesilip düşmesi manasına gelir.^[179] Baras ise Arapça b-r-s (برص) kelimelerinden oluşmaktadır. Ciltte beyazlıkların ortaya çıktığı bir hastalıktır.^[180] Barasa alaca adı verilip, mizacın bozulmasından dolayı ortaya çıkan bulaşıcı bir cilt hastalığı olduğu söylenmektedir.^[181] Ancak güneşte ısınmış su ile yıkanmaktan dolayı ortaya çıktığı da aktarılmaktadır.^[182] Cüzzâm ile baras hastalığı genellikle karıştırılmaktadır. Çünkü her ikisinden de mustarip kişilerin hastalıkları devam ettiği müddetçe ciltlerinde farklı lekeler bulunmaktadır.^[183]

[177] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 155.

[178] Abdürrezzâk, "el-Câmi", (Hadis No: 19817).

[179] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 87.

[180] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII, 5.

[181] Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebvî Ansiklopedisi*, I, 48.

[182] İlyas Uçar, "Hz. Peygamber Zamanında Medine'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *PÜİFD*, VIII, 2017, s. 203.

[183] M. Zeki Palalı, "Cüzzam", *DİA*, İstanbul, VIII, 1993, s. 150-152.

Bütün bu mezkûr rivayetler göz önüne alındığında, Hz. Peygamber döneminde ağrının bulunduğu bölgeden hacamat yapıldığını söylemek mümkündür. Nitekim, bu görüşü, baş ağrısı sebebiyle baştan, kalçada bulunan kemik zedelenmesi sebebiyle kalçadan ve ayak zedelenmesi sebebiyle ayaktan hacamat yapıldığına dair bilgi aktaran rivayetler desteklemektedir.

Yukarıda zikredilen durumlar haricinde zamanla farklı rahatsızlıklar için de hacamat uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim rivayetlerde Hz. Peygamber döneminde hacamatın uygulandığına dair herhangi bir bilgi bulunmayan rahatsızlıklar şerhlerde yer almaktadır. Hatta bu rahatsızlıklar için vücudun hangi bölgesinden hacamat yapılırsa daha faydalı olacağına dair bilgiler de yine şerhlerde bulunmaktadır. Örneğin İbn Battâl, göğüs ve akciğer rahatsızlıkları için ahdaayndan, göz ağrıları için ense çukurundan, boyun ve sırt rahatsızlıkları için baş bölgesinden hacamat yapmanın faydalı olduğuna dair bilgiler sunmaktadır. Bir başka misal ise kâhil bölgesinden yapılan hacamatın tüm vücut rahatsızlıklarına iyi geldiğine dairdir.^[184] Ancak bununla ilgili Hz. Peygamber dönemine ait herhangi bir veriye şu anki bilgilerimiz çerçevesinde tesadüf edilememiştir.

Son dönem araştırmacılarından Tümer, günümüzde hacamatla tedavi edilen hastalıklara dair bilgi aktardığı kitabında, Hz. Peygamber döneminde uygulandığını belirttiğimiz rahatsızlıkların bazısına yer vermektedir. Bu rahatsızlıklar baş ağrıları, burkulma ve incinme nevinden

[184] İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd 2003, IX, 402.

olanlardır.^[185] Tümer, bu rahatsızlıkları günümüzde hacamatla tedavi edilen hastalıklar konusu bağlamında zikretmektedir. Buradan hareketle günümüzde hacamatın uygulanması tavsiye edilen hastalıklardan sadece iki tanesinin Hz. Peygamber dönemindeki rahatsızlıklarla eşleştiği mülahaza edilmektedir. Oysa günümüz Müslümanlarının hacamata meyil etmelerindeki etkenlerden biri, hacamatı sünnet olarak telakki etmeleridir. Kişiye herhangi bir rahatsızlık ârız olmadan sadece sünnet olduğu için hacamat yaptıрма fikri bu bağlamda yeniden düşünülmesi gereken bir husus olarak durmaktadır.

C. Hacamatla İlgili Zaman Dilimleri

Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde, hacamat uygulamasının ne zaman yapılıp ne zaman yapılmayacağına dair birtakım verilerin olduğu görülmektedir. Daha iyi anlaşılabilmesi için bu bilgileri iki kategoride tasnif etmek yerinde olacaktır. Bunlardan birinci kategoriyi, kamerî takvimin günleri, ikinci kategoriyi ise haftanın günleri teşkil etmektedir.

1. Hacamat Tedavisinde Dikkate Alınan Kamerî Takvimin Günleri

Konuyla alakalı bilgiler çoğunlukla kamerî ayın on yedi, on dokuz ve yirmi biri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu hususla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan sadece birini örnek olarak zikretmek yeterli olacaktır. Diğer rivayetlerde yer alan farklı noktalar da yeri geldikçe

[185] Tümer, *Tıbbi Hacamat*, İstanbul: Hayy Kitap 2017, s. 63-64, 89.

vurgulanacaktır. Konuyla ilgili en veciz anlatıma sahip rivayet, İbn Abbas'tan şu şekilde gelmektedir:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: خَيْرُ يَوْمٍ تَحْتَجِمُونَ فِيهِ سَبْعَ عَشْرَةَ، وَتِسْعَ عَشْرَةَ، وَإِخْدَى وَعِشْرِينَ.

“Nebî (sas) şöyle dedi: Hacamat olduğunuz günlerin en uygun olanı (kamerî ayın) on yedisi, on dokuzu ve yirmi biridir.”^[186] Rivayette hacamatın yapılması için en uygun günler olarak kamerî ayın on yedisi, on dokuzu ve yirmi birinin nitelenmesinin özel bir sebebi bulunmaktadır. Bu sebep, daha önce mahiyeti hakkında bilgi verdiğimiz insan vücudundaki hıtlara, ayın çekim kuvvetinin (gücünün) etkisi bulunduğu düşüncesidir.

Buna göre, ay, dünya etrafında yaptığı döngü süresince suyun var olduğu her yerde bir çekim kuvveti meydana getirir. Suyun var olduğu ve çekim kuvvetinin olduğu yerlerden birisi de insan bedenidir. Ayın çekim kuvveti ayın evrelerine bağlı olarak değişmektedir. Böylelikle, dolunay evresinde ayın çekim kuvveti en büyük değere kavuşmaktadır. Araştırmacılar, ayın görünümü büyürken çekimi arttığı için suyun bulunduğu her yerde daha çok dışarıya doğru bir akış gerçekleştiğini, küçülürken de durmaya eğilimli olduğunu ifade etmektedirler.^[187] İbn Sînâ da *el-Kânûn* adlı eserinde ayın çekim kuvvetinin insan vücudunda bulunan hıtlara etkisini detaylı şekilde

[186] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 41 (Hadis No: 24126); İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, (nşr. Abdülmecîd et-Terhîni), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1983, VII, 305.

[187] Mesela bk. Mustafa Avcı-Bilgin İçel, “Ay Döngüsünün Dikili Ağaçlarda Su İçeriği Ve Odonlarda Böceklenme Üzerine Etkisi”, *Türkiye Ormancılık Dergisi*, XVII, 2016, s. 20-29.

anlatmaktadır. Ona göre, ayın çekim kuvvetinin az olduğu ilk birkaç günde hıltlar harekete geçmez. Ayın çekim kuvvetinin azaldığı son birkaç gün içerisinde ise hıltlarda (salgılarda) eksilme meydana gelir. Ancak ay, dolunay şeklini alıp ışığı çoğaldığında, ayın çekim kuvvetine bağlı olarak vücuttaki hıltlar da faaliyete geçip, doruk noktalarına ulaşır. Bu durum kamerî takvimde ayın on beşine denk düşmektedir. Dolayısıyla hacamatın ay ortasından sonraki birkaç günde yapılması en uygun vakittir.^[188] Rivayetlerde yer alan günler de bu zamana denk gelmektedir.

Hz. Peygamber döneminde Arap toplumunun da ayın çekim kuvvetinin vücuttaki hıltlara olan etkisinden haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim, Enes b. Mâlik'ten gelen, "*Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: Kim hacamat olmak isterse (kamerî ayın) on yedinci, on dokuzuncu veya yirmi birinci gününü araştırıp seçsin ve kan fazlaşmak suretiyle herhangi birinize galebe çalıp onu öldürmesin.*"^[189] şeklindeki rivayet de bu görüşü desteklemektedir. Rivayette yer alan kanın galebe çalıp kişiyi ölüme sevk etmesi ifadesiyle muhtemelen vücuttaki salgılardan biri olan kanın, akış hızının ayın çekim kuvvetine bağlı olarak artması kastedilmektedir. Aynı zamanda rivayette, modern ay evreleri tanımlarına göre ayın ışığının yükseldiği dolunay evresinden sonraki şişkin ay dönemine denk düşen bu tarihlerin zikredilmesi tesadüf değildir.

Araştırmacılarından Karabulut, muhtemelen Arapça'daki bir ayı üç dönemde ifade eden sisteme uygun olarak,

[188] İbn Sina, *el-Kânûn* (thk. Muhammed Emîn ed-Dennâvî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1999, I, 300.

[189] İbn Mâce, "Tıb", 22 (Hadis No: 3487).

farklı bir tasnif yapmaktadır. Bu tasnifte ayın dönemlerini üçe ayırmaktadır. Buna göre, birinci dönem ayın bir ve on birinci günleri arası, ikinci dönem on bir ve yirmi birinci günleri arası, üçüncü dönem ise yirmi bir ve otuzuncu günleri arasındır. Ayın on birinci ve yirmi birinci günleri arasını kapsayan ikinci dönemde ayın çekim kuvveti artmaktadır. Bu da denizlerdeki suları etkilediği gibi insan vücudundaki kana da tesir etmektedir.^[190] Dolayısıyla ayın çekim kuvvetinin arttığı ve rivayette de yer alan kamerî ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde kan, insan vücudundaki diğer humurlara üstün gelerek, bazı hastalıkların oluşumuna sebep olmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde insanların ayın çekim kuvvetinin artıp azalmaya başladığı günlerde hacamat olduklarına dair bir başka örnek de Şeddâd b. Evs'ten gelen şu rivayettir: “*Ramazan'ın on sekizi geçtiğinde (yani, on dokuzunda) Allah Resûlü ile beraber dolaşıyordum. Resûlullah hacamat olan bir kimse gördü. Bunun üzerine hacamat yapanın ve yaptıranın orucu bozulmuştur, dedi.*”^[191] Rivayette yer alan “hacamat yapan ve yaptıran kimsenin orucunun bozulması” ifadesi ile ilgili rivayetin birçok varyantı bulunmaktadır. Mezkûr rivayet muhaddisler ve fukahâ tarafından oruçlu kimsenin hacamat yaptırdığında orucunun bozulup bozulmayacağı tartışması çerçevesinde ele alınmıştır. Rivayette daha çok hacamat yaptıran kimsenin orucunun bozulacağı fikri ön plana çıkmaktadır. Ancak

[190] Karabulut, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, I, 378.

[191] İbn Ebû Şeybe, “Sıyâm”, 51 (Hadis No: 9388); Bu rivayetin bir diğer varyantı olan 9387 numaralı hadiste olayın Ramazan'ın on sekizinci gününde gerçekleştiği zikredilmektedir. Ancak on sekizinci günde gerçekleştiğini aktaran rivayet zayıftır. Bk. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, IV, 76 (dipnot: 3).

dikkatli şekilde incelendiğinde hacamat kültürüne dair önemli bilgiler ihtiva ettiği anlaşılabacaktır. Nitekim bizim için bu rivayette önemli olan husus, ayın on sekizi geçtiğinde yani ayın on dokuzunda hacamat yapılmasıdır. Kamerî ayın on dokuzu, ayın çekim kuvvetinin doruk noktasına ulaşmış, eksilmeye başladığı zamana denk düşmektedir. Bu günlerde insan vücudundaki hıltlar, en hareketli hallerini geçirip, sakinlemeye başlarlar. Aynı zamanda yine bu günlerde hıltlar, cildin yüzeyinden içe doğru çekilmeye başlar. Bu nedenle, vücuttan kan alımı da kontrollü bir şekilde gerçekleştirilir.

Resûlullah'ın da ayın çekim kuvvetinin doruk noktasına ulaşmış azalmaya başladığı zamanlarda hacamat yaptırdığını söylemek mümkündür. Örnek teşkil etmesi amacıyla Enes'ten gelen şu rivayeti burada zikretmeyi uygun gördük. *“Resûlullah (sas) ahdaayn ve kâhil bölgesinden hacamat olurdu. Ve (kamerî) ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde hacamat olurdu.”*^[192] Ebû Hüreyre'den gelen bir başka rivayette ise Allah Resûlü, *“Kim ayın on yedi, on dokuz ve yirmi birinci günlerinde hacamat olursa her türlü hastalıktan şifa bulur.”*^[193] buyurmaktadır. Rivayette yer alan ifadeler göz önüne alındığında, Hz. Peygamber'in bu günlerde hacamat yaptırmaya teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Mezkûr rivayetteki *“her türlü hastalıktan şifa bulur”* ifadesiyle akıllarda, bilinen bütün hastalıklara şifa olacağı düşüncesinin oluşması muhtemeldir. Ancak Sehârenfûrî'ye göre bu ifadeyle kastedilen, kanın akış hızının artmasına bağlı

[192] Tirmizi, “Tıb”, 12 (Hadis No: 2051).

[193] Ebû Dâvûd, “Tıb”, 5 (Hadis No: 3861).

olarak diğer salgılara baskın gelmesiyle meydana gelen hastalıklardır.^[194]

Râgıb el-İsfahânî ise ayın etkisine bağlı olarak hacamat için bazı özel günlerin tercih edilmesini hoş karşılamamaktadır. Eserinde yıldızlara bakarak belirli günlerin seçilip işlerin o günlerde yapılmasının yasaklanan uğraşlardan olduğunu anlatırken, hacamatı örnek olarak verip bu duruma işaret etmektedir. Vurgu yaptığımız örnek, ruviye (روي) kalıbını kullanarak naklettiği zayıf bir rivayetten oluşmaktadır. Rivayetdeki ifadeye göre, bir kimse Resûlullah'a gelip, "*Hangi gün hacamat yaptırayım?*" diye sorar. Allah Resûlü de "*Günleri uğursuz saymayın, bütün günler Allah'ındır. Sizden birinizin, ne zaman kanının akış hızı artarsa hacamat olsun.*" diyerek cevap vermiştir.^[195]

Râgıb el-İsfahânî'nin eserinde yer verdiği bu zayıf rivayet, bu konuyla ilgili daha önce zikredilen bütün rivayetleri nakz ediyor gibi görünmektedir. Bu durumun aslını öğrenmek için rivayetlerin sıhhat durumu incelenmelidir. Ancak bu durum kuşkusuz bu çalışmanın boyutlarını aşan bir meseledir.

Son olarak burada dile getirilmesi gereken bir husus daha bulunmaktadır. Her ne kadar çoğu rivayette ayın çekim kuvvetinin etkisiyle hacamat uygulamasında bazı günlerin tercih edildiği ön plana çıksa da insanların ihtiyaç duydukları anlarda, belirli bir vakit gözetmeksizin tedavi oldukları da bilinmektedir.

[194] Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, XVI, 190.

[195] Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-Udebâ*, Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hayât 1999, I, 145.

2. Hacamat Tedavisinde Dikkate Alınan Haftanın Günleri

Bir önceki başlıkta hacamatla ilgili zaman dilimleri ikiye ayrılarak kamerî ayın günleri hakkında bilgi veren rivayetler ele alınmıştı. Bu bölümde ise hacamatın haftanın günleriyle ilişkisi bağlamındaki rivayetler incelenecektir.

Hacamat uygulamasının haftanın günleriyle ilişkisine dair bilgi sunan beş rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden iki tanesi hacamatın yapılmasında faydalı olan günler hakkında bilgi verirken, diğer ikisi yapılmaması gereken günler hakkında bilgi aktarmaktadır. Hacamatın hem uygulanması hem de uygulanmaması tavsiye edilen günlere dair bilgi elde ettiğimiz rivayet ise yalnızca bir tanedir.

Sadece hacamat yapılmasında fayda bulunan günlere dair bilgi aktaran iki rivayet mevcuttur. Onlardan biri Haccâc'dan şu şekilde gelmektedir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ مُخْتَجِمًا فَلْيُخْتَجِمِ يَوْمَ السَّبْتِ.

“Resûlullah şöyle dedi: hacamat olmak isteyen kişi, bunu cumartesi günü olsun.”^[196] Rivayetten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber hacamat olmak isteyen kişilere cumartesi gününü tavsiye etmektedir. Bu rivayet, aşağıda ele alınacak olan, hacamat olunmaması gereken günlerle ilgili rivayetlerde cumartesi gününün de yer almasından dolayı mütenâkız bir nakildir.

[196] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 41 (Hadis No: 24129).

Bu konuyla ilgili bir diğer rivayet ise Ma'kıl b. Yesâr'dan şöyle gelmektedir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَجَامَةُ يَوْمَ
الثَّلَاثِ لِسَبْعِ عَشْرَةَ مِنَ الشَّهْرِ دَوَاءٌ لَدَاءِ السَّنَةِ.

“Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: (Kamerî) ayın on yedisine denk gelen salı günü yapılan hacamat, sene içerisindeki bütün hastalıklara şifadır.”^[197] Bu rivayet hacamat yapılması uygun olmayan günler kısmında ele alınacak olan rivayetle çelişki oluşturmaktadır.

Hacamat yapılmasının hoş karşılanmadığı günlere dair rivayetler de iki tanedir. Bunlardan biri Mekhûl'den gelen mürsel bir rivayet olarak şu şekildedir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اخْتَجَمَ يَوْمَ
الْأَرْبَعَاءِ، وَيَوْمَ السَّبْتِ فَأَصَابَهُ وَضَحٌ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ.

“Resûlullah (sas) şöyle buyurdu: Her kim çarşamba ve cumartesi gününde hacamat olursa barasa yakalanır. Bundan dolayı da kendinden başka kimseyi kınamasın.”^[198] Rivayette, Hz. Peygamber'in çarşamba ve cumartesi günleri hacamat olan kimsenin baras rahatsızlığına yakalanacağını söylediği aktarılmaktadır. Hacamat yapılmasında fayda bulunan günlere dair zikredilen hadislerle bu hadis birbirini nakzetmektedir. Bu nedenle de zayıf oldukları anlaşılmaktadır.^[199]

[197] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, I, 346.

[198] Abdürrezzâk, “el-Câmi”, (Hadis No: 19816); İbn Ebû Şeybe, “Tib”, 41 (Hadis No: 24128).

[199] İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, VIII, 61 (Nâşirin dipnotu: 1).

Hacamat yapılmasının hoş karşılanmadığına dair bir başka rivayette ise salı günü yer almaktadır. Rivayeti aktaran Ebû Bekre'nin kızı Kebşe, babasının onları salı günü hacamat yaptırmamaları konusunda uyardığını ve yine babasının bu konuyla alakalı Hz. Peygamber'den duyduğu bir cümleyi onlara söylediğini nakletmektedir. Rivayette Hz. Peygamber'in dile getirdiği iddia edilen cümle şudur: "*Salı gününün içerisinde kanın durmayacağı bir saat bulunmaktadır.*"^[200] Hz. Peygamber'in bu ifadesi *Bezlü'l-Mechûd*'da şöyle yorumlanmaktadır: Salı günü kan vücutta baskın halde olup, çoğalmaktadır. Dolayısıyla, hacamat yapılması için deriye kesik atıldığında veya damardan kan alındığında kanı durdurmak mümkün olmayabilir. Belki de bu durum, kişinin ölümüne sebep olabilir.^[201] Muhtemelen rivayette zikredilen Salı günü ayın on beşine denk gelmiştir. Daha önce de zikredildiği üzere ayın on beşinde ay, dolunay haline büründüğünde, med cezire bağlı olarak insan vücudundaki kan, akış hızının doruk noktasına ulaşmaktadır. Böylece kan almak için hacamat yapıldığında kanı durdurmak zor olabilir. Ancak rivayette bu duruma işaret bulunmamaktadır.

Hacamatın uygulanmasında hem faydalı olan günlerin hem de hoş karşılanmayan günlerin zikredildiği tek rivayet bulunmaktadır. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan bu rivayet İbn Ömer'den gelmektedir. Rivayetin konumuzla ilgili olan kısmının metni şu şekildedir:

[200] Ebû Dâvûd, "Tıb", 5 (Hadis No: 3862).

[201] Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, XVI, 192.

فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «الْحِجَامَةُ عَلَى الرَّبِيِّ، أَمْثَلُ وَفِيهِ شِفَاءٌ، وَبَرَكَهٌ، وَتَزِيدُ فِي الْعَقْلِ، وَفِي الْحِفْظِ، فَاحْتَجِمُوا عَلَى بَرَكَهَةِ اللَّهِ، يَوْمَ الْخَمِيسِ وَاجْتَنِبُوا الْحِجَامَةَ، يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ، وَالْجُمُعَةِ، وَالسَّبْتِ، وَيَوْمَ الْأَحَدِ، تَحَرِّيًا وَاحْتِجِمُوا يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ، وَالثَّلَاثَاءِ، فَإِنَّهُ الْيَوْمُ الَّذِي عَافَى اللَّهُ فِيهِ أَيُّوبَ مِنَ الْبَلَاءِ، وَصَرَبَهُ بِالْبَلَاءِ يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ، فَإِنَّهُ لَا يَبْدُو جُذَامًا، وَلَا بَرَصًا إِلَّا يَوْمَ الْأَرْبَعَاءِ، أَوْ لَيْلَةَ الْأَرْبَعَاءِ

“Ben Resûlullah’dan (sas) şunu işittim: Aç karnına hacamat olmak daha faydalıdır; O akıl ve hafızetme gücünü artırır. Bundan dolayı Allah’ın bereketiyle perşembe günü hacamat olunuz. Çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günlerinde hacamat olmaktan sakınınız. Pazartesi ve salı günü de hacamat olunuz. Çünkü Allah’ın Eyyûb’u (a.s) beladan kurtardığı gün bu gündür. Eyyûb’u çarşamba günü belaya çarptırdı. Şüphesiz ne cüzzâm ne de baras çarşamba günü veya çarşamba gecesi dışında kalan gün ve gecelerde meydana çıkmaz.”^[202] Rivayette çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günlerinde hacamat olunmaması, pazartesi ve salı günleri hacamat olunması tavsiye edilmiştir. Mezkûr rivayet, salı günü hacamat olunmasını tavsiye ettiği için yukarıda ele aldığımız hacamat olunmaması gereken günlere dair uyarıda bulunan Kebşe rivayetiyle çelişmektedir. İbn Mâce’nin şerhlerinden *İncâzü’l-Hâce*’de, bu mütenâkız rivayetler hakkında bir açıklama getirilmektedir. Buna göre, salı günü hacamat yapılmaması konusunda

[202] İbn Mâce, “Tıb”, 22 (Hadis No: 3487); Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Garîbü’l-Hadis* (nşr. Abdullâh el-Cebbûrî), Bağdat: Matbaatü el-Âni 1977, I, 591- 592; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi’l-Hadis* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), Beyrut: Dârü’l-Mârifet, ty., III, 250.

gelen uyarı, ayın on yedinci gününe mahsustur. Ancak yapılan bu açıklama durumu daha da karmaşık bir hâle getirmektedir. Zira Taberânî ve Beyhakî'nin Ma'kıl b. Yesâr'dan aktardıkları bir rivayette, ayın on yedisine rastlayan salı gününde yapılan hacamatın bütün hastalıklar için deva olduğu ifade edilmektedir.^[203] Bu hususların hadis bilim dalı çalışmalarında incelemesi uygun olacaktır.

Bütün bu zikredilen rivayetlerin haricinde, bu konuyla ilgili Buhârî'nin *Sahîh*'inde de bir bâb bulunmaktadır. Buhârî, bu bâb başlığını "*Hacamat günün hangi saatinde yapılır?*" şeklinde bir soru cümlesiyle isimlendirmiştir. Bilindiği üzere Buhârî'nin *Sahîh*'inde, bâb başlıkları altında zaman zaman birtakım açıklamalar yer almaktadır. Bunlardan biri de bu bâbda bulunmaktadır. Açıklamada Ebû Mûsâ'nın geceleyin hacamat olduğu bilgisi mevcuttur. Bâb başlığı altında yer alan rivayette ise hacamat için herhangi bir gün veya saat dilimi belirtilmeksizin, Hz. Peygamber'in oruçluyken hacamat olduğu ifade edilmektedir.^[204] Ancak oruç ibadetinin gündüz ifâ edildiği âşikârdır. Bu bağlamda Buhârî'nin bâb başlığı altında verdiği rivayetdeki bilgilerden hareketle, gündüz vakti yapılan hacamat uygulamasına dikkat çekmek istediği açıktır. İbn Hacer de hem açıklamayı hem de bab başlığı altında yer alan rivayeti göz önünde bulundurarak şu yorumu yapmıştır: "*Buhârî, açıklamada geceleyin hacamat yapılmasına dair örnek vermesi sebebiyle, günün herhangi bir vaktinde ihtiyaç hissedildiği zaman hacamat yapılabileceğine işaret etmektedir.*"^[205]

[203] Muhammed Ali Canbâz, *İncâzü'l-Hâce*, İslâmâbâd: Dârü'n-Nûr 2011, VIII, 87.

[204] Buhârî, "Tıb", 11 (Hadis No: 5694).

[205] İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, XIII, 81.

D. Haccâmlar

Hz. Peygamber dönemindeki haccâmları incelerken daha önce takip edilen sistemin dışına çıkılarak konuyla ilgili rivayetlerin metni verilmeyecektir. Daha önceki bölümlerde metinlerin verilme sebebi, rivayetlerde yer alan hacamatla ilgili bazı özel terimleri açıklama zaruretiinden kaynaklanmıştır.

Bu bölümde üzerinde durulacak hususlar kısaca şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak haccâm kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durarak delalet ettiği mana ve bu kelimenin nereden türediği incelenecektir. Daha sonra Hz. Peygamber zamanında haccâm olarak bilinen kişilerin kimlikleri hakkında bilgi verilecektir. Son olarak haccâmlarla ilgili öne çıkan tartışmalar incelenecektir.

Haccâm kelimesi, ismi fail kalıbında olan hâcım (حاجم) kelimesinden evrilmiştir. Zira hâcım yani haccâm, hacamat yaparken vakum ameliyesini gerçekleştirmek için hacamat kabının içindeki havayı içine çekmektedir. Bu sebeple emen kişi manasında haccâm şeklinde nitelenmektedir.^[206] Aynı zamanda bu kelime, ismi failin mübalağa bildiren fa'âl (فعال) kalıbına sokularak haccâmın emme işlemini defalarca yaptığını ve bunu meslek haline getirdiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde kasaplığı ifade eden kassâb (قصاب) kelimesi ile terziliği ifade eden hayyât (خياط) kelimesi de fa'âl kalıbındandır.^[207]

[206] Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, IV, 99; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 117.

[207] Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye* (çev. Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık 2003, II, 171.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber döneminde haccâmlık yaptığıyla ilgili hakkında bilgi verilen bazı kişiler bulunmaktadır. Bunlardan dört tanesinin Hz. Peygamber'e hacamat yaptığı bilinmektedir. Ancak bu haccâmlardan da iki tanesi diğer ikisine nazaran daha çok ön plana çıkmaktadır. Burada öncelikli olarak Resûlullah'ın haccâmları şeklinde nitelenen^[208] bu iki kimsenin kimliği hakkında bilgi verilerek, sonra diğerlerine geçilecektir. Rivayetlerde bu iki haccâm künyeleriyle anılmaktadırlar. Bunlardan birinin künyesi Ebû Taybe,^[209] diğerinin ise Ebû Hind'dir.^[210]

Ebû Taybe'nin ismi hakkında kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. İsminin Nâfi', Dînâr veya Meysere olduğu söylenmektedir. Ayrıca kendisi hakkında verilen bilgiler çerçevesinde Evs kabilesinin Hâris oğulları kolundan Muhayyisa b. Mes'ûd'un kölesi olduğu aktarılmaktadır.^[211] Allah Resûlü'ne hacamat yapan haccâmlardan birisi olan Ebû Taybe bir defasında Resûlullah'a hacamat yaptıktan sonra, Hz. Peygamber bu uygulamadan memnun kalmış olmalı ki onun efendisiyle görüşüp mâlî

[208] Ali b. Muhammed Huzâî, *Tahrîcû'd-Delâlati's-Sem'iyye* (thk. Ahmed Muhammed Ebû Selame), Kahire: Vizaretü'l-Evkâf 1980, s. 756; Kettânî, *et-Teratibü'l-İdariyye* (thk. Abdullah Halidi), Beyrut: Dârü'l-Erkam ty., I, 69.

[209] Buhârî, "Buyû", 39 (Hadis No: 2102, 2210), "İcâre", 17 (Hadis No: 2277); Ebû Dâvûd, "Buyû", 38-39 (Hadis No: 3424); Tirmizî, "Buyû", 48 (Hadis No: 1278); İmam Mâlik, "Kitâbü'l-Câmi", 59 (Hadis No: 2051).

[210] Ebû Dâvûd, "Diyât", 6 (Hadis No: 4510).

[211] İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe* (thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1994, VI, 180; İbn Hacer, *el-İsâbe* (thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1995, VII, 195; Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, s. 516.

sorumluluğunun azaltılmasını istemiştir.^[212] Hz. Peygamber'in bu talebini göz önüne aldığımızda Ebû Taybe'nin ona yaptığı hacamattan memnun kaldığı anlaşılmaktadır. Böylelikle, Ebû Taybe'nin işinin ehli, mahir bir haccâm olduğu çıkarımı yapabilir. Ebû Taybe'nin hacamat yaptığı kişilerden bir diğer kimse ise Allah Resûlü'nün eşi Ümmü Seleme'dir. Erkek bir köle olan Ebû Taybe'nin Ümmü Seleme'ye hacamat yapması âlimlerin dikkatini çekmiştir. Âlimler, bu durumu açıklamak için onun ya Ümmü Seleme'nin süt kardeşi olduğuna ya da bu olay gerçekleştiği zaman henüz buluşa ermemiş bir köle olduğuna dair muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir.^[213] Kölelerin efendilerinin avret yerlerini görmesinde bir beis olmadığıyla ilgili fikhî hüküm dikkate alındığında kuşkusuz bu yorumlar isabetli görünmemektedir.^[214] Aynî tarafından Ebû Taybe'nin, yüz kırk üç yaşında vefat ettiği zikredilmekle birlikte onun hangi senede doğduğuyla veya vefat ettiğiyle ilgili herhangi bir bilgi sunulmamaktadır.^[215] Dolayısıyla Resûlullah hayattayken Ebû Taybe'nin çocukluk yaşlarında mı yoksa daha mı büyük olduğuna dair herhangi bir yorum yapılamamaktadır.

Resûlullah'ın haccâmı şeklinde nitelenen bir diğer haccâmın künyesi Ebû Hind'dir. Ebû Hind'in de ismi hakkında farklı görüşler mevcuttur. İsminin Abdullah

[212] Buhârî, "Buyû", 39 (Hadis No: 2102, 2210); "İcâre", 17 (Hadis No: 2277); Ebû Dâvûd, "Buyû", 38-39 (Hadis No: 3424); Tirmizî, "Buyû", 48 (Hadis No: 1278); İmam Mâlik, "Kitâbu'l-Câmi", 59 (Hadis No: 2051).

[213] Müslim, "Selâm", 26 (Hadis No: 72); Ebû Dâvûd, "Libâs", 32-34 (Hadis No: 4105).

[214] Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mâ'bûd*, XI, 163.

[215] Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, XI, 316.

olduğu aktarılmaktadır.^[216] Bununla birlikte isminin Yesâr veya Sâlim olabileceği aktarılmış olmasına rağmen bu isimlerin muahhar kaynaklarda yer alan farklı kişilerle karıştırıldığı anlaşılmaktadır.^[217] Ebû Hind de Ebû Taybe gibi bir köleydi ve efendisi Ensar'dan Ferve b. Amr el-Beyâdî idi.^[218] Allah Resûlü Hayber'de zehirli koyun etinden yedikten sonra onu kâhil bölgesinden hacamat eden haccâm, Ebû Hind'dir. Bunun haricinde bir defasında da Resulullah'ı yâfûh bölgesinden hacamat etmiştir. Aynı zamanda Ebû Hind, Ci'râne umresinde Hz. Peygamber'in başını tıraş etmiştir.^[219] Bu bilginin ileride ele alınacak olan haccâmların aynı zamanda berberlik işinden de anladığı genel kanısını desteklediğini söylemek mümkündür.

Ebû Taybe ve Ebû Hind kadar ön plana çıkmasalar da Resûlullah'a hacamat yaptığına dair bilgi elde edilebilen iki kişi daha bulunmaktadır. Bunlardan biri, Sâlim isimli bir sahâbîdir. Görülebildiği kadarıyla bu haccâmla ilgili bilgiler ilk defa İbn Mende'nin *Ma'rifetü's-sahâbe* adlı eserinde verilmiştir. İbn Mende, Sâlim b. Ebî Sâlim isimli bu kişiyle ilgili bilgi verirken haccâmlığını vurgulamak için künyesine "el-haccâm" takısını eklemiştir. Ayrıca İbn Mende, Sâlim'in Ebû Hind şeklinde bir künyesi olduğunu aktarmıştır.^[220] Daha sonra kaleme alınmış çalışmalarda

[216] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 864.

[217] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, 316; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 363.

[218] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut: Dârü'l-Fikir 1996, I, 485; Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, 460; Huzâî, *Tahricü'd-Delâlati's-Sem'iyye*, s. 756.

[219] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 363.

[220] İbn Mende, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (thk. Amir Hasan Sabri), el-Ayn: Camiatü'l-İmarati'l-Arabiyyeti'l-Müttehida 2005, I, 717.

da İbn Mende kaynak gösterilerek bu kişiye yer verilmiştir. Aynı zamanda ilgili kaynaklarda Sâlim'in kimliğine dair çok fazla bilgi bulunmamakla beraber yapmış olduğu sadece bir tane hacamat uygulaması zikredilmektedir. Kaynaklarda, sahâbe olduğu söylenen Sâlim'in, Resûlullah'a hacamat yaptığı dile getirilmektedir. Bununla birlikte Sâlim'in Allah Resûlü'ne hacamat yaptıktan sonra vücudundan çıkan kanı içtiği ve Hz. Peygamber'in de onu "Kanların tümü haramdır. Bunu bilmiyor musun?" diyerek uyardığı aktarılmaktadır.^[221]

Hz. Peygamber'e hacamat yaptığı aktarılan bir diğer kişi ise Ebû Ruhayme isimli bir sahâbîdir. Görüldüğü kadarıyla bu kimsenin haccâmlığıyla ilgili bilgi, ilk defa Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetü's-sahâbe* adlı eserinde yer almaktadır. Burada, Ebû Ruhayme'nin Hz. Peygamber'in yanına geleerek ona hacamat yaptığı ve akabinde Resûlullah'ın ona bir dirhem ücret verdiği aktarılmaktadır.^[222]

Yukarıda zikri geçen bu dört haccâmın ortak noktası, Hz. Peygamber'e hacamat yapmalarıdır. Bunların yanı sıra o dönemde başka haccâmlar da bulunmaktaydı. Fakat kendilerinden bahsedilecek olan bu haccâmların Resûlullah'a hacamat yaptıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunlardan biri, Allah Resûlü'nü Hudeybiye'de tıraş eden Hirâş b. Ümeyye'dir.^[223] İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer tarafından verilen bir bilgiye göre Hirâş b.

[221] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 298; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 385; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 11.

[222] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (thk. Âdil b. Yusuf el-Gazâzî), Riyâd: Dârü'l-Vatan Li'n-Neşr, V, 2895; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 115; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, II, 170.

[223] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 208.

Ümeyye hem berber hem haccâmdır.^[224] Bir diğer kişi ise Hişâm b. Muğîre el-Mahzûmî'nin kölesi Hakem b. Keysân'dır. Hakem b. Keysân, Abdullah b. Cahş kumandasındaki ilk Müslüman müfrezesine esir düşmüştür.^[225] İbn Hacer'in aktardığına göre Hakem b. Keysân, Osman b. Affân'ın kız kardeşi Âmine ile evliydi. Âmine kuaför-lük yapardı. Hakem b. Keysân ise hacamat yapardı.^[226]

Hakem b. Keysân'ın haccâm olmasıyla ilgili aktarılan bu bilgi oldukça önemlidir. Zira Öztürk, rivayetlerde aktarılan hacamat uygulamalarının çoğunlukla Medine döneminde gerçekleştiğine değinerek Mekkelilerin hacamat yapmayı bilip bilmediklerinin araştırılmaya değer bir konu olduğunu ifade etmektedir.^[227] Azizova da *el-İsâbe'de* Hakem b. Keysân hakkında yer alan bilgilere dayanarak bu konuya açıklık getirmiş ve eğer bu bilgiler dikkate alınırsa Mekkeliler arasında hacamatın bilindiğinin söylenebileceğini ifade etmiştir.^[228] Daha önce işaret edilen Hâris b. Kelede'nin de hacamatla ilgili sahip olduğu bilgiler bu durumu güçlendirmektedir.

Hirâş b. Ümeyye ve Hakem b. Keysân'la ilgili aktarılan bilgilerde dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. O da Hirâş b. Ümeyye'nin ve Hakem b. Keysân'ın haccâmlığına dair bilgilerin ilk dönem kaynaklarda yer almayıp, muahhar dönem kaynaklarda

[224] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 160; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 231.

[225] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, IV, 102.

[226] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 95.

[227] Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, s. 64.

[228] Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, s. 517.

bulunmasıdır. Bu bilgilerin sonraki dönemlerde kaleme alınan kaynaklarda yer almasının sebebi, insanların geçmişte yaşanmış olay veya olgularla ilgili genelleyici bir üslûp takınmaları olabilir. Bu meselede de müelliflerin genelleyici üslûp kullanarak şöyle bir algı yaratılması yaşamış olmaları muhtemeldir: Müelliflerin Hz. Peygamber döneminde bazı kişilerin hem haccâmlik hem berberlik yaptığı bilgisinden hareketle anakronik bir okuma yaparak, berberlerin de aynı zamanda haccâm olabileceğini düşünmeleri tabii bir durumdur. Nitekim ilk dönem kaynaklarında Hirâş b. Ümeyye'nin Hz. Peygamber döneminde berberlik yaptığı hatta Hudeybiye'de Rasûlullah'ı tıraş ettiği yer almaktadır.^[229] Ancak haccâm olduğuyula ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine ilk dönem kaynaklarında Hakem b. Keysân'ın da haccâm olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Ancak eşi Âmine'nin mâşita yani kuaför olması sebebiyle onun da ustura kullanılarak hacamat yaptığı düşünülmüş olabilir. Dolayısıyla bu iki kimsenin haccâm olup olmadıklarına dair kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Böylelikle yukarıda bahsedilen Mekkelilerin hacamat yapmayı bilip bilmedikleriyle ilgili araştırılmayı beklenen meselenin hâlâ çözüme kavuşmadığı ve daha derinlemesine bir inceleme yapılması gerektiği söylenebilir.

Kimlikleri tespit edilen haccâmlar göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber döneminde bu işle uğraşan kişilerin erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Kaynaklarda, hür veya köle olsun kadınların bu işle iştigal edip etmediğine dair herhangi bir bilgi elde edilemiştir.

[229] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir*, II, 75.

Hz. Peygamber döneminde kadın haccâm olmadığına dair bir karine de Ümmü Seleme'nin Ebû Taybe'nin kendisine hacamat yapması için Hz. Peygamber'den izin istemesidir.^[230] Eğer toplumda kadın haccâm bulunsaydı, muhtemelen Ümmü Seleme böyle bir istekte bulunmadan ona hacamat yaptırırdı. Aynı zamanda Ebû Taybe'nin Ümmü Seleme'ye hacamat yapmasını aktaran bu rivayet, erkek haccâmların kadınlara da hacamat yaptığına işaret eder.

Yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz altı haccâmın üç tanesi köledir. Kaynaklarda kimlikleri hakkında bilgi bulunan bu üç haccâm kölenin haricinde isimleri veya künyeleri zikredilmeyen, sadece efendilerinin kimliklerinden bahsedilen başka haccâm köleler de yer almaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla bunlardan üç tanesi İbn Abbâs'ın haccâm köleleridir. İbn Abbâs'ın bu üç kölesinden iki tanesi onun ve ailesinin gelirini temin etmekle iştigal ederken biri ise onlara hacamat yapmaktadır.^[231] Bir diğer haccâm köle, Evs kabilesinden Râfi' b. Hadîc'in ismi zikredilmeyen kölesidir. Râfi' b. Hadîc vefat ettiğinde onu mirası arasında bırakmıştır.^[232] Son olarak ismi zikredilmeyen haccâm kölelerden bir diğeri de İbn Ebû Şeybe ve Buhârî'nin kayıtlarında yer almaktadır. Her ikisinin de aktardığına göre Ebû Cühayfe haccâm bir köle satın almıştır.^[233]

[230] Müslim, "Selâm", 26 (Hadis No: 72); Ebû Dâvûd, "Libâs", 6 (Hadis No: 4105).

[231] Tirmizî, "Tıb", 12 (Hadis no: 2053).

[232] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 505.

[233] İbn Ebû Şeybe, "Buyû", 120 (Hadis No: 21379); Buhârî, "Buyû", 25 (Hadis No: 2086).

Bu bilgiler neticesinde, Hz. Peygamber dönemi ve akabindeki birkaç yıl boyunca haccâmlık ile iştigal eden kişilerin çoğunlukla köle statüsündeki insanlardan teşekkül ettiği çıkarımını yapmak mümkündür. Araştırmacıların da bu hususa özel bir vurgu yaptığı görülmektedir. Nitekim bu hususa değinenlerden biri Arslantaş'tır. O, Kettânî'yi kaynak göstererek, hür Arapların, sosyal statüsü düşük olan köle ve mevâlî gibi aşağı tabakadan kişilerin uğraştığı işleri hakir görüp, tenezzül etmediklerini ifade etmektedir.^[234] Haccâmlığın daha ziyade köleler arasında yaygın olması sebebiyle bir diğer benzer açıklama da Azizova tarafından yapılmaktadır. Ona göre, hür Araplar başka bir kimsenin vücudundan kan almayı kendilerine yakıştıramadıkları için daha ziyade köleler bu işle iştigal etmektedir.^[235] Azizova yaptığı izahı desteklemek için konuyla ilgili bir rivayet ileri sürmektedir. Rivayetin konusu, Hz. Peygamber'in teyzesi Fâhite b. Amr'a hibe ettiği köleyi haccâmın, kuyumcunun veya kasabın yanına meslek öğrenmesi amacıyla göndermemesini istemesidir.^[236]

Ancak Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunda haccamat yapmanın küçümsenen bir iş olduğu görüşü tartışmaya açık bir husustur.^[237] Zira Azizova'nın görüşünü desteklemek için ileri sürdüğü rivayetten hareketle, hür Arapların haccamat yapmayı kendilerine yakıştıramadıklarını söylemek oldukça güçtür. Rivayette, Hz. Peygamber

[234] Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler*, İstanbul: İFAV 2009, s. 189.

[235] Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, s. 518.

[236] Ebû Dâvûd, "Buyû", 41-43 (Hadis No: 3430).

[237] Yıldırım-Öztürk, "Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *Sünen* Adlı Eserine Göre Hz. Peygamber Dönemi'nde Haccamat Uygulamaları", s. 1848.

hediye ettiği köleyle ilgili teyzesine uyarıda bulunurken onu haccâmın yanı sıra kasabın ve kuyumcunun da yanına vermemesini istediği görülmektedir. Eğer bu rivayeti dayanak kabul edip haccâmlığın hür Araplar arasında hoş karşılanmadığını düşünürsek, kasaplık ve kuyumculuğu da küçük görülen meslekler arasında saymamız gerekir. Kasaplık ve kuyumculuğun hür Araplar tarafından küçük görülen ve tercih edilmeyen mesleklerden olması da akla yatmamaktadır. Bize göre, Resûlullah'ın teyzesine yaptığı bu uyarı başka bir sebebe dayanmalıdır. Bunun yanında hacamatın önemine dair zikredilen rivayetler akla getirildiğinde bu tedavi yönteminin toplum için ne kadar kıymetli olduğu anlaşılabacaktır.^[238] Dolayısıyla bu işi yapan kimseler de onlar için önemli ve elzemdir. Çünkü o dönemki Arap toplumunda haccâmlar, insanların mustarip oldukları rahatsızlıklardan onları kurtarmayı gaye edinerek sağlık hizmeti veren kişilerdir. Hz. Peygamber de onların toplum için ne denli önemli olduklarına işaret edercesine “*Haccâmlar sırttaki ağrıyı giderir, göze parlaklık verir.*” şeklinde mecâzî bir mana kullanarak onları övmüştür.^[239] Bu medihten anlaşılan, haccâmların insanlar için ne kadar faydalı ve güzel işler yaptıklarıdır. Ayrıca, her ne kadar haccâm olduklarıyla ilgili bilgiler sınırlı kaynaklarda yer almaktaysa da Sâlim, Ebû Ruhayfe ve Hirâş b. Ümeyye isimli haccâmların varlığı köleler dışındaki

[238] Hz. Peygamber döneminde Arap toplumunun hacamata verdiği öneme işaret eden rivayetlerden bazısının içeriğini şu şekilde zikredebiliriz: Hz. Peygamber'in insanlara şifa veren üç şeyden birinin hacamat aleti olduğunu söylemesi hakkında bk. İbn Mâce, “Tıb”, 23 (Hadis No: 3491); Yine Hz. Peygamber'in eğer hastalığı iyileştirecek bir çare varsa o da hacamatır demesi hakkında bk. İmam Mâlik, “Kitâbu'l-Câmi", 59 (Hadis No: 2052).

[239] Tirmizî, “Tıb”, 12 (Hadis No: 2053).

insanların da bu işle iştigâl ettiklerine delalet etmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Hz. Peygamber döneminde bu işin köleler arasında daha fazla yaygın olmasının farklı sebepleri olmalıdır.

Bu sebeplerden biri, muhtelif toplumlar tarafından asırlardan beri uygulana gelen ve bilinen hacamatın Arap toplumuna köleler aracılığıyla girmiş ve onlar eliyle de devam ettirilmiş olması ihtimalidir. Çeşitli kültürlerle mensup olan kölelerin hacamatla ilgili daha bilgili ve tecrübeli oldukları için ön plana çıktıkları düşünülebilir. Bu düşünceyi temellendirmek için haccâmların kimlikleri hakkında yapılacak araştırma önem arz etmektedir. Ancak köle olan haccâmların nesepleriyle ilgili detaylı bilgilere ulaşmak kolay görünmemektedir.

Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunda tedavi önemsenir ve yanlış bir şeye mahal vermemek için haccâmlardan bazı kişisel özelliklere sahip olmaları beklenirdi. Örneğin, Abdullah b. Ömer'in âzatlı kölesi Nâfi'ye hitaben, "*Rahatsızlandığım zaman bana hacamat yapması için bulup getireceğin haccâm, yaşlı veya çocuk yaştaki biri olmasın.*" şeklinde yaptığı uyarıdan hareketle haccâmların yaşlı veya çocuk olmamasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu durumun sebebi, yaşlı veya çocuk olmayan yetişkin bir insanın işine daha hâkim olacağı ve daha iyi yapacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

İşaret edilmesi gereken bir diğer önemli mesele, haccâmların bu mesleği usta-çırak eğitimi ile öğrendikleridir. Yukarıda zikderilen Hz. Peygamber'in, teyzesi Fâhite bint Amr'a hediye ettiği köleyle ilgili rivayet, haccâmların

usta-çırak eğitimi ile bu mesleği öğrendiklerini desteklemektedir. Nitekim rivayette, Resûlullah'ın teyzesine hitaben hediye ettiği köleyle ilgili *"Bu köleyi sana hizmet etsin diye veriyorum. Onu haccâmın, kuyumcunun veya kasabın yanına meslek öğrenmesi amacıyla gönderme."* diyerek dile getirdiği özel bir isteği aktarılmaktadır.^[240] Resûlullah'ın bu ifadelerine dayanarak konuyla ilgili iki çıkarım yapılabilir. Bunlardan ilki, haccâmların tecrübeli kişilerden bilgi edinerek kendilerini geliştirdikleri ve mesleklerinde ustalaştıklarıdır. Bir diğer çıkarım ise ilkiyle bağlantılı olarak, kölelerin bu çıraklık süreçlerinin akabinde mesleklerini icra edip efendilerine kazanç sağladıklarıdır.

Haccâmların yaptıkları iş karşılığında elde ettikleri kazancın mahiyetine dair birtakım tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar birbirleriyle mütenâkız rivayetler çerçevesinde yapılmaktadır. Şöyle ki bir kısım rivayetler, haccâmların yaptıkları iş karşılığı ücret almalarının kerih görülen bir durum olduğunu aktarmaktadır. Bu tür rivayetlerin muhteviyatı, Hz. Peygamber'in hacamat yaparak elde edilen meblağı en kötü kazançlar arasında sayması^[241] ve Allah Resûlü'nün haccâmın yaptığı iş karşılığı kazanç elde etmesini yasaklaması^[242] şeklindedir. Diğer bir kısım rivayette ise haccâmların hacamat yaparak para kazanmalarında bir beis olmadığını destekler niteliktedir. Bu rivayetlerin muhteviyatı ise bizatihi Hz. Peygamber'in hacamat olduktan sonra haccâma ücretini vermesini^[243] ve yine kendisi hacamat olduktan sonra haccâma ücretini

[240] Ebû Dâvûd, "Buyû", 41-43 (Hadis No: 3430).

[241] Ebû Dâvûd, "Buyû", 38-39 (Hadis No: 3421).

[242] İbn Mâce, "Ticâre", 10 (Hadis No: 2165).

[243] Buhârî, "İcâre", 18 (Hadis No: 2279).

vermesi için başka birine söylemesini^[244] konu edinmektedir. Şârihlerin bu konu üzerinde özellikle durmuş olmalarına ve meseleyi çözüme kavuşturmaya çalıştıklarına bakacak olursak meselenin ciddi anlamda merak alanı oluşturduğu görülmektedir.^[245]

Hacamat yaparak elde edilen kazancın mahiyetinin ne olduğu bir yana bizi asıl ilgilendiren mevzu, haccâmın bu sağlık hizmetinin karşılığında belli bir miktarda kazanç elde etmesidir. Rivayetlerde haccâmlara verilen ücretlerin miktarlarının ne olduğuylla ilgili bilgiler mevcuttur. Hz. Peygamber döneminde haccâmlara verilen ücretlerin miktarı şu şekildedir: Bir dinar,^[246] ya bir veya iki sa' hurma^[247] ya da bir buçuk müd hurma,^[248] bir dirhem.^[249] Haccâmlara verilen bu ücretlerin miktarının neye göre değiştiğiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde bu işten kazanç elde edenler sadece haccâmlar değildi. Aynı zamanda haccâm kölelerin efendileri de onların hacamat yapmasından kâr sağlamaktaydılar. Öyle ki Muhayyisa b. Mes'ûd, kölesinin hacamat yapıp bunun karşılığında belli bir miktarda

[244] İbn Mâce, "Ticâre", 10 (Hadis No: 2163).

[245] İbn Battâl, *Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, VI, 409-410; Nevevî, *Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye 1969, X, 233.

[246] İbn Ebû Şeybe, "Buyû", 120 (Hadis No: 21374); Zehebi, *Târihu'l-İslâm* (thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmiri), Beyrut: Dârü'l-Küttâbi'l-Arabiyye 1993, XVIII, 80.

[247] Buhârî, "Buyû", 39 (Hadis No: 2102, 2210); "İcâre", 17 (Hadis No: 2277); Ebû Dâvûd, "Buyû", 38-39 (Hadis No: 3424); Tirmizî, "Buyû", 48 (Hadis No: 1278); İmam Mâlik, "Kitâbu'l-Câmi", 59 (Hadis No: 2051); Buhârî, "İcâre", 19 (Hadis No: 2281); Müslim, "Müsâkât", 11 (Hadis No: 64).

[248] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 53; Cengiz Kallek, *Sosyal Servet İslâmîda Yönetim Piyasa İlişkisi*, İstanbul: Klasik Yayınları 2018, s. 166.

[249] Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdariyye*, I, 69.

ücret alması için Resûlullah'tan defalarca izin istemiştir.^[250] Allah Resûlü'nün haccâm köleleri olan Ensar'dan bazı kişilere onlar sayesinde elde ettikleri kazancı su devele-
rinin yemlerini karşılamak için harcamalarını söylemesi
de haccâm köle sahiplerinin bundan bir gelir elde ettiğini
göstermektedir.^[251]

Hacamat uygulamasında haccâmlar sık sık kesici alet kullandıkları için bu aletle yapılan benzer işler de onların ellerinden gelmektedir. Nitekim haccâmların kimlikleri hakkında bilgi verilirken zikredildiği üzere çoğu haccâm aynı zamanda berberdir. Resûlullah'ın tıraşını yapan kimsenin haccâm olması bu duruma örnek olarak hatırlanabilir.^[252] Bu bağlamda yaptıkları bir diğer iş, kısas cezalarını tatbik etmektir. Nitekim Hz. Ömer'in kulak kesilmesi hükmünü verdiği kısas uygulaması için haccâm çağırması bu duruma örnektir.^[253]

Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe *el-Musannef*'lerinde, sağlık hizmetleri veren kimselerin yaptıkları uygulamalarda herhangi bir sorumluluk üstlenip üstlenmedikleriyle ilgili Allah Resûlü'nün, sahâbenin ve tâbiîn âlimlerinin görüşlerini nakletmişlerdir. Her ikisinin de aktardıkları rivayetlerde, haccâmların yaptıkları tedavi sonucunda bir zarar meydana geldiğinde bu durumdan mesul olmadıklarıyla ilgili ileri sürülen bir görüş yer almaktadır.^[254] Bu

[250] Ebû Dâvûd, "Buyû", 38-39 (Hadis No: 3422); İbn Mâce, "Ticâre", 10 (Hadis No: 2166); Tirmizî, "Tıb", 47 (Hadis No: 1277).

[251] İbn Ebû Şeybe, "Buyû", 120 (Hadis No: 21381).

[252] İbn Ebû Şeybe, "Edeb", 100 (Hadis No: 26457).

[253] Ebû Dâvûd, "Buyû", 41-43 (Hadis No: 3430).

[254] İbn Ebû Şeybe, "Diyet", 129 (Hadis No: 28153); Abdürrezzâk, "Ukûl", (Hadis No: 18050).

görüş, tâbiîn âlimlerinden Şa‘bî’ye (ö. 104/ 722) ait olmakla birlikte, haccâmların yaptıkları uygulama neticesinde muhataplarına herhangi bir şeyin güvencesini vermedikleri ve dolayısıyla sorumlu da tutulamayacakları şeklindedir. Hatta Şa‘bî bu görüşünü desteklemek amacıyla şöyle bir teşbih yapmaktadır: *“Bir kimse bir kavmin izni olmadan onların evine girerse o kavmin köpeği izinsiz giren kişiyi ısırduğında ev sahipleri bu durumdan sorumlu tutulamazlar. Ancak izinli şekilde kişi eve girer de köpek ısırırsa ev sahiplerinin bu olaydan mesuliyeti vardır.”*^[255] Dolayısıyla Şa‘bî’nin mantığına göre, haccâmlar da hacamatı hastanın bilgisi dâhilinde yaptıkları için sorumluluk, tedaviye izin veren hastaya aittir. Yine Şa‘bî’nin yaptığı benzetmeden yola çıkarak onda böyle bir fikrin oluşmasının sebebini, hastanın haccâmı eve çağırması ve böylece sorumluluğun hastaya ait olduğu anlayışına dayandırılarak açıklanabilir.

Hastanın haccâmı bulunduğu mekâna veya eve çağırması Hz. Peygamber döneminde de yapılan bir uygulamaydı. Zira haccâmların kendilerine ait hacamat yaptıkları herhangi bir mekânları yoktu. Rahatsızlanan kimse haccâmı çağırır veya birinin aracılığıyla haber göndertir, haccâm da hasta neredeyse onun yanına gelip orada hacamat yapardı. Nitekim, Resûlullah’ın hacamat olmak için bir haccâm çağırması veya etrafındakilerden çağırmalarını istemesi, bu duruma örnek teşkil etmektedir.^[256] Bunun haricinde Hz. Peygamber’in mescitte de hacamat

[255] Abdürrezzâk, “Ukûl”, (Hadis No: 18051).

[256] Buhâri, “İcâre”, 19 (Hadis No: 2281); Müslim, “Müsâkât”, 11 (Hadis No: 64).

olduğuna dair bir rivayet aktarılmaktadır.^[257] Ancak araştırmacılarından Doğanay, Hz. Peygamber'in mescitte hacamat olduğunu aktaran rivayetin râvisi İbn Lehîa'nın tashîf hatası yaptığını ve bu rivayetin aslında Resûlullah'ın mescitte kendisine bir oda edindiğini bildirdiğini söylemektedir.^[258]

Haccâmların mesleklerini icra ettikleri belli bir mekanlarının olmamasının sonucunda herhangi bir yerde hacamat yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hacamat uygulamasını gerçekleştirdikleri yerler toprak araziler olabilmektedir. Nitekim, Resûlullah'ın Bakî'de hacamat yaptıran bir kimsenin yanına uğraması da bu duruma örnek teşkil etmektedir.^[259] Kapalı alanlar dururken açık alanda hacamat yapmayı tercih etmelerinin sebebi, büyük ihtimalle hastanın vücudundan çıkan kanı toprağa gömmeyi istemelerinden kaynaklanmaktadır. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in de bu hususa işaret ettiği ve hayvanların hacamat yapıldıktan sonra bir kenara atılmış kanı karıştırmaması için kanın gömülmesini emrettiği aktarılmaktadır.^[260] Bu uygulamayla amaçlananın hem çevre temizliği hem de hayvanları koruma düşüncesi olduğu açıktır. Bununla birlikte bu uygulamayla o dönemki toplumda açık alanda gerçekleştirilen hacamat tedavisinde

[257] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 343.

[258] Hz. Peygamber mescitte hacamat oldu şeklinde çevirdiğimiz rivayetin metni, المسجد ان النبي احتجم في şeklinde. Ancak Doğanay'ın tespitine göre, râvinin tashîf hatasından kaynaklı rivayetteki fiilde değişiklik meydana gelmiştir. Bu rivayetin asıl metni, ان النبي احتجر في المسجد şeklinde ve Nebî mescidde kendisine oda edildi manasındadır. Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İstanbul: İSAM yayınları 2009, s. 129.

[259] Ebû Dâvûd, "Savm", 28-29 (Hadis No: 2367).

[260] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 343.

kesik atıldıktan sonra cildin iltihap kapıp kapmayacağı düşüncesinin var olup olmadığı ve bunun için bir önlem alınıp alınmadığı konusunda rivayetlerde herhangi bir detay dikkatleri çekmemektedir. Elde edilebilecek yeni bilgiler çerçevesinde zaman içerisinde bu hususun aydınlığa kavuşması ümit edilmektedir.

İhtiyaç hasıl olduğunda yolculuk esnasında dahi hac-câmların hacamat yaptıkları görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in Lahyu Cemel^[261] denilen mevki ile Melel^[262] denilen yerde ve Kâha'da^[263] hacamat yaptırdığıyla ilgili bilgi sunan rivayetler bu görüşü desteklemektedir.

E. Hacamat Aletleri

Bu kısımda haccâmların hacamat tedavisini icra edebilmek için ihtiyaç duydukları aletler hakkında bilgi verilecektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hacamat uygulamasında kullanıldığıyla ilgili rivayetlerde bizzat isimleri zikredilen aletler, mihcem/mihceme (محجم/محجمة)^[264] ve şefradır (شفرة).^[265] Bunların haricinde rivayetlerde yer

[261] Nesâî, "Hac", 95 (Hadis No: 2593); Dârimî, "Menâsik", 20 (Hadis No: 1861). Lahyu Cemel, Mekke ile Medine arasında, Sukyâ denilen yerden Akabetü'l-Cuhfe'ye üç mil uzaklıkta bir yerdir. Burada bir su yatağı bulunur. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dârü Sâdır 1977, V, 15.

[262] Tirmizî, *Şemâilü'l-Muhammediyye* (thk. Üsâme er-Rahhâl), Dimaşk: Dârü'l Feyhâ' 2001, s. 195. Melel, Mekke ve Medine arasında Medine'ye 22 mil uzaklıkta bir mevkîdir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 194.

[263] İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 342. Kâha, Sukyâ denilen yerden bir mil kadar önce, Medine şehrine üç merhale uzaklıkta bir yerdir. Burada bol tatlı suyu bulunan iki kuyu mevcuttur. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 290.

[264] İbn Ebû Şeybe, "Buyû", 120 (Hadis No: 21379).

[265] Ebû Dâvûd, "Diyât", 6 (Hadis No: 4510).

alan şartatü mihcem (شَرْطَةُ مِجْجَم): “hacamat aletinin kesmesi” ifadesine dayanarak, şarata fiilinin ismi alet kalıbı ile türetilen mişrat (مِشْرَط) da o dönemde kullanılan hacamat aletleri arasında bulunduğu anlaşılmaktadır.^[266] İsimlerini saptadığımız bu aletlerin şekilleri, hangi malzemelerden yapıldıkları ve hangi amaçla kullanıldıklarına dair bilgiler şu şekilde zikredilebilir.

Mihcem/mihceme (مِجْجَم/مِجْجَمَة) kelimesi, haceme (حِجْم) fiilinden türetilip ismi alet kalıbına sokularak genel bir ifadeyle hacamat aleti anlamına gelmektedir. Bununla birlikte mihceme kelimesinin, hacamat kabı şeklinde daha özel bir manası da bulunmaktadır.^[267] Halîl b. Ahmed, Ezherî ve Cevherî gibi bazı ilk dönem dil âlimleri mihcemeyi kârûre (قَارُورَة) şeklinde isimlendiren bir kap olarak tarif etmektedirler.^[268] Kârûre, ağız kısmında deriden bir tıpa,^[269] dış yüzeyinde ise kılıf bulunan^[270] camdan yapılmış bir kaptır.^[271] Rivayetlerde mihceme kelimesi geçmekle birlikte, mihcemeyi tasviri yapılan kârûre şeklinde tarif edilecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine, ileride ele alınacağı üzere rivayetlerde mihcemenin şekliyle ilgili elde edilen bilgiler sadece boynuzdan yapıldığıyla kısıtlıdır. Dil âlimlerinin mihcemeyi kârûre olarak tanımlaması muhtemelen zaman içerisinde aletlerde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

[266] Buhârî, “Tıb”, 3 (Hadis No: 5680); İbn Mâce, “Tıb”, 23 (Hadis No: 3491).

[267] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, XII, 117.

[268] Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 290; Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, IV, 165; Cevherî, *Tâcü'l-Lüga*, V, 1894.

[269] Ezdi, *Cemheretü'l-Lüga*, II, 1121.

[270] Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, 11, 296.

[271] Cevherî, *Tâcü'l-Lüga*, II, 789.

Mihceme kelimesinden hareketle hacamat kabının işlevi hakkında çıkarım yapmak mümkündür. Daha önce hacamat kavramı hakkında bilgi verirken haceme (حجم) kelimesinin “vakumlama” manasını ihtiva ettiğini söylemiştik. Aynı kelimenin kökünden türetilen mihceme (محنة) de ihtiva ettiği “kendisiyle vakum yapılan şey” anlamıyla hacamat kabının vakumlama ameliyesini gerçekleştirdiğine işaret etmektedir.^[272] Hacamat kabının bir diğer işlevi, vücuttan çıkan kanı başka yerlere akmadan bir kaba toplamaktır.^[273] Hacamat kabının bu fonksiyonuna, Hz. Peygamber’in kendisine hacamat yapan kişiden mihcemedeki (yani hacamat kabındaki) kanı boşaltmasını talep ettiğini konu edinen rivayet delalet etmektedir.^[274]

Rivayetlerde, mihceme boynuzdan yapılmış bir kap şeklinde tasvir edilmektedir.^[275] Zemahşerî, bu hacamat kabının sığır boynuzundan yapıldığını aktarmaktadır.^[276] Boynuzdan yapılmış hacamat kabı içi boş, iki ucu bulunan bir alettir.^[277] Sığır boynuzunun şekline dayanarak bu aletin bir ucunun yuvarlak, bir ucunun daha sivri olduğunu söyleyebiliriz. Hacamat uygulanacak cilt yüzeyinde vakum oluşturma ve kanı muhafaza etmesi için boynuzun yuvarlak kısmı deriye temas etmektedir. İbn Hişâm’ın nübüvvet mührü olarak adlandırılan, Allah

[272] Ebû el-Hasan ‘Alî b. İsmail b. Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtu’l-A’zam* (thk. Abdulhamîd el-Hendâvî), Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye 2000, III, 95.

[273] Zebidî, *Tâcü’l-Arûs*, XXXI, 445.

[274] İbn Ebû Şeybe, “Edeb”, 51 (Hadis No: 27158).

[275] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 42 (Hadis No: 24135); Ebû Dâvûd, “Diyât”, 6 (Hadis No: 4510).

[276] Zemahşerî, *el-Fâik fi Garîbi’l-Hadîs*, III, 179.

[277] Öztürk, Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri, s. 64.

Resulü'nün iki kürek kemiği arasında bulunan et parçasını, hacamattan sonra kabın ciltte bıraktığı ize benzetmesi de mihcemenin geniş olan kısmının deriye yapıştırıldığı fikrini desteklemektedir.^[278] Mihcemenin şekliyle ilgili yaptığımız tasviri destekleyen bir başka örnek ise İbn Kuteybe'nin patlıcanın hacamat kabına benzediğiyle ilgili sunduğu bilgidir.^[279] Bilindiği üzere patlıcanın da iki ucu bulunmakta ve bir ucu daha sivriyken diğer ucu daha geniş ve yuvarlaktır. Bunlara ilaveten, haccâmın vakum oluşturmak amacıyla boynuzun içindeki havayı emerek çektiği sivri kısımda da bunu yapabilmesi için bir açıklık bulunması gerekir.

Boynuzdan yapılan hacamat kabıyla ilgili yaptığımız tasvirleri desteklemesi hasebiyle Jackson'ın, Roma'da kullanılan boynuzdan yapılan kan alma kabı hakkında aktardığı bilgiler oldukça kıymetlidir. Jackson eserinde, Celsus'un sunduğu bilgileri aktarmaktadır. Celsus'a göre, Roma'da iki tür kan alma kabı vardır. Bunlardan biri bronzdan, diğeri boynuzdan yapılmaktadır. Boynuzdan yapılan kabın bir ucu açık iken, diğer ucunda ufak bir delik bulunmaktadır. Kan alma işlemi sırasında boynuzdan yapılan kap vücuda yapıştırılır ve havası diğer ucundaki delikten ağız yoluyla emilirdi. Daha sonra bu delik bir mum parçası ile kapatılırdı. Böylece o bölgede vakum oluşur ve kap vücuda yapışırdı.^[280] Araştırmacılardan

[278] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 182.

[279] İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr* (thk. Yusuf Ali Tavîl), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1997, III, 310. İbn Kuteybe yiyecekler hakkında bilgi aktarırken patlıcan hakkında da Ebü'l-Hâris el-Cümeyyiz adlı kişinin onu hacamat kabına benzettiği için yemediğini aktarmaktadır.

[280] Jackson, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*, s. 67; Hacamat aletinin benzer şekilde kullanımını anlatan bir başka örnek

Uzel'in Aeginalı Paul'den aktardığına göre, uygulamanın gerçekleştirileceği bölgeye göre hacamat kabının boyutunun uygun olması gerektiği için hacamat kapları arasında boyut farkları bulunmaktaydı.^[281]

Rivayetlerde hacamat yapılırken kullanıldığına dair bilgi bulunan bir diğer aletin ismi şefradır (شفرة).^[282] Bu aleti, keskinleştirilmiş ve yassılaştırılmış demir parçası^[283] yani ustura veya bıçak diye tarif etmek mümkündür. Şefranın keskin bir alet olması hasebiyle kılıçların da uçlarının keskin kısmına “şefratü's-suyûf” denmektedir.^[284]

Hz. Peygamber döneminde uygulanan hacamatın günümüzdeki yaş hacamat uygulamasına tekabül ettiğini daha önce ifade etmiştik. Yaş hacamat uygulamasında hacamat kabı ile cilde vakum oluşturulduktan sonra deriye küçük kesikler atılarak kanın dışarı çıkması sağlanmaktadır. Dolayısıyla deriye küçük kesikler atmak için kesici bir alete ihtiyaç vardır. Şefra da keskinliğiyle bu gereksinimi karşılamaktadır.

Hz. Peygamber döneminde hacamat yapılırken hem hacamat kabının hem de şefranın nasıl kullanıldığıyla ilgili fikir vermesi açısından Semüre b. Cündeb tarafından

için bk. İlder Uzel, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2000, 101-102; Ümit Emrah Kurt, *Hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrahi Aletlerin Tanımlanması, Çizimi, Sınıflanması Ve Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 447.

[281] Uzel, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, s. 101.

[282] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 42 (Hadis No: 24135); Ebû Dâvûd, “Diyât”, 6 (Hadis No: 4510).

[283] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 420.

[284] Ezdî, *Cemheretü'l-Lüga*, III, 729; Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, XI, 351.

aktarılan şu rivayet oldukça önemlidir: “Ben Allah Resûlû’nün yanındayken Resûlullah bir haccâm çağırdı ve ondan kendisine hacamat yapmasını istedi. Haccâm boynuzdan hacamat kaplarını çıkardı ve onları Resûlullah’ın vücuduna vakum yapmak üzere yapıştırdı. Sonra şefranın ucuyla cildine kesikler attı. Böylece ben yanındayken Hz. Peygamber’in vücudundan kan akmaya başladı. Bu sırada Benû Fezâre kabilesinden bir adam geldi ve ‘bu nedir ey Allah’ın Resûlü, neden cildini kesmesine müsaade veriyorsun?’ diye sordu. Resûlullah da ‘bu hacamattır.’ diyerek cevap verdi. Bunun üzerine o adam bu sefer, ‘hacamat nedir?’ diye sordu. Allah Resûlü de ‘insanların tedavi oldukları yöntemin en hayırlısıdır.’ dedi.”^[285]

Hz. Peygamber döneminde şefra, sadece hacamat uygulamasında kullanılmıyordu. Kesici bir alet olması sebebiyle saç kesiminde de kullanılmaktaydı.^[286] Çoğu haccâmın aynı zamanda berberlik de yaptığı bilinmektedir. Bunun sebebi, muhtemelen her iki mesleğin de şefra kullanımını bilmeyi gerektirmesidir. Bununla birlikte o dönemde şefra, terzilikte elbise keserken^[287] ve kurban keserken de kullanılıyordu.^[288] Hatta Allah Resûlü, kurban edilecek hayvanın acı çekmemesi için etrafındakilere kurban kesecekleri zaman şefralarını bilemelerini tavsiye etmiştir.^[289] Son olarak şefranın Hz. Peygamber döneminde sofralarda da kullanıldığını ve yemek yerken insanların bu aletten istifade ettiğini söyleyebiliriz.^[290] Bu bilgiler

[285] İbn Ebû Şeybe, “Tıb”, 42 (Hadis No: 24135).

[286] Abdürrezzâk, “Salât”, (Hadis No: 2995).

[287] İbn Ebû Şeybe, “Libâs”, 23 (Hadis No: 25330).

[288] Abdürrezzâk, “Menâsik”, (Hadis No: 8606).

[289] Nesâî, “Dahâyâ”, 22 (Hadis No: 4405).

[290] Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 76 (Hadis No: 188).

neticesinde yaptığımız çıkarım, iyi kesmesi sebebiyle şefranın o dönemde oldukça yaygın bir alet olduğudur.

Rivayetlerde bizatihi ismi yer almasa da kendisine yapılan atıfla o dönemde hacamat yapılırken kullanıldığı düşünülebilecek diğer bir alet mişrattır (مشرط). Bu kelime rivayetlerde yer almamasına rağmen kelimenin mastar hali kullanılarak mişrata işaret edilmektedir. Şöyle ki; Hz. Peygamber'den aktarılan şifanın üç şeyde bulunduğuyla ilgili rivayette bu üç tedavi yönteminden birisinin "hacamat aletinin kesmesi" şeklinde zikredilmektedir.^[291] Rivayette yer alan "hacamat aletinin kesmesi" ifadesindeki kesme eylemini anlatmak için Allah Resûlü'nün şarata (شرط) fiilini kullandığı aktarılmaktadır. Şarata (شرط) kelimesinin anlamı, kesmek, çizip lime lime etmek olmasının yanı sıra bu kelime daha ziyade haccâmın mişrat ile cildi kesmesi şeklinde özel bir anlam ile de kullanılmakta ve sözlüklerde de bu manaya işaret edilmektedir.^[292] Dolayısıyla mezkûr rivayette "hacamat aletinin kesmesi" ifadesi ile kastedilenin mişratın yaptığı işlem olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bu ifadedeki hacamat aletinden kastedilenin haccâmın mişratı olduğu da söylenmektedir.^[293]

Dikkat edileceği üzere mişrat ve şefranın ikisi de kesici özelliğe sahiptir. Bununla birlikte her ikisi de hacamat uygulamasında aynı amaçla kullanılmaktadır. Buradan

[291] Buhârî, "Tıb", 3 (Hadis No: 5680); İbn Mâce, "Tıb", 23 (Hadis No: 3491).

[292] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 322; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, VII, 332.

[293] Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, XXXI, 445.

hareketle, akla o dönemde aynı alete iki farklı isim mi kullanılıyordu sorusu gelebilir. Fakat şefranın neredeyse sosyal hayatın her alanında kullanılması mişratın ise sadece hacamata has kılınması ikisi arasındaki ayrımı göstermektedir. Muhtemelen Hz. Peygamber döneminde şefra bıçak gibi herkeste bulunabilen bir aletken, mişrat neşter gibi tıbbî uygulamalar için kullanılan bir aletti ve bu alanla ilgilenen kimselerde mevcuttu.

Bu aletlerin yanı sıra rivayetlerde o dönemde hacamat yapılırken kullanıldıklarıyla ilgili herhangi bir bilgi yer almamasına rağmen yine de bu tedavi yönteminde kendilerinden yararlanıldığını düşündüğümüz iki farklı kesici alet daha bulunmaktadır. Bunlardan birinin ismi mibzağ (مبزع) diğeri ise mibda'dır (مبضع). Her ikisi de mişratla aynı işlevi gören kesici aletlerdir. Nitekim mişrat kelimesinin kendinden üretildiği şarata (شرط) kelimesinin anlamı gibi bu kelimelerin türetildiği bezğ (بزغ) ve bed' (بضع) sözcüklerinin manası da cildi kesmek, çizip lime lime etmektir.^[294] Muhtemelen haccâmlar, mişrat ile aynı fonksiyonu gördükleri için bu aletlerden yararlanmaktaydılar. Ancak bu aletler daha ziyade baytarların kullandıkları aletler arasında gösterilmektedir.^[295]

[294] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, VIII, 418; Zebidî, *Tâcû'l-Arûs*, XIX, 410.

[295] Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, s. 531.

SONUÇ

Arapçadan dilimize geçen hacamat terimi, vücudun belirli bazı noktaları üzerine vantuz koyarak yapılan vakumlama (kupa) tedavisi anlamına gelmektedir. Bu tedavi yönteminin cilde kesik atılmaksızın (kuru kupa) veya kesik atılarak (yaş kupa) yapılan iki farklı çeşidi bulunmaktadır. Binlerce yıldır her iki yöntem de Mısır, Hint, Grek, Roma gibi muhtelif toplumlar tarafından uygulanmıştır. Farklı toplumların ortak bir bilgi birikimi haline gelmiş olan hacamatı, Arap toplumu da etkileşimde bulunduğu diğer kültürler aracılığıyla öğrenip tıbbî birikimlerine dâhil etmiştir. Kuşkusuz hacamat, Arap tıp kültürü içerisinde oldukça önemli bir yer edinmiştir.

Hacamat, Hz. Peygamber döneminde de sıkça başvurulan tedavi yöntemlerinden birisiydi. O dönemde uygulanan hacamat, cilde kesik atılarak yani yaş kupa terapisi şeklinde yapılmaktaydı. Araştırmamız kapsamında, günümüzde halk arasında şişe çekme şeklinde tabir edilen, cilde kesik atmadan yapılan hacamat yöntemini (kuru kupa) o dönemdeki insanların uyguladıklarına dair herhangi bir bilgiye ulaşmadık. Dolayısıyla Hz. Peygamber dönemindeki hacamatın uygulanış şekli hakkında bilgi sunan rivayetlerin hepsinin, cilde kesik atılarak yapılan yönetime işaret etmesinden ötürü günümüzde de hacamat denilince akıllara yaş kupa terapisinin gelmesi şaşırtılabilecek bir durumdur.

Hz. Peygamber de içinde yaşadığı toplumun bilgi birikimi arasında yer alan hacamattan istifade etmiş ve faydasını görmesinden ötürü etrafındaki kişilere tavsiye etmiştir. Resûlullah'ın ve o dönemdeki Arapların tedavi olmak için hacamata başvurdıkları durumlar, ağrı ve zedelenme gibi kişiyi ciddi manada etkilemeyecek basit seviyedeki rahatsızlıklardır. Ele aldığımız dönemde hacamat yapılırken tedavinin vücudun belli bazı kesitleri üzerine uygulandığı ve genellikle de rahatsızlığın bulunduğu noktanın yakınına tatbik edildiği tespit edilmiştir. İncelememizde elde ettiğimiz bilgiler neticesinde, Hz. Peygamber dönemindeki insanların hacamatı hastalıklardan kurtulmak için tedavi amaçlı kullandıklarını, önceden herhangi bir korunma amacı güderek hacamat yaptırmadıklarını söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber döneminde hacamat uygulamalarında dikkat edilen bazı önemli zamanlar bulunmaktadır. O dönemde yaşayan insanlar, ayın yeryüzünde içinde su bulunan her şeye tesir ettiğini, dolayısıyla insan vücudunu da etkilediğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla ay dolunay evresini geçirip şişkin bir hal aldığı günlerde hacamat olmayı tercih ediyorlardı. Yine o dönemdeki insanların ayın bazı özel günlerini yeğledikleri gibi haftanın da günleri arasında tercih yaptıklarına dair rivayetler bulunmaktadır. Ancak haftanın günleriyle ilgili tespit ettiğimiz rivayetler oldukça çelişkili nakillerden oluşmaktadır. Hadis kitaplarında da bu rivayetlerin zayıf hadis olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir. Bu noktada hadis alanında da hacamatla ilgili rivayetlerin ele alınacağı bir çalışmanın yapılması gerektiği söylenmelidir.

Rivayetlerde görebildiğimiz kadarıyla, Hz. Peygamber döneminde hacamat kültürünün bir parçası olarak ön plana çıkan unsurlardan birisini de bu uygulamayı meslek olarak benimsemiş haccâmlar oluşturmaktadır. Rivayetlerde ismi zikredilen veya o dönemde hacamat ile uğraştığına dair hakkında bilgi aktarılan kimselerin çoğunluğunun köle statüsündeki kimseler olması neticesinde, Hz. Peygamber döneminde haccâmlığın hakir görüldüğüne dair iddialar mevcuttur. Fakat rivayetlerde Hz. Peygamber'in haccâmları öven nitelikte ifadelerinin bulunması ve o dönemde yaşayan insanların şifa bulmak için gidecekleri sağlık hizmeti veren kişilerin sınırlılığı sebebiyle haccâmlara ayrı bir değer verildiği düşüncesi, ortaya sürülen iddianın tekrar düşünülmesini icap ettirmektedir. Tüm tartışmalar bir yana haccâmların yaptıkları iş neticesinde belli bir kazanç elde ettikleri rahatlıkla söylenebilir.

Hz. Peygamber dönemindeki hacamat kültürüyle ilgili son olarak zikredeceğimiz husus, haccâmların kullandıkları hacamat aletleridir. Bu aletler, tedavinin uygulanış şeklini de ortaya koyar mahiyette iki türdür. Birinci tür alet, cilde kesik atmak için kullanılan kesici aletlerdir. Bu neviden olan aletlerin farklı çeşitleri mevcuttur. İkinci tür alet ise hem vücuttan çıkan kanı toplamak hem de vakum oluşturmak amacıyla kullanılan bir çeşit kaptır.

Hz. Peygamber dönemi hacamat kültürüyle ilgili çizeceğimiz çerçeve yukardaki bilgilerden ibarettir. Okumalarımız neticesinde, daha sonraki dönemlerde Müslümanların tercüme faaliyetleri aracılığıyla ulaştıkları Hipokrat ve Galen metinleri sayesinde zamanla hacamata

dair bilgilerinin arttığı g6r6lm6şt6r. Buna Hint, Mısır ve Çin metinlerini ve uygulamalarını da ilave etmek yerinde olacaktır. Bunlara bağlı olarak oldukça farklı hastalıklar için v6cudun farklı b6lgelerine hacamat uygulandığı tespit edilmiştir.

Hız. Peygamber d6nemi ile sonraki s6rete hacamatla ilgili ortaya çıkan farklılıkları tespit etmek için kronolojik bir okumanın yapılması çok 6nemli bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır. B6ylece, Hız. Peygamber d6neminde tatbik edilen hacamat uygulamasının zaman içerisinde hangi 6l6de farklılaştığı ve bu farklılaşmanın tarihin hangi kesitlerinde, hangi k6lt6rlerin tesiri ile ortaya çıktığı net bir şekilde anlaşılacaktır. Aynı zamanda bu kronolojik okuma, g6n6m6zde gerçekleştirilen hacamat uygulamalarının da kaynağını belirlemede 6nemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef* (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), I-XII, Karachi: el-Meclisü'l-İlmî 1983.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* (thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid), I-L, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2001.
- Akben, Ali, "Hacamatın Bilimsel ve Modern Tıp Penceresinden Günümüze Yansımaları", *Uluslararası İslam ve Tıp Kongresi (07-10 Ekim 2015 Adana)*, Adana 2016, s. 396-405.
- AlBedah, Abdullah M.N. v.dğr., "Evaluation of Wet Cupping Therapy: Systematic Review of Randomized Clinical Trials", *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 2016, s. 1-10.
- AlBedah, Abdullah M.N. v.dğr., "Hijama (Cupping): A Review of The Evidence", *Focus on Alternative and Complementary Therapies*, XVI/1, 2011, s. 12-16.
- Allâme Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İran: Merkezi Neşri Âsari'l-Âllâme el-Mustafavî 1965.
- Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, İstanbul: Kuramer 2018.
- Arsan, Müzeyyen v.dğr., "Wet Cupping Therapy Restores Sympathovagal Imbalances in Cardiac Rhythm", *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, XX/4, 2014, s. 318-321.
- Arsantaş, Nuh, *İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler*, İstanbul: İFAV 2009.
- Avcı, Mustafa-İçel, Bilgin, "Ay Döngüsünün Dikili Ağaçlarda Su İçeriği Ve Odunlarda Böceklenme Üzerine Etkisi", *Türkiye Ormancılık Dergisi*, XVII, 2016, s. 20-29.
- Aynî, Bedreddin, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısri), I-VII, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd 1999.
- Aynî, Bedreddin, *'Umdetü'l-Kârî* (thk. Abdullah Mahmud), I-XXV, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 2001.
- Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak, *Avnû'l-Ma'bûd* (thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân), I-XIV, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye 1968.

- Azizova, Elnure, “İlk Dönem İslam Toplumu Sağlık Sektöründe Hacamat-
çılık”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*,
XV, 2011, s. 151-160.
- Azizova, Elnure, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İs-
tanbul: İsam Yayınları 2018.
- Azzâvî, Salih Mehdi, “Haris b. Kelede es-Sekafî'nin Arap Tıp Tarihindeki
Yeri ve Önemi” (çev. Tarig Mohamed Nour Ali, Mehmet Kavak),
Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan (ed. Refik Arı-
kan- Halim Demiryürek) Lotus Yayınevi, Antalya, 2016, s. 837-
850.
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayıncılık
2016.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf* (thk. Süheyl Zek-
kâr), I-XIII, Beyrut: Dârü'l-Fikir 1996.
- Benli, Zakir, “Hacamat Tedavisi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, I/6,
2017, s. 46-53.
- Brain, Peter, *Galen on Bloodletting*, London: Cambridge University Press
2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *es-Sahih*, Riyad: Dârü's-Selâm
1999.
- Canbâz, Muhammed Ali, *İncâzü'l-Hâce*, I-IX, İslâmâbâd: Dârü'n-Nûr 2011.
- Cao, Huijuan v.dğr., “Wet Cupping Therapy for Treatment of Herpes Zos-
ter: A Systematic Review of Randomized Controlled Trials”, *Altern
Ther Health Med.*, XVI/6, 2010, s. 48-54.
- Caraka Samhita* (nşr. Gunvatrai Acharya), Jamnagar: Shree Gulabkunverba
Ayurvedic Society 1949.
- Cemal Muhammed ez-Zekî, *el-Mevsûatü'l-İlmiyye fi'l-Hicâmeti'l-İlâc bi'l-Hi-
câme ve'l-İberi's-Siniyye min Manzûrî'l-İlmi'l-Hadîs*, Kahire: Alfa
2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcü'l-Luga* (thk. Ahmed Abdülğafûr
Attâr), I-VI, Beyrut: Darü'l-İlm 1987.
- Chirali, Ilkay Zihni, *Traditional Chinese Medicine Cupping Therapy*, London:
Elsevier 2014.
- Coxe, John Redman, *The Writings of Hippocrates And Galen*, Philadelphia:
Lindsay and Blakiston 1846.
- Çakın, Kâmil, “Peygamberimize Büyü Yapılması ile İlgili Rivayetler (İde-
oloji ile Realitenin Çatışma Alanına Bir Örnek)”, *FÜİFD*, XXII,
2017, s. 25-54.
- Epler, D.C. JR., “Bloodletting in Early Chinese Medicine and Its Relation
to The Origin of Acupuncture”, *Bulletin of The History of Medicine*,
LIV, 1980, s. 337-367.

- Dağmân, Saïde, *el-Hicâme Dirâse Hadisiyye Fıkhıyye Muâsıra*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiat'ş-Şehîd Hamma Lahdar el-Vâdî Külliyyetü'l-Ülûmî'l-İctimâiyye ve'l-İnsâniyye, Cezayir 2015.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân, *es-Sünen* (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), I-IV, Riyad: Dâru'l-Muğnî 2000.
- Demir, Zeynel, *Ehl-i Beyt İncasında Hacamat*, İstanbul: İmam Rıza Dergâhı Yayınları 2017.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül, *Tıp Tarihi*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi 2014.
- Deshpande, Vijaya, "Ancient Indian Medicine and Its Spread to China", *Economic and Political Weekly*, XXXVI, 2001, s. 1078-1081.
- Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İstanbul: İSAM yayınları 2009.
- Dündar, Emin-Moroğlu, Ümmühan, *Tıbbi Hacamat Anatomisi*, Ankara: Gazi Kitabevi 2018.
- Düzgün, Özgür, *Hacamat*, İstanbul: Mercan Kitap 2017.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk, *Sünen* (nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed), Riyad: Dâru's-Selâm 1999.
- Erdine, Serdar, *Ağrı Sendromları ve Tedavileri*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi 1987.
- Ertekin, Cumhur, *Tıbbın Öyküsü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2019.
- Ezdi, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga* (thk. Remzi Münîr Balebekî), I-III, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn 1987.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüga* (thk. Muhammed Abdül-mün'im el-Hafâcî, Mahmûd Ferrûc el-Ukde), I-XVI, Kahire: Dâru'l-Mısıriyye ty.
- Gök, Süleyman, *Hacamat Kupa Terapisi*, Ankara: Hayat Yayın Grubu 2018.
- Greenstone, Gerry, "The History of Bloodletting", *Bc Medical Journal*, LII, 2010, s. 12-14.
- Gufrân Merkezü Hicâme, "Sunnah Points", erişim: 26 Mayıs 2019, <http://www.alhijamah.com/sunnahpoints#.XOp8KIgzY2w>.
- Gültekin, Elif, *19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn* (thk. Abdulhamid Hendâvî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 2003.
- Hanî Salah Mahmud, *Atlasü'l-Hicâme*, Medine: Dâru'l-Mesûr 2014.
- Harbî, İbrâhîm b. İshak, *Garîbü'l-Hadis* (thk. Süleyman İbrâhîm Muhammed el-Âyid), I-III, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ 1985.

- Hasan el-Mısrî, Amal Muhammed, *el-Hicâme fi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İslâm Üniversitesi Usûlü'd-Dîn Fakültesi, Gazze 2013.
- Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen* (thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), I-IV, Halep: Matbaatü'l-İlmiyye 1932.
- Hayyât, Muhammed Heysem, *el-Mu'cemü't-Tibbî'l-Muhid*, Lübnan: Mektebetü Lübnan 2009.
- Hippocratic Writings* (ed. G. E. R. Lloyd), London: Penguin Books 1983.
- Huzâî, Ali b. Muhammed, *Tahricü'd-Delâlati's-Sem'iyye* (thk. Ahmed Muhammed Ebû Selame), Kahire: Vizaretü'l-Evkâf 1980.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed, *el-İstîâb* (nşr. Âdil Mürşid), Ammân: Dârü'l-Alâm 2002.
- İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-Ferîd* (thk. Abdülmecid et-Terhîni), I-IX, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1983.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhu'l-Buhârî* (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim), I-X, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd 2003.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef* (thk. Ebû Muhammed Üsâme), I-XV, Kahire: el-Fârûku'l-Hadîs 2008.
- İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ* (thk. Nizar Rıza), Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat ty.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga* (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), I-VI, Beyrut: Dârü'l-Fikr 1979.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe* (thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1995.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Bârî* (thk. Abdurrahmân b. Nâsir el-Berrâk), I-XVII, Riyad: Dârü Taybe 2005.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. Mustafa es-Sakkâ), I-II, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî 1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebû Bekr, *Zâdü'l-Meâd* (thk. Şuâyb el-Arnaûd, Abdulkâdir el-Arnaûd), I-VI, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbül-Hadîs* (thk. Abdullâh el-Cebbûrî), I-III, Bağdat: Matbaatü el-Ânî 1977.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyûnü'l-Ahbâr* (thk. Yusuf Ali Tavi), I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen* (nşr. el-Hâfız Ebû Tâhîr Zübeyr Ali Zaî), Riyad: Dârü's-Selâm 2009.

- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır 1993.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (thk. Âmir Hasan Sabri), I-II, el-Ayn: Câmîatü'l-İmaratî'l-Arabiyye-ti'l-Müttehîde 2005.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1997.
- İbn Side, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam* (thk. Abdulhamîd el-Hendâvî), I-XI, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2000.
- İbn Sinâ, *el-Kânûn* (thk. Muhammed Emîn ed-Dennâvî), I-IX, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1999.
- İbn Sinâ, *el-Kânûn fi't-Tıbb* (çev. Esin Kâhya), I-V, İstanbul: AKMY 2014.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed, *Üs-dü'l-Gâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1994.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvi- Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), I-V, Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye 1979.
- İmam Mâlik, *el-Muvattâ'* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Ebû Zabi: Müessesetü Zâyd b. Sultân Âli Nehyân 2004.
- İsa İskender el-Malûf, *Târihu't-Tıbb İnde'l-Ümemi'l-Kadîmeti ve'l-Hadise*, Kahire: Müessesetü Hendâvî 2014.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *et-Tıbbü'n-Nebevi* (thk. Mustafa Hıdır), Beyrut: Dârü İbn Hazm 2006.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (thk. Âdil b. Yusuf el-Ġazâzi), I-VII, Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr 1998.
- J. D. Whitby, "Phlebotomy", *Anesthesia*, XII, 1957, s. 388.
- Jackson, Ralph, *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar* (çev. Şenol Mumcu), İstanbul: Homer Kitabevi 1999.
- Jouanna, Jacques-Magdelaine, Caroline, *Hippokrates Külliyyatı* (çev. Nur Nirven), İstanbul: Pinhan Yayıncılık 2018.
- Kâhya, Esin, *Hint'te Bilim*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 1999.
- Kallek, Cengiz, *Sosyal Servet İslâm'da Yönetim Piyasa İlişkisi*, İstanbul: Klasik Yayınları 2018.
- Karabulut, Ali Rıza, *Tıbb-ı Nebevi Ansiklopedisi*, Kayseri: Mektebe Yayınları 1993.
- Karpuzcu, Nuray, *Kupa Terapi Hacamat: 5000 Yıllık İyileşme Sanatı*, Ankara: Hayat Yayın Grubu 2017.
- Kaviraj Kunla Lal Bhishagratma, *An English Translation of the Sushruta Samhita*, Calcutta: Wilking Press 1907.

- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir, *et-Terâtibu'l-İdâriyye* (çev. Ahmet Özel), I-II, İstanbul: İz Yayıncılık 2003.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir, *et-Terâtibu'l-İdâriyye* (thk. Abdullah Hâlidî), I-II, Beyrut: Dârü'l-Erkam ty.
- Kılınç, Sümeyra Merve, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat Ve Süllükle Tedavi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İstanbul 2015.
- Kirmânî, Şemseddin, *el-Kevâkibü'd-Derâri*, I-XXV, Beyrut: Dârü İhyai't-Tü-rasi'l-Arabî 1981.
- Köşe, Abdullah, "Hacamat", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 422.
- Kurt, Ümit Emrah, *Hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrahi Aletlerin Tanımlanması, Çizimi, Sınıflanması Ve Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Lauche, Romy v.dğr., "The Effect of Traditional Cupping on Pain and Mechanical Thresholds in Patients with Chronic Nonspecific Neck Pain: A Randomised Controlled Pilot Study", *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2012, s. 1-10.
- Musa İsyûbî el-Vellevî, *Zehîratü'l-Ukbâ*, I-XLII, Riyad: Dârü'l-Mi'rac ed-Düveliyye 1996.
- Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-Mün'im*, I-X, Kahire: Dârü'ş-Şurûk 2002.
- Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, I-X, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1990.
- Müslim, *es-Sahîh*, Riyad: Dârü'l-Müğnî 1998.
- Nesâî, *es-Sünen* (nşr. Muhammed Nâsîrüddîn Elbânî), Riyad: Mektebetü'l-Meârif 1998.
- Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (thk. Hasan Abdulmünim Şibli), I-XII, Beyrut: Müessesetü'r- Risâle 2001.
- Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Kahire: el-Matbaatü'l-Mısıriyye 1969.
- Niasari, Majid v.dğr., "The Effect of Wet Cupping on Serum Lipid Concentrations of Clinically Healthy Young Men: A Randomized Controlled Trial", *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, XIII/1, 2007, s. 79-82.
- Nimrouzi, Majid v.dğr., "Hijamat in Traditional Persian Medicine: Risks and Benefits", *Journal of Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, XIX/2, 2014, s. 128-136.
- Okumuş, Müyesser, "Kupa Tedavisi ve Hacamat", *Ankara Medical Journal*, IV, 2016, s. 370-382.
- Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü* (haz. Ekrem Kadri Unat v.dğr.), Ankara: Türk Tarih Kurumu 2004.

- Öztürk, Levent, "Galen'in Kitâb Fi'l-Hicâme Ve'l-Mibda' ve'l-Alak Min Kütübi Bukrât Adlı Risâlesine Göre Hipokrat'ın Hacamatla İlgili Görüşleri", 3. *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu*, 19-21 Mayıs 2017, s. 445-452.
- Öztürk, Levent, "Kitâbü'l-Hicâme Ve'l-Mibda' Ve'l-Alak Min Kütübi Bukrât Adlı Risâlenin Özellikleri Ve Tıp Tarihi Açısından Önemi", 3rd *International Conference On The Changing World And Social Research*, Roma, 08-10 Ağustos 2017, s. 8-10.
- Öztürk, Levent, "XV. Yüzyıl Osmanlı Hekimlerinden Tabib İbn Şerif'in Yâdigâr Adlı Eserinde Yer Alan Hacamatla İlgili Bilgiler ve Kökenleri Üzerine Değerlendirmeler", 2nd *International Conference on Studies in Turkology*, Roma, 11-13 Ağustos 2017, s. 9-13.
- Öztürk, Levent, *Hız Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul: Ayışığı Kitapları 2001.
- Öztürk, Levent, *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2013.
- Palalı, M. Zeki, "Cüzzam", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s. 150-152.
- Parapia, Liakat Ali, "History of Bloodletting by Phlebotomy", *British Journal of Haematology*, CXLIII, 2008, s. 490-495.
- Parlar, Zahide, "Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinden Kitâb-ı Kehhâl-nâme-i Nur'ul-Uyûn'da Hacamat", *International Journal of Cultural and Social Studies*, II, 2016, s. 140-147.
- Perk, Haluk, *Anadolu Antik Dönem Tıp Aletleri*, İstanbul: Mesan Matbaacılık 2012.
- Perk, Haluk-Özdemir, Burcu, "Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu", 3. *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu*, 19-21 Mayıs 2017, s. 453-468.
- Qureshi, Naseem Akhtar, v.dğr, "History of Cupping (Hijama): A Narrative Review of Literature", *Journal of Integrative Medicine*, XV, 2017, s. 172- 181.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Muhâdarâtul-Udebâ'*, I- IV, Beyrut: Dârü'l-Mektebetü'l-Hayât 1999.
- Refaat, Bassem v.dğr, "Islamic Wet Cupping and Risk Factors of Cardiovascular Diseases: Effects on Blood Pressure, Metabolic Profile and Serum Electrolytes in Healthy Young Adult Men", *Alternative and Integrative Medicine*, III/1, 2014, s. 1-7.
- Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi* (çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergün), Ankara: Tübitak 2003.
- Sahbâ Muhammet Ahmet Bendek, "Eserü'l-Hicâme alâ Merdâ er-Rûmâtîd", *el-'İcâzi'l-İlmî*, XXII, 2005, s. 14-21.

- Sâvî, Abdülcevâd, "et-Tedâvî bi'l-Hicâme Hedy Nebevi", *el-İcâzi'l-İlmî*, XI, 2001, s. 6-12.
- Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara: AKMY 1991.
- Seâlibî, Ebû Mansûr, *Fıkhü'l-Lüğa ve Esrâru'l-Arabiyye* (nşr. Yâsîn el-Eyyûbî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 1999.
- Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2006.
- Sindî, Hasan el-Hanefî, *Sünenü İbn Mâce* (thk. Halil Me'mûn), I-V, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife ty.
- Sobotta, J., *İnsan Anatomi Atlası*, Münih: Urban and Schwarzenberg 1973.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2015.
- Şeker, Necmettin, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği", *KSÜİFD*, XXI, 2013, s. 156-188.
- Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr, *Kitâbü'l-Cim* (thk. İbrâhim el-Ebyârî), I-III, Kahire: el-Heyetü'l-Âmme 1974.
- Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları 2014.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târihu't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), I-XI, Beyrut: Dârü't-Turâs 1967.
- Tagila, Suleyman Murat, v.dğr., "Wet-Cupping Removes Oxidants And-decreases Oxidative Stress", *Complementary Therapies in Medicine*, XXII, 2014, s. 1032-1036.
- Tanrıverdi, Eyyüp, "Cahiliye Dönemi Arap Tabibi el-Hâris b. Kelede", *Şarikiyat Mecmuası*, XXVII, 2015, s. 17- 42.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî 1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye* (thk. Üsâme er-Rahhâl), Dımaşk: Dârü'l Feyhâ' 2001.
- Tokyürek, Hacer, "Eski Uygurcada Ayurveda Tıbbı ve Beş Unsur", *Türkiyat Mecmuası*, XXIV, 2014, s. 235- 260.
- Turk, J.L.-Allen, Elizabeth, "Bleeding and Cupping", *Annals of the Royal College of Surgeons of England*, LXV, 1983, s. 128-131.
- Tülücü, Süleyman, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, s. 540-542.
- Tümer, Turanşah, *Tıbbi Hacamat*, İstanbul: Hayy Kitap 2017.
- Uçar, İlyas, "Hz. Peygamber Zamanında Medine'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *PÜİFD*, VIII (Denizli 2017), s. 196-218.

- Umar, Nafisa K. v.dğr., "The Effects of Wet Cupping Therapy on the Blood Levels of Some Heavy Metals: A Pilot Study", *Journal of Acupuncture and Meridian Studies*, XI/6, 2018, s. 375-379.
- Unut, Berivan, *Farklı Yaş Gruplarında Hacamat Yaptıran Kadınlarda Oksidatif Stres ile İlgili Mirnaların Araştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı, Konya 2018.
- Uzel, İlter, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2000.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbü'l-Meğâzî* (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1984.
- Vuslat Derneği, "Hacamat nedir, hacamatın faydaları nelerdir, nerelerde yapılır?", erişim: 2 Mayıs 2019, <https://www.muhammed.gen.tr/hacamat-nedir-hacamatın-faydaları-nelerdir-nerelerde-yapılır/>.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Bağdâdî Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır 1977.
- Yazıcı, Hüseyin, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, İstanbul: Dağarcık Yayınları 1998.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları* (çev. Nurettin Ceviz, Kenan Denirayak, Nevzat H. Yanık), Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2010.
- Yıldırım, Büşra-Öztürk, Levent, "Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *Sünen* Adlı Eserine Göre Hz. Peygamber Dönemi'nde Hacamat Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, LXII (Samsun 2019), s. 1842-1850.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *Tâcü'l-Arûs* (thk. Mustafa Hicâzî), I-XL, Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt 1993.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *et-Tıbbü'n-Nebevî*, (thk. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut: Dâru İhyâü'l-Ulûm 1990.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm* (thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî), I-LII, Beyrut: Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî 1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fazıl İbrahim), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Mârifet ty.
- Zeydan, Corci, *İslâm Uygarlıklar Tarihi* (çev. Necdet Gök), I-II, İstanbul: İletişim Yayınları 2004.

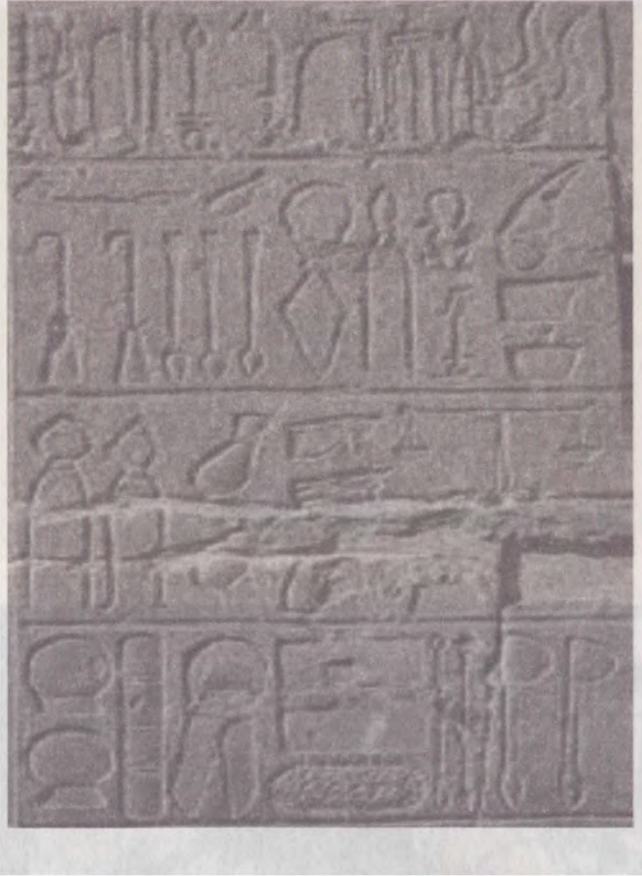

EKLER

Ek 1: Hacamat İle İlgili Görseller

Resim 1: Günümüzde Fas'ta Gümüşten Bir Kap İle Yapılan Hacamat Uygulaması (Bk. Parapia, Liakat Ali, "History of Bloodletting by Phlebotomy", s. 494).

Resim 2: Eski Mısır Tıp Aletlerini Gösteren Kaya Kabartması ve Sol Alt Köşede İki Adet Hacamat Kabı Figürü (Bk. Haluk Perk-Burcu  zdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 457).

Resim 3: Pompei Kazılarında Bulunan Roma Dönemi Hacamat Kupaları ve Cerrahi Aletleri İçeren Kabartma (Bk. Haluk Perk-Burcu Özdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 461).

Resim 4: Halûk Perk Müzesi Boynuz Kan Alma Kabı (Bk. Haluk Perk-Burcu Özdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 463).

Resim 5: Halûk Perk Müzesi Demir  aę Bronz Kan Alma Kabı (Bk. Haluk Perk-Burcu  zdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 463).

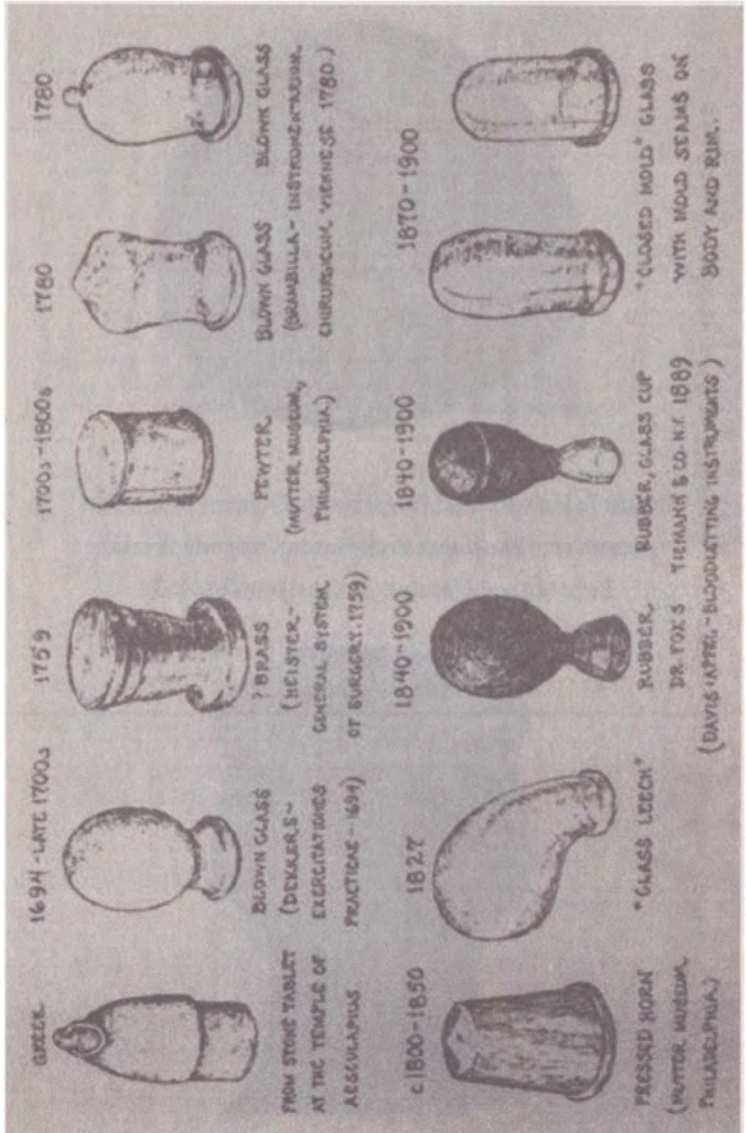
Resim 6: Halûk Perk Müzesi Roma Dönemi Bronz Kan Alma Kabı (Bk. Haluk Perk-Burcu  zdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 463).

Resim 7: Halûk Perk Müzesi Roma Dönemi Bronz Kan Alma Kabı (Bk. Haluk Perk-Burcu Özdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 463).

Resim 8: Halûk Perk Müzesi Sasani Dönemi Bronz Kan Alma Kabı (Bk. Haluk Perk-Burcu Özdemir, “Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu”, s. 464).

Resim 9: Kan Alma Kaplarının Tarihsel Gelişimi (Bk. Haluk Perk-Burcu Özdemir, "Halûk Perk Müzesi Hacamat Koleksiyonu", s. 464).

Resim 11: Halûk Perk Müzesi Bakır
Alaşım Flebotom Örneklerinden
(Bk. Haluk Perk, *Anadolu Antik
Dönem Tıp Aletleri*, s. 42).

Resim 10: Halûk Perk Müzesi Bakır
Alaşım Flebotom Örneklerinden
(Bk. Haluk Perk, *Anadolu Antik
Dönem Tıp Aletleri*, s. 42).

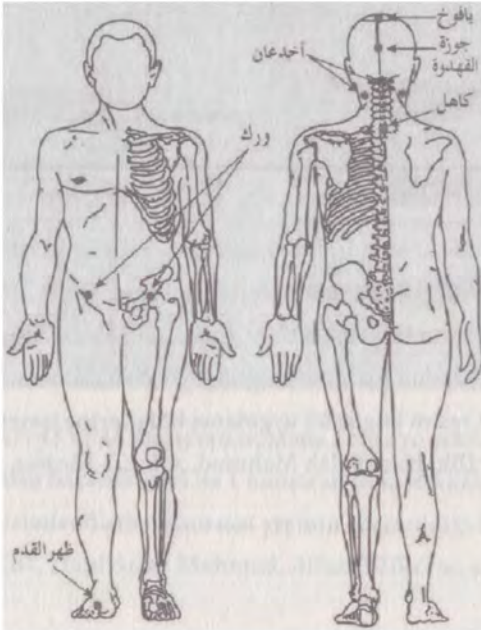

Resim 12: Hacamat Uygulamasında da Kullanıldığı Bilinen Cilde Kesik Atmada Kullanılan Kesici Alet Örnekleri (Bk. Haluk Perk, Anadolu Antik Dönem Tıp Aletleri, s. 102).

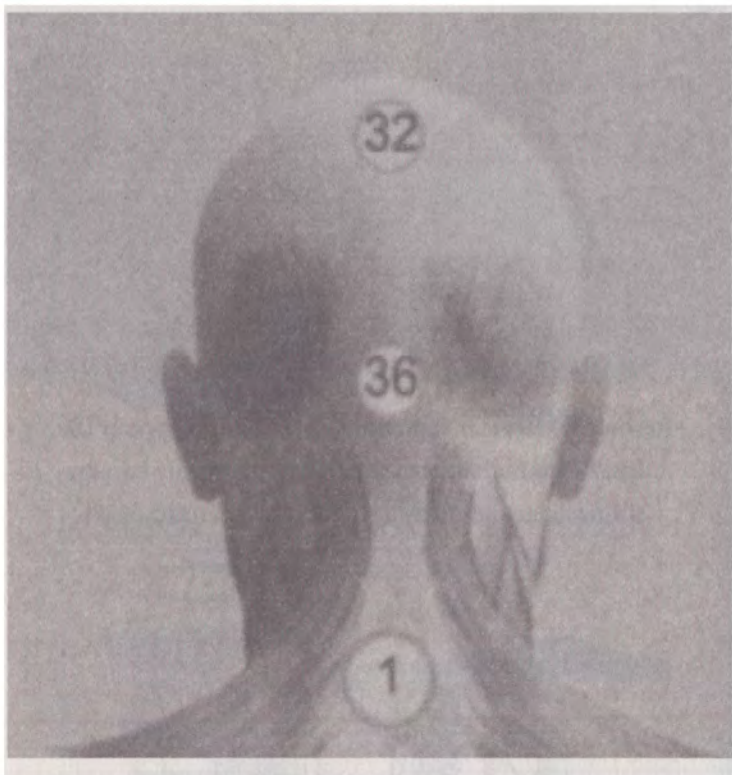

Resim 13: Hacamat Yapımını Gösteren Bir Minyatür (Bk.

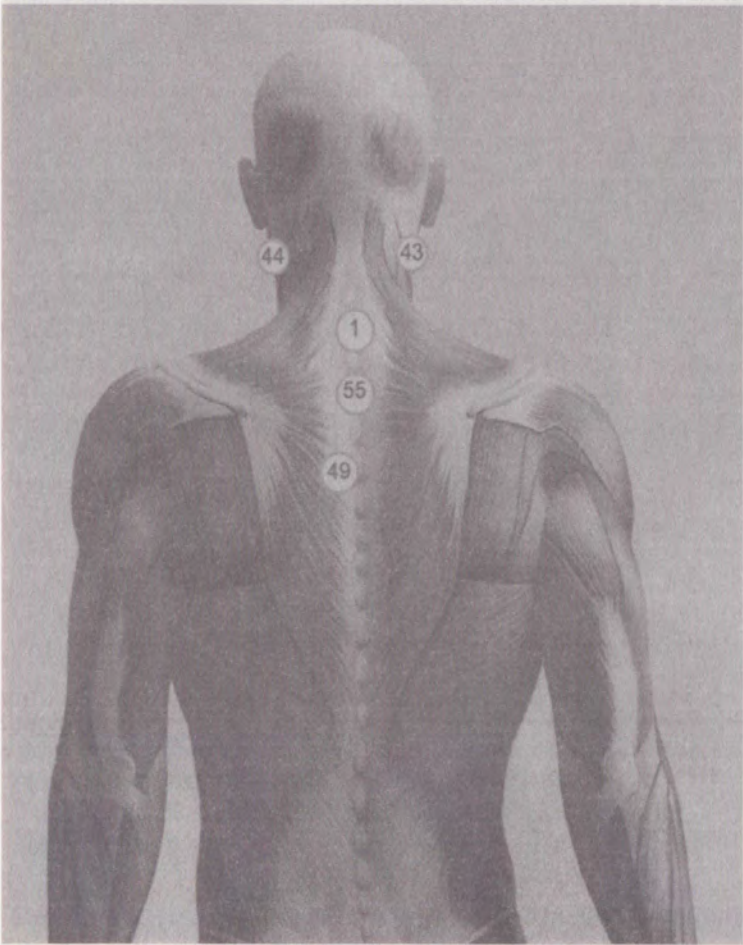
<https://www.muhammed.gen.tr/hacamat-nedir-hacamat-faydalari-nelerdir-nerelerde-yapilir/>, 02.05.2019).

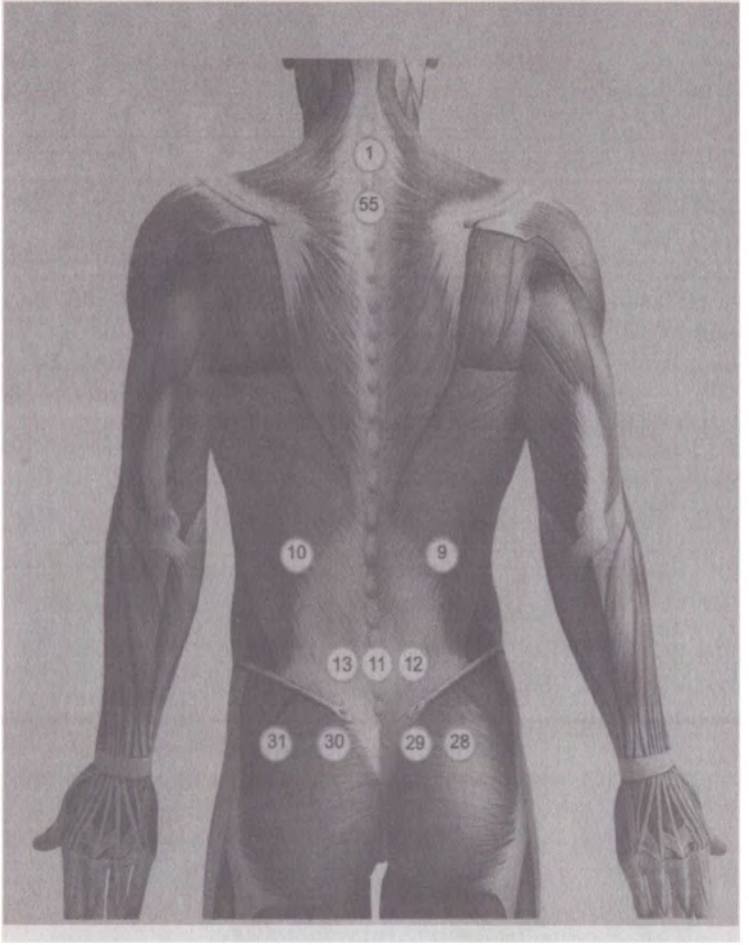
Resim 15: Hz. Peygamber Döneminde Uygulanan Hacamat Noktalarını Gösteren Bir Çizim. (Bk. <http://www.alhi-jamah.com/sunnahpoints#.XOp8KIgzY2w>, 26.05.2019).

Resim 16: 32 numaralı noktanın Hz. Peygamber döneminde başın orta kısmından yapılan hacamat yerini, 36 numaralı noktanın Hz. Peygamber döneminde kamahtüve bölgesinden yapılan hacamat bölgesini göstermesi muhtemeldir. Mevcut resim bugünkü uygulama bölgelerine işaret etmektedir (Bk. Hanî Salah Mahmud, *Atlasü'l-Hicâme*, s. 34).

Resim 17: 43 ve 44 numaralı noktada ahdaayn şeklinde adlandırılan hacamat yeri ile 1 numaralı noktada kâhil şeklinde isimlendirilen hacamat yerinin gösterildiği bir çizim (Bk. Hanî Salah Mahmud, *Atlasü'l-Hicâme*, s. 22).

Resim 18: Verik isimli hacamat bölgesinin gösterildiği 28, 29, 30 ve 31 numaralı noktalar (Bk. Han  Salah Mahmud, *Atlas 'l-Hicâme*, s. 18).

DİZİN

A

- Ahda' 63 108, 109, 123, 127, 128, 134,
Ahdaayn 64, 65 135
Antik Yunan 29, 42, 46, 48 Ayak 53, 68, 69, 71, 77, 78, 79, 87
Arap 9, 10, 13, 14, 22, 24, 32, 39, Ayak 69, 78
41, 48, 49, 50, 72, 90, 107, Ayak Rahatsızlığı 78
Ayurveda 44, 134

B

- Balgam 30, 31, 45 Bıngıldak 54, 61
Baras 86 Bişr b. El-Berâ 83
Baş 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 62, Bo Shu 43
63, 70, 71, 72, 73, 74, 86, 87 Boşaltım Tedavisi 32
Baş Ağrısı 62, 71, 72, 73, 74, 87 Boynuz 44, 86
Benû Beyâda 60 Boyun 53, 57, 63, 65, 66, 70, 87
Benû Fezâre 35, 120 Bronz 47, 48
Beyne Ketifeyn 65, 66, 67 Büyü 85, 86

C

- Câbir b. Abdullah 36, 41, 74, 75, Charaka-Samhita 20
76, 77, 78, 80, 81 Corpus Hippocraticum 21
Celsus 47, 118 Cündîşâpûr 49
Charaka 20, 44, 45 Cüzzâm 86, 97

Ç

- Çıban 72, 80 Çin 41, 42, 43, 45, 126

D

- Dolunay 49, 89, 90, 96, 124 Dört Sıvı 46
Dosha 45

E

- Ebers Papirüsü 42 Empedokles 29, 30
Ebher 83, 84 Eski Mısır 138
Ebû Amr Eş-Şeybânî 19, 33 Evacuation 32
Ebû Hind 60, 100, 101, 102
Ebû Taybe 100, 101, 102, 106

F

Fâhite b. Amr 107

Fars 48, 49

Fasd 39

Flegmatik 30

GGalen 21, 24, 30, 46, 47, 125, 128,
133

George Ebers 42

Grek 20, 123

Grek Medeniyeti 20

H

Hacamat Kabı 34, 116, 117, 119

Haccâm 35, 80, 99, 120

Hakem b. Keysân 104, 105

Hâme 62

Han Hanedanlığı 43

Hâris b. Kelede 49, 104, 134

Hastalık 58, 59, 67, 72

Hayber 66, 82, 83, 84, 102

Hilt 30

Hint 20, 29, 41, 44, 123, 126, 131

Hint Medeniyeti 20

Hipokrat 21, 24, 45, 125, 133

Hippokrates 29, 30, 31, 46, 47,
131Hirâş b. Ümeyye 103, 104, 105,
108

Humor 30

Hurâc 71, 80

İ

İbn Sînâ 73, 74, 89, 131

K

Kâha 115

Kâhil 66, 67

Kalça 53, 68, 70, 77

Kamahdüve 62

Kan 21, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 40,
42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 59,
90, 91, 92, 96, 107, 118, 120

Kan Akıtma 32, 46

Kan Alma 21, 32, 39, 40, 42, 43,
46, 47, 48, 118

Kan Alma Kabı 48, 118

Kapha 45

Kara Safra 30, 31, 46

Kârûre 116

Kemik Zedelenmesi 68, 71, 75, 76,
77, 87

Kisrâ Enûşîrvân 49

Kolerik 30

Kom Ombo Tapınağı 42

Kuru Kupa 39, 46, 123

Kusturucu 45

LLahyu Cemel 54, 55, 56, 57, 58,
115

Lavman 32, 42

M

Mekke 18, 56, 61, 115, 129
 Melankolik 30
 Melel 115
 Mibda 24, 133
 Mibzağ 122

Migren 74
 Mihcem 116
 Mihceme 117
 Mişrat 116, 121, 122
 Müshil 32, 42

O

Oruç Tutma 32

P

Phlebotomy 40, 47, 131, 133, 137 Pitta 45

R

Rahsa 78, 79
 Re's 55, 56

Roma 24, 41, 46, 47, 48, 118, 123,
 131, 133, 139, 140, 141

S

Sa'd b. Ebû Vakkâs 61
 Safra 30, 31, 45, 46
 Sâlim b. Ebî Sâlim 102
 Sâsânî Devleti 48, 49
 Semm 72
 Semüre b. Cündeb 35, 119

Sırt 53, 65, 66, 70, 76, 77, 83, 87
 Sıvılar Teorisi 29
 Su Kabağı 44
 Sushruta 20, 44, 131
 Sülük 39

Ş

Şakika 71, 73
 Şefra 120, 122

Şişkin Ay 90

T

Tedavi 9, 13, 20, 29, 31, 40, 41, 42,
 45, 50, 58, 59, 60, 67, 70, 74,
 80, 81, 87, 88, 93, 108, 109,
 112, 120, 121, 122, 123, 124

Tıbb-ı Nebevî 86, 91, 131
 Tubb 72

Ü

Übey b. Ka'b 41

V

Vakumlama 33, 34, 39, 117, 123
 Vasatü'r-Re's 53, 55

Venesection 32, 47
 Verik 68, 69, 75, 76, 77, 78

Y

Yâdigâr 24, 133

Yâfûh 61

Yaş Kupa 34, 35, 36, 39, 46, 48,
123

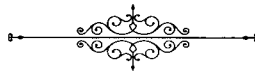
Yunan 29, 41, 42, 45, 46, 47, 48

Z

Zehirlenme 72, 84

Züâbe 57, 62

Züheyr b. Ebû Sülmâ 50, 134

Kadim medeniyetlerde insanların, hastalıkları tedavi etmek veya hastalıklardan korunmak amacıyla tatbik etikleri tedavi yöntemlerinden birisi hacamattır. Bu tedavi yönteminin hangi medeniyet tarafından ilk olarak ne zaman ortaya konulduğuyla ilgili net bilgi söylemek bir hayli zordur. Ancak bu uygulama dünyanın pek çok yerinde yaygınlık kazanmış ve farklı usullerle varlığını sürdürmüştür. Kadim zamanlardan beri muhtelif bölgelerde uygulana gelmekte olan hacamat, Hz. Peygamber (sas) dönemi Arap toplumu tarafından da bir tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda tarihsel etnografya yöntemini dikkate alıp, Hz. Peygamber (sas) dönemi Arap toplumunun günlük yaşantılarında kullandıkları hacamat tedavisini, o toplumun bilgi birikimi, gelenekleri ve inanç sistemi çerçevesinde değerlendirip mahiyetini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken hacamatın tarihi arka planını da göz ardı etmedik. Bu bağlamda ele aldığımız meselelere “Niçin?”, “Nasıl?” ve “Ne şekilde?” sorularını sorduk...

ISBN 978-605-76892-0-7

9 786057 689207

